T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

EKLEMELİ VE BÜKÜNLÜ DİLLERDE SEBEP-SONUÇ, ETKİ-AMAÇ VE ZITLIK-TEZAT İFADE EDEN YAN CÜMLECİKLERİN SÖZ DİZİMSEL KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMANI **HAZIRLAYAN**

Doç. Dr. Mehmet AYGÜN **Servet BALIKÇ I**

ELAZIĞ 2008

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

EKLEMELİ VE BÜKÜNLÜ DİLLERDE SEBEP-SONUÇ, ETKİ-AMAÇ VE ZITLIK-TEZAT İFADE EDEN YAN CÜMLECİKLERİN SÖZ DİZİMSEL KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez …… / …….. / …….. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman	**Üye**
Doç. Dr. Mehmet AYGÜN	**Yrd. Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY**

Üye

Yrd. Doç. Dr. Mustafa YAĞBASAN

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun…… / …….. /…….. tarih ve…… sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Ahmet AKSIN

Özet

Yüksek Lisans Tezi

Eklemeli Ve Bükünlü Dillerde Sebep-Sonuç, Etki-Amaç Ve Zıtlık-Tezat İfade Eden Yan Cümleciklerin Söz Dizimsel Karşılaştırılması

Servet BALIKÇI

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Batı Diller ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

2008, Sayfa : VI+100

Bu çalışma Türkçe'nin Bükünlü dillere karşı gücünü ve üstünlüğünü sebep-sonuç, etki-amaç ve zıtlık tezat ifade eden yan cümlelerin söz dizim bakımından karşılaştırarak ispatlamayı amaçlamaktadır. Türk dili çok zengin ve etkileyici bir dildir. Elbette, zenginlikten söz ederken kelime sayısından söz etmiyoruz, kastettiğimiz Türk dilinin anlatım gücüdür; bitişken bir dil olması dilimizin asıl gücü ve zenginliğidir. Dilimizin en temel iki özelliği olan kelime türetme gücü ve kurallılığı pek çok yabancı dil bilimciyi kendisine hayran bırakmış ve şaşırtmıştır. Acıdır ki, bizler dilimizin bu üstünlüğünü, güzelliğini ve gücünü henüz kavrayamadık.

Bükünlü Hint Avrupa dillerinde oldukça karmaşık biçimde oluşturulan bu dilbilgisel yapılar Türkçe'de bağlaçsız birleşebilme ve sıfat fiil, zarf fiil ve isim fiillerle daha kolay ve akıcı bir biçimde oluşturulabilmektedir. Türkçe'nin söz dizimi özellikleri ile sahip olduğu üstün anlatım gücünü sebep-sonuç, etki-amaç ve tezat-zıtlık ifade eden yan cümleler ile sergilemeye çalışacak, dilimizin üstünlüğünü ve zenginliklerini göstermeye çalışacağız. Türkçe'nin gücünü ve bükünlü dillere olan üstünlüğünü başta İngilizce olmak üzere, Fransızca ve Almanca gibi bükünlü dillerden örneklerle karşılaştırarak ispatlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, bitişken diller, bükünlü diller, yan cümle, sebep-sonuç, etki-amaç, tezat yan cümleleri

Summary

Masters Thesis

Syntactic Comparison of the Reason and Result, Cause and Effect and Contrast (Concession) Clauses in Flexional and Agglutinative Languages

Servet BALIKÇI

University of Fırat
The Institute of Social Science
Western Languages and Literature

2008, Page : VI+100

This study is intended to show the power and superiority of Turkish language over Flexional Languages syntactically by contrasting the reason and result, cause and effect and contrast (concessive) clauses. The Turkish language is a very rich and expressive language. It is necessary to know that the richness of a language does not depend on the number of words. In fact, the real richness changes according to the power of expression, rather than the number of words. Being agglutinative is the real power and richness of Turkish Language. However, the Turkish language surprises foreign linguists for its capabilitiy of superior derivations; we are not aware of its beauty, richness and power. Western academics, praised the unfailing rules in the language, the skilful style and the transparency seen in the constructions (derivations).

While it is extremely complex and hard to form those grammatical structures in flexional Indo-European languages, it is easy and clear to express those in agglutinative Turkish without a relative pronoun but with derivational and inflectional suffixes. We will compare and contrast Turkish language with the flexional English, French and German in terms syntax with the examples of cause and effect, reason and result and concessive clauses and try to show the power of expression in Turkish.

Key Words: Syntax, agglutinative languages, flexional languages, subordinate clause, reason and result, cause and effect and contrast clauses

İÇİNDEKİLER

EKLEMELİ VE BÜKÜNLÜ DİLLERDE SEBEP-SONUÇ, ETKİ-AMAÇ VE ZITLIK-TEZAT İFADE EDEN YAN CÜMLECİKLERİN SÖZ DİZİMSEL KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZET ……... i

ABSTRACT …….....…….……...…… ii

ÖNSÖZ …… ……..……..……...… iii

İÇİNDEKİLER …….…… iv

KISALTMALAR …….…….……. v

GİRİŞ …….....……..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM
DİL VE DİLBİLİM

1.1. DİL ……...…..……..……...…… 12
1.2. DİLBİLİM …….....……...… 13
1.3. DİLBİLİM TARİHİ ……..……...… 14
1.4. TÜRK DİLBİLİM TARİHİ …….....…… 22

İKİNCİ BÖLÜM
DİL AİLELERİ

2.1. DİL SINIFLAMASI …….…… 24
2.2. KAYNAK BAKIMINDAN SINIFLAMA ……..…..… 26
2.3. BİÇİMSEL SINIFLAMA …….…… 29
2.4. TÜRKÇE'NİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ ……... 31
2.5. BÜKÜNLÜ HİNT-AVRUPA DİLLERİNİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ …….....… 32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLİM

3. KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLİM ……...…….… 36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
UYGULAMALI DİLBİLİM

4. UYGULAMALI DİLBİLİM ……...…….. 46

BEŞİNCİ BÖLÜM
SÖZ DİZİMİ

5.1. SÖZ DİZİMİ NEDİR? ……..…… 51
5.2. SÖZ DİZİMSEL KARŞILAŞTIRMA ……..... 54
5.3. TÜRKÇE'NİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ ……... 54
5.4. HİNT-AVRUPA DİLLERİNİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ 57

ALTINCI BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

6. KARŞILAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ ……....…… 59

YEDİNCİ BÖLÜM
UYGULAMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

7.1. UYGULAMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ ……...…… 66
7.2. SEBEP-SONUÇ İLŞKİSİ BİLDİREN YAN CÜMLELER ……..... 79
7.3. ETKİ-AMAÇ İFADE EDEN YAN CÜMLELER ……..... 83
7.4. ZITLIK-TEZAT İFADE EDEN YAN CÜMLELER ……..…….. 87

SONUÇ ……..…… 93
KAYNAKÇA ……..…….. 97
ÖZGEÇMİŞ ……..…….…. 100

ÖNSÖZ

Bu çalışma, yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişi olan ve yapılan çalışma ve araştırmalar bakımından batıdan oldukça geride kalan Türk Dilbilimine katkı sağlayacağı ümidi ve heyecanıyla hazırlanmıştır. Umuyorum ki yapılan çalışma dil ve dilbilim ile ilgilenen herkes için yararlı olacaktır.

Çalışmamızı Batı dillerinden herhangi biri ile yazmaktansa Türkçe'yi tercih etmemizin temel nedenlerinden biri hem dilbilim alanındaki Türkçe literatüre bir katkı sağlamak hem de dilimizin zenginlik ve üstünlüğünü herkesin anlamasını kolaylaştırmaktır.

Bu araştırmanın hazırlanmasının her aşamasında desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen başta tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Aygün olmak üzere Doç. Dr. Abdulhalim AYDIN'a, değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa YAĞBASAN'a, ayrıca göstermiş olduğu anlayış ve yardımlarından ötürü eşim Neriman Balıkçı'ya ve çalışmam süresince kendisine yeterince zaman ayıramadığım oğlum Alperen Balıkçı'ya teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmayı, lisans eğitimimde bana çok emeği geçen değerli hocalarım Prof. Dr. Zülal BALPINAR ve Prof. Dr. İlknur KEÇİK'e adıyorum.

Servet BALIKÇI
Elazığ, 2008

KISALTMALAR

A.C.	.....	**Ana Cümle**
Alm.	.....	**Almanca**
bkz.	.....	**bakınız**
Fr.	.....	**Fransızca**
F.	.....	**Fiil**
İng.	.....	**İngilizce**
İ.Ö.	.....	**İsa'dan önce**
İ.S.	.....	**İsa'dan sonra**
N.	.....	**Nesne**
örn.	.....	**örneğin**
Ö.	.....	**Özne**
ÖFN	.....	**Özne-Fiil-Nesne**
ÖNF	.....	**Özne-Nesne-Fiil**
s.	.....	**sayfa**
yz.	.....	**yüzyıl**
vb.	.....	**ve benzeri**
y.	.....	**yüklem**
Y.C.	.....	**Yan Cümle**

GİRİŞ

Ulusal duyguyla dil arasındaki bağ çok güçlüdür, dilin ulusal ve zengin olması ulusal duygunun gelişmesinde başlıca etkendir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, bilinçli işlensin.

Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

Mustafa Kemal ATATÜRK

Ulu Önder Atatürk'ün dile verdiği önem en iyi biçimde yukarıdaki sözlerinden anlaşılmaktadır. Ziya Gökalp`in: "*Güzel dil Türkçe bize. Başka dil gece bize*" mısralarıyla anlattığı Türkçe sevgisini, Fazıl Hüsnü Dağlarca "*Türkçem benim ses bayrağım*" mısrasıyla ne güzel tanımlamıştır. Yine Cumhuriyet`in onuncu yıllarında yaygınlaşan "*Türküz, Türkçe konuşuruz*." sözü, bizlere bir hedef göstermiştir. Bu hedef doğrultusunda dilimizi derleme, tarama, türeme, birleştirme yöntemleri ile özleştirme ve geliştirme çabaları yaklaşık yüz elli yıldır devam etmektedir. Bu çalışmalar sonucunda Türkçemiz'e on binden fazla kelime kazandırılmış, Arapça ve Farsça sözcüklerin yerine Türkçeleri konulmuş, teknolojik gelişme ile dilimize giren İngilizce, Fransızca ve Latince sözcüklerin karşılıkları bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedir. Dildeki gelişme sürmektedir. Atatürk`ün gösterdiği hedef olan ulusal dil, ulusal kültür oluşmaktadır.

Dil, pek çok bilim adamı tarafından düşüncenin veya iç benliğin aynası ve millî varlığın temeli sayılmıştır. İnsanlık tarihine bakıldığında, dilini unuttuğu için millî varlığı yok olan sayısız toplum görülür. Bu nedenle, bir milletin gerçek yurdunun onun dili olduğunu, dilleri yok olan milletlerin millî duygularını da yitireceklerini söyleyen Alman filozofu Wilhelm Humboldt ne kadar isabetli bir görüş ortaya koymuştur. Millî varlığını yitirmek istemeyen her millet dilini, gramer yapısını bozacak etkilerden korumaya ve mümkün mertebe kendi dillerinin yaratıcı kabiliyetinden yararlanmaya çalışmalıdır (Gencan, 1975:13).

Türkler dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyada yer alır. Doğuda Moğolistan ve Çin içlerinde, batıda Yugoslavya içlerine; kuzeyde Sibirya'dan ve Moskova

yakınlarındaki Kazan şehrinden, güneyde Bağdat, Lübnan sınırı ve Kıbrıs içlerine kadar uzanan büyük ve geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. 20-90 doğu boylamları ile 33-65 kuzey enlemleri arasında yer alan bu coğrafya, kuş uçuşu, doğudan batıya yedi bin, kuzeyden güneye üç bin kilometrelik bir alanı içine alır. Bu alandaki devletler içerisinde Türkler yaşamakta ve Türkçe konuşulup yazılmaktadır. Bu devletler: Çin, Moğolistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Makedonya, Romanya, Polonya, Ukrayna, Moldavya. Bütün bu geniş coğrafya içerisinde Türkçe'mizin Çuvaşça ve Yakutça lehçeleri ile elliye yakın şivesi konuşulmaktadır.

Hint-Avrupa Dil Ailesi, biri Avrupa'da, diğeri Asya'da olmak üzere iki büyük kola ayrılan Avrupa ve Orta Doğu'nun en geniş dil ailesidir. Bu kollar da kendi içlerinde Germen Dilleri, Roman Dilleri, Slav Dilleri, Sanskritçe ve Hint dilleri, Tarihi Avestçe, Farsça ve Ermenice gibi gruplara ayrılır. İlk olarak 1786 yılında İngiliz dilbilimci Sir William Jones Avrupa dillerinin çoğunluğu, Hindistan, Orta Doğu ve Asya'nın belirli bölgelerinde konuşulan dillerin ortak bir köken ile birbirileriyle ilişkili ve bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. 19. yüzyılın başlarında Franz Bopp (1816), Dane Rasmus Rask (1818), A. Schleicher ve Jacob Grimm gibi dilbilimciler bu dil ailesi teorisinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Hint-Avrupa dilleri arasında yaptıkları karşılaştırma çalışmaları, bu dil ailesinin diğer dil ailelerinden daha fazla ilerlemelerini sağlamıştır.

Dilbilim Tarihi ve Karşılaştırmalı Dilbilim bölümünde detaylı olarak açıklayacağımız gibi, geçmişten günümüze yeryüzünde yaşayan bütün milletler, öznel bir biçimde dillerini diğer milletlerinkinden üstün görmüşlerdir. Dil bir araştırma konusu olmaya başladığından beri, hep bir üstün dil arayışı devam etmiştir. Günümüzde de dünyada büyük bir yayılma alanı bulmuş olan Hint Avrupa dil ailesine mensup, başta İngilizce olmak üzere, diller benzer bir öznel yaklaşımla "en üstün dil" konumuna getirilmeye çalışılmaktadır. Dilbilimciler en çok yayılan ve bükümlüleşen dil en üstündür görüşünü savunarak Türkçe'nin, İngilizce'ye göre oldukça aşağı basamaklarda olduğunu ve en alt basamakta ise Çince gibi dillerin var olduğunu iddia etmektedirler. Bizim bu çalışmadaki temel amaçlarımızdan biri bunun gibi dilimizi aşağılayan görüşleri, bilimsel yöntemlerle ortadan kaldırmaktır. Türkçe'nin muhteşem

düzenliliğinin ve matematiksel kurallılığının bunu ispatlamamızı kolaylaştıracağı inancındayız.

Elbette Batı dilleri diye tanımladığımız ve başta İngilizce olmak üzere Hint-Avrupa dilleri üstün diller olduklarından değil, bu dilleri konuşanların, bilimsel ve ekonomik üstünlükleri, diğer insanları bu dili öğrenmeye itmiş olması neticesinde yayılmıştır. Tarihte bu durumun örnekleri sıklıkla görülmüştür. Bir zamanlar Fars ve Arap toplumlarının bilimde ve edebiyattaki üstünlükleri, başka milletlerin bu dilleri öğrenmelerini sağlamış ve neredeyse bu dillerin gerçek sahiplerinden daha iyi kullanmışlarsa bugün de batı dillerine bir yönelme doğal olarak gerçekleşmiştir. Kendi tarihimizden örnekleyecek olursak, Selçuklu Devleti'nde Farsça, resmi dil olarak kabul edilecek derecede ileri gidilmiştir. Arapça ve Farsça'nın etkileriyle Türkçe'nin Osmanlıca adı altında yeni bir lehçesi oluşmuştur.

Dillerin birbirlerinden çok fazla üstünlükleri yoktur ve bu üstünlüklerinden ötürü yayılmazlar. Her şeyden önce her dilin kendine göre güzellikleri ve üstünlükleri olduğu kabul edilmelidir. Çalışmamızın amacı, diğer dillere saldırmak ya da onları aşağılamak değildir. Amacımız yüzlerce yıldır bir kısım yabancı bilim insanınca hatta Türkçe'yi ana dili olarak konuşan bazı insanlarca küçümsenen, aşağılanan bir dili savunmaktır. Türkçe, tüm güzelliğiyle kendini savunmaktadır fakat biz de söz dizimsel bakımdan kendi bakış açımızla görebildiğimiz güzellikleri sunmaya çalışacağız.

Son zamanlarda ülkemizde dil ve yabancı dil öğretimi konuları çok sık gündeme gelmeye başlamış; eğitimciler, bilim insanları ve basın üyelerince değişik görüşler dile getirilmeye başlanmıştır. Elbette bu durumun hem Türk dili hem de Türk dilbilimi adına olumlu yönleri vardır. Medyada ve bazı bilimsel çalışma ve toplantılarda Türkçe'nin kirlendiği, yanlış kullanıldığı, gelişmemiş olduğu, çocukların anadillerini öğrenemedikleri ya da yarım dilli oldukları gibi Türk dilinin yapı ve kullanımıyla ilgili değişik görüşler dile getirilmektedir. (König, 1998: 87)

Ne yazık ki dil ve yabancı dil öğretimi ile ilgili bu gibi tartışmaların çoğunun temelinde dil ile ilgili bilimsel kavram ve olguların göz önüne alınmadığı görülmektedir. Söz konusu tartışmalarda dile genellikle kamuoyunda yaygın ancak

bilimsel temelden yoksun olan kimi savlardan yola çıkarak yaklaşılmakta, bilimsel ve ideolojik bakış açıları birbirine karıştırılarak yargılara varılmaktadır. Oysa bu çalışmaları dilbilim, anadili eğitimi ve yabancı dil öğretimi bilim dallarının kavram ve bulguları çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi; Türkçe dünyanın neredeyse tamamına yayılmış bir dildir. Günümüzde, Ermenilerden, Arnavutlara kadar onlarca halkın ikinci bir dil olarak konuştuğu mükemmel bir dildir. Aynı zamanda pek çok dünya milletinin dillerinde köklü değişiklikler de yapmıştır. Bugün Yunanca'da yüzlerce Türkçe kelime vardır. Sırplar Osmanlı'dan miras kalan "*Devlet*" kelimesini hala kullanmaktadırlar. Bazı dil bilginleri Türkçe'nin kökenlerinin İsa'dan Önce 15 binlere dayandığını, hatta Hint Avrupa dillerinin kökenin de Ön Türkçe olduğunu iddia etmektedirler. Anadolu'daki bazı medeniyetlerin de Ön Türklerin medeniyeti olduğu Türkologlar ve Dil Bilginleri tarafından ispat edilmektedir. Yine Hititçe ve Sümercenin Ön Türkçe diller olduğu iddia edilmekte ve bu iddialar bazı dil bilginleri ve araştırmacılarca ispatlanmaktadır. Bazı Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin dillerinin gramer yapıları Türkçe'ye çok benzemese de, çok çeşitli yönlerden Türkçe'nin bu dilleri derinden etkilediği görülmektedir. Bu da Türkçe'nin erken dönemlerdeki tesirini göstermektedir. Bütün bu örneklerden de görüldüğü gibi Türkçe gerçekten köklü ve tarihte çağ açan ve çağ kapatan bir medeniyetin ortak dili olmuş güzel bir dildir. Türkçe'nin Ermeni dilini pek çok yönden etkilediği ve değişime uğrattığı reddedilmesi imkânsız delillerle ispatlanmıştır. Türkçe'nin Arapça'yı, Farsça'yı ve hatta İngilizce'yi de etkilediği aşikâr bir gerçektir. Şu anda Arapça, Farsça ve İngilizce'de pek çok Türkçe kökenli kelime mevcuttur.

Bugüne kadar Türkçe'nin üstünlüğünü ve güzelliğini anlatan pek çok kitap yazılmış ve çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Günümüzde, Türkçe'yi, Anglo-Sakson kelimelerin istilasına karşı, korunmaya çalışıldığı gibi, bin yıl öncesinde de, Kaşgarlı Mahmud, Fahreddin Mubarekşah, Zemahşeri gibi Müslüman Türk bilginleri, yazdıkları birbirinden değerli eselerle, Türkçe'nin ve Müslüman Türk kültürünün diğer dillerden ve kültürlerden üstünlüğünü ispat etmeye girişmişlerdi. Kaşgarlı Mahmud gibi bir Türk bilgini daha 11. yüzyılda Türkçe'deki kelime dağarcığının on bin civarında olduğunu, bu kelimeleri tek tek derleyip Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserine alarak ispat etmiştir. Bu

âlim o dönemin şartlarına göre yaptığı araştırma ve incelemelerle 7.500 civarında kelimeyi lügatine alabilmiştir. Ancak kaba bir tahminle halk arasında kullanılan bu kelime sayısının en az on bin civarında olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Türkçe'miz daha 5 ve 6. yüzyıllarda Ermenice gibi dilleri etkilemeye başlamış bu dile daha o dönemlerde kelimeler vermiş müstesna bir dildir. Bu günkü Ermenice'de Türkçe kökenli binlerce kelimenin olduğu da Ermeni dil bilginlerince de bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Umuyoruz ki çalışmamız bu geleneksel çalışmaların bir devamı olacaktır. Türkçe'yi korumak hepimizin görevidir, ilmi vasfı ne olursa olsun, herkesin Türkçe'yi savunmaya ve korumaya hakkı vardır, elbette bunların dilbilim ve alt dallarının bulgu ve kavramlarıyla ispatlanması gerekir.

Türkçemiz'in güzelliklerinden biri olarak belirteceğimiz ilk özelliği dilimizin fiil yönünden işlek bir dil olmasıdır. Diğer dillerden isim almış olsa da çok sayıda fiil almamıştır. Fakat İngilizce'nin % 80'inin Latince gibi dillerden alıntı olduğu bilinmektedir. Günümüzde Türkiye ve Orta Asya Türkçe'leri incelendiğinde, Türkçe'nin aslını doğal değişmeler dâhilinde koruduğunu görmekteyiz. Belli bir zaman diliminde bazı kelimeler alınmışsa da bu kelimeler halk diline fazla girememiştir. Doğal gelişmenin, son zamanlarda üzerinde sıkça durulan kirlenmeden çok açık bir farkı vardır. Türkçe'nin değişik lehçe ve ağızlarından, toplumsal ve etnik türlerinden ya da yabancı dillerden alınan sözcük ve yapıların kullanılması dilde kirlenme olarak değerlendirilmemelidir. Böyle bir yargı dilbilimsel anlayışla, hatta en temel dil tanımıyla çelişmektedir. Çünkü dil kullanıldığı toplumdan soyutlanamaz, toplumdan ayrı bir varlık olarak düşünülemez. Kaçınılmaz ve sürekli olan toplumsal değişim dili de toplumdaki bu değişmelerle birlikte değiştirmektedir. Toplumda değişen yaşam biçimi, değerler, teknoloji, bilgi erişiminin hızlanması ve kolaylaşması gibi etkenler dilde anlatım bulmaktadır. Türkçe'de birkaç yüzyıl önce yazılmış metinlere baktığımızda bu değişimi açıkça görebiliriz ve bu değişim kaçınılmazdır. Dil, yaşayan değişen ve gelişen canlı bir varlıktır.

Güzel Türkçe'mizin üstünlüğü ve güzelliği olan kurallılığı, onu ezber dili olmaktan çıkarıp bir mantık dili haline getirmesidir. Türkçe'mizde istisna yok denecek kadar azdır. Her istisna da ayrı bir kuralın, düzenin başlangıcını gösterir. Türkçe'miz devamlı düzene ve güzelleşmeye doğru ilerlemektedir. Hint Avrupa dillerinde birçok

düzensiz fiil ve kelimeler yoğun bir ezber faaliyetini gerektirmektedir. Hemen herkesin bildiği gibi İngilizce, yüzlerce düzensiz fiil, yapı ve diğer kelime türlerini barındırır. Örneğin, *"have"* fiilinin Past Tense (geçmiş zaman) hali *"had"* şeklindedir. İnsanın mantığını *"have"* biçiminden *"had"* biçimine götürecek hiçbir mantıksal köprü kurulamamaktadır. *"mouse"* tekil isminin çoğul halinin *"mice"* olması, *"bad"* sıfatının en üstünlük biçimi olan *"the worst"* gibi yüzlerce örnek gösterebiliriz. Oysa Türkçe'mizde bütün fiillerde istisnasız aynı ekler aynı mantıksal düzen ile fiil kökünde herhangi bir başkalaşmaya neden olmadan türetilmektedir. Çoğul hal *–ler* eki ile sağlanır. Üstelik bu *–ler* eki de üç sesten oluşur ve üç çoğulluğun ifadesidir. Bu çoğul ekinde ayrı bir müzikallik de vardır. Sondaki *–r* sesi sayesinde devam eden, akıp giden bir çokluk dikkat çekicidir.

Avrupalı bazı dilbilimciler, bükümlü dillerin en üstün diller olduğunu iddia etmektedirler. Oysa bu tür diller değişime ve başkalaşmaya her an açık, ihtiyarlamış dillerdir. İngilizce gibi Hint-Avrupa dilleri ise başkalaşmaya yüz tutmuş, düzensizleşmiş kelimelere sahiptir, buna karşın Türkçe düzenini korumayı başarmış yegâne dillerden biridir ve düzenlilik yönünden bu tür dillerden üstündür. Türkçe düzenini muhafaza etmiş bir bina gibidir. Yine Hint-Avrupa dillerinde fiilimsilerin yapımı, Türkçe'mizden oldukça farklı bir şekil göstermektedir. Türkçe'mizde fiilimsiler *-an, -esi, -erek, -ince* gibi eklerle yapılmaktayken; Hint Avrupa dillerinde ise birkaç farklı cümleyle yapılmaktadır. Hint Avrupa dillerinde bir fiilimsi eki olmadığından iki farklı cümle kurulmaktadır. Ama Türkçemizde sıfat fiil, zarf fiil gibi fiilimsi ekleriyle yeni cümleler kurmadan, hızlıca ifade edilmek istenen düşünce ifade edilir. Bu da Türkçe'ye konulmuş güzel bir özelliktir. Konuşma ve düşünmede hız ve kolaylık sağlamıştır.

Hint Avrupa dillerinde bir dağınıklık göze çarpmaktayken, Türkçe'de eklerin sağladığı geniş çaplı bir düzenlilik görülmektedir. Türkçe'mizde bir cümleyi oluşturan unsurlar birbirlerine sıkı biçimde kaynaşmışlardır. Cümlelerin değişik dizilimlerle ifade edilebilme özgürlüğü vardır ve bu yapısı itibariyle tam bir edebiyat dilidir. Kelimelerin ve cümledeki unsurların bu denli değiştirilmesiyle cümlede verilmek istenen mesajın korunabilmesi muhteşem bir özelliktir. Diğer Hint Avrupa dillerinde bu özgürlüğe rastlanılmaz. Cümle belli bir yapıya hapsedilmiştir; hafif bir unsur değişikliği cümlenin anlamını tamamen değiştirebilmektedir. Hint-Avrupa dillerine baktığımız zaman esnek

bir söz dizimi ile karşılaşırız. Özne-Nesne-Fiil (ÖNF) biçiminde bir dizime eğilimi olmasına rağmen bir genelleme yapmak mümkün değildir.

Hint-Avrupa dillerini konuşan bazı büyük filozoflar, dillerinin mantık dışı ve kuralsız unsurlar içerdiğini kabul etmişlerdir. Bu filozoflar, dillerinin savurgan da olduğunu öne sürmüşlerdir. Örneğin, Platon, Yunanca yazılan "Kratylos" diyalogunda, kendi kullandıkları dillerin bilgileri yanlış anlamaya sebep olabileceğini, bu nedenle mantıklı ve kurallı bir dile ihtiyaçları olduğunu açık yüreklilikle belirtmiştir. Descartes' de aynı şekilde kurallı ve düzenli bir dil arayışındadır. Düzensiz fiillerle ve kelimelerle dolu bir dilin, bilim ve felsefe dili olamayacağı daha birçok filozof tarafından dillendirilmiş bir ifadedir. Belki de bu filozoflar Türkçe'yi yeterince inceleme imkânı bulsaydılar, bu dili felsefe dili olarak seçerlerdi. Buna bağlı olarak bazı dilbilimciler Avrupa'da Esperanto ve İdo gibi yapma diller oluşturarak, az önce bahsettiğimiz düzenliliği yakalamaya çalışmışlar, sürekli üzerinde değişiklikler yaparak geliştirmeye çalıştıkları bu dillerle Türkçe benzeri kurallı bir dil oluşturmaya çalışmışlardır.

Türkçemiz yapım ekleri sayesinde çok fazla yeni kelime türetebilme özelliğine sahiptir. Böylelikle kelimelerin ve fiillerin tanınmayacak şekilde başkalaşmasının önüne geçilmiştir. Hint Avrupa dillerinde bu ekler çok azdır. Genelde kelime türetme kelimenin başkalaşması yoluyla yapılır. Ünlü filozofların beğenmediği özelliklerden biri de budur. Örneğin; İngilizce'de *"yaptı"* diyebilmek için *"make"* fiilini başkalaştırarak *"made"* şekline dönüştürmek gerekir. Kökle yeni yapı arasında belirgin bir farklılık vardır. Türkçe'de ise yapım ve çekim eklerinin işlekliği sayesinde böyle bir sorun çıkmamaktadır. *"yap"* fiilini **–di'li** geçmiş zaman formuna sokmak için yapmamız gereken kelimeyi başkalaştırmadan sonuna bir **-di** eki eklemektir. Kelime *"yaptı"* olarak kökünü de muhafaza ederek yeni bir kullanıma hazırdır.

İngilizce'de ve diğer Hint Avrupa dillerinde önüne sayı sıfatı alan kelimeler, sayı birden büyükse, çoğul eki alırlar. Türkçe'de böyle bir olay yoktur. Nesneyi belirten sayı zaten çokluk ifade ettiğinden nesneye bir çoğul eki takılmaz, örneğin, biz *"iki kalem"* deriz *"iki kalemler"* demeyiz. Mantıksal olarak zaten biliriz ki, iki sayısı çokluğu ifade eder. Bu örnekte de görüldüğü gibi, sayılar zaten kalemleri temsil etmektedirler. Tekrar kalemlere çoğul eki vermeye gerek yoktur. Dilimizin bu özelliği

bazı Hint Avrupa kökenli dilleri de etkilemiştir. Mesela Ermenice'de dilbilgisel yapıların çoğu artık Türkçe'deki gibi kurulmaktadır.

Türkçe'de önemli unsur devamlı sondadır. Kelimeler, öğeler ve ekler önemli unsuru savunmak için adeta bir kale vazifesi yaparlar. Belki de Türkçe'nin ekler ve fiiller yönünden tarihi kökenden çok uzaklaşmamasının nedeni, bu içsel koruma faaliyeti de olabilir. Türkçe'de cümlenin en önemli unsuru yüklemdir ve bu öğenin yanına yaklaşan her unsurun önemi artar ve diğerlerine göre daha vurgulu söylenerek bu sesli olarak da ifade edilir.

Türkçe'miz dünya dilleri arasında bilinen en eski dillerden biridir. Hiçbir etki altında kalmadan kendi seyrinde gitmesini bilmiş müstesna dillerden birisidir. Pek çok ikna edici delile dayanarak Türkçe'nin en asgari 8.500 yaşında olduğunu hesaplanmıştır. Bunun en büyük delillerinden biri Sümer yazıtlarında oldukça yoğun bir şekilde bulunan Türkçe kelimelerdir. Bu bulgulardan yola çıkarak Türkçe'nin en az 8.500 yıl öncesine uzanan bir geçmişi olduğunu ispat edilmektedir. İngilizce gibi diller ise en çok 6000-7000 sene mazisi olan dillerdir. Türkçe gibi köklü bir geçmişi olan bir dil, elbette bu yönüyle de pek çok dilden üstündür. Üstelik Ön Türkçe'nin Hint-Avrupa dilleri dâhil birçok dili etkilediği bilinmektedir. Dilbilimcilerin de belirttikleri gibi İngilizce'nin yüzde altmış kadar kelimesi Latince, Yunanca gibi dillerden alınmıştır. Kendi kelime hazinesi ise yüzde 15 kadardır. Türkçe ise en az 10 bin sene işlenmiş köklü, düzenli ve sağlam bir dildir. Bunun yanında İngilizce'de *"get", "have","take"* gibi bazı fiiller pek çok anlama gelecek şekilde kullanılabilmektedir. İngilizce konuşan kimseler bu eylemleri çok kullanan kişilere tembel demektedir. Çünkü bu eylemlerin belirsiz olduğu ve gereksiz yere kullanıldığı samimiyetle ifade edilmektedir. Bu eylemler kullanıldığında farklı anlamalara yol açabilmektedir. Şu anda yaşayan İngilizce'de bu eylemler sıklıkla kullanılmaktadır. Türkçe'mizde ise her bir eylem yerli yerinde ve karışıklığa mahal vermeyecek şekilde kullanılmaktadır. İngilizce'de bazı fiiller birçok anlamlara gelirken, Türkçe'de her bir eylemi karşılayacak ses yapısı mevcuttur. Dolayısıyla Türkçe, ezberden ziyade mantığı öne alan yegâne dillerden birisidir. Bu açıdan öğrenilmesi bazı ses özelliklerinin dışında kolay bir dildir.

Orhun Abideleri gibi eski Türk anıtlarını incelediğimizde o dönemlerde

kullanılan pek çok fiilin şu andaki Türk lehçelerinde de yaşadığını görmekteyiz. Hatta binlerce yıl önce konuşulan Türkçe'nin ek sistemiyle şu anda konuşulan Türkçe'nin ekleri genelde değişmemiş aynı veya benzer durumda gözükmektedirler. Türkçe'nin bu kelime ve ekleri muhafaza etmesi, bu dilin kurallılığının ve sağlamlığının açık bir göstergesi olarak görülmektedir. Ama pek çok Hint Avrupa dilinde bildiğimiz gibi fiiller değişik zaman çekimleri esnasında bile değişebilmekte, aslıyla hiç ilgisi olmayan konuma girmektedirler.

Türkçemiz yapım eklerinin yoğunluğu bakımından Hint Avrupa dillerinden ayrılır. Yapım ekleri sayesinde çok kolay bir biçimde kelime başka bir anlamı karşılayacak şekle dönüştürülebilmektedir. İngilizce'de *"-ly, -ness, -less"* gibi sınırlı sayıda işlek yapım eki varken Türkçe'mizde yüze yakın yapım eki kullanılmaktadır. Antik çağlarda yaşamış pek çok felsefeci Hint Avrupa dillerini incelemiş olduğuna, kendi dillerinin düzensizlikleri karşısında mantıklı ve düzenli dili oluşturma gayretine yukarıda değinmiştik. Bu girişimlerinde onları en çok zorlayan konulardan birisi de dillerindeki fiillerin ve kelimelerin düzensiz bir biçimde türemeleri olmuştur. Bu felsefeciler dillerindeki bu eksikliği gidermenin yapım ekleri kullanarak mümkün olacağını ifade etmişlerdir.

Türkçe'de birleşik zamanların oluşturulması oldukça kolaydır. İki zaman eki yan yana sırasına uygun bir şekilde kullanılır, ancak İngilizce gibi bazı dillerde yardımcı fiil kullanılma zorunluluğu vardır. Türkçe'de ikinci bir zaman ekinin eklenmesini sağlayan *"i-"* yardımcı fiili düştüğünden bu eklerin birbirine hiçbir kelime yardımı olmadan eklenmesi Türkçe'nin devamlı düzene doğru yürüyecek şekilde programlandığının açık bir kanıtı gibidir.

Türkçe, edebiyat dili için de oldukça elverişli bir dildir. Türkçe'de nazma benzeyen atasözü ve deyimler hazinesi oldukça zengindir. Hatta Orhun abidelerini inceleyen bazı bilginler, bu abidelerdeki yazıların şiir olabileceğini söylemişlerdir. Türkçe'nin şiirsel üslubundan kaynaklanan bu durum, güzel Türkçe'mizin şiirselliğini gösteren bir örnektir. Asırlardır güzel Türkçe ile yazılmış eserler, tüm dünyada Türkçe'nin yayılmasına katkı sağlamışlardır.

Prof. Dr. Doğan Aksan'ın '***Türkçe'nin Gücü'*** (2005) adlı eserinin önsözünde belirttiği gibi : "*Bu benim anadilim bir denizdir; derinliğiyle, gözün erişemeyeceği genişliğiyle, sınırsız gücü, güzellikleriyle... Dibinde gün görmemiş inciler yatar; üstünde bin bir rengin çalkantısı var. Bu benim denizim Türk insanının içliliğinin, duyma, düşünme gücünün, dünyayı görüşünün en iyi yansıtıcısıdır; onun çektiklerini, duyduklarını, özlediklerini dile getirir. Türkçe'ye eğiliniz, tek tek sözlerine bakınız; onlarda Türk'ün bilgeliğini görecek, yüzyıllar boyunca doğayla iç içe geçen yaşamını öğrenecek, sevgisini, yaradılışının yüksek değerlerini sezinleyecek, bu sözlerin birçoğunda şiir tadı bulacaksınız."* Gerçekten de deyimlerimize, şiirlerimize, manilerimize, türkülerimize bakmamız onun üstün anlatım gücünü ve üstünlüğünü görmemiz için yeterli olacaktır. Türk dili gibi, konuşanlarının sosyal yaşantısını aksettiren başka bir dil yok gibidir. Orhun abidelerindeki Türkçe incelendiğinde ses yapısı itibariyle bu kitabelerdeki dilin göçebe ve savaşçı bir topluma ait olduğu görülmektedir. Bu abidelerde oldukça fazla kullanılan *k, t, d, g* gibi sesler bize bir savaştaki kılıç seslerini, atların nal seslerini hatırlatmaktadır. Ayrıca bu ve benzeri sesler Türkçe'ye ayrı bir azamet katmaktadır. Ancak zamanla toplumsal yapının değişmesi ile birlikte Türkçe'de de bazı değişimler olmuş ve böylelikle Türkçe yeri geldikçe oldukça yumuşak, yerine göre oldukça sert bir dil olarak gelişmiştir.

Son olarak dilimizin ses özelliğine değinelim. Türkçe'deki ünlü seslerin zenginliği dikkat çekicidir. Bu ünlüler dilimize ayrı bir güzellik katmaktadır. Türkçe konuşanlar başka dillerdeki ünlüleri seslendirmekte zorlanmazlar. Pek çok Hint Avrupa dilinde olmayan *ö, ü, i* gibi ünlüler gerçekten dilimize bir ayrıcalık katmaktadır. Türkçe'mizde başka dil mensuplarının söylemekte zorlanacağı şekilde yan yana iki sessiz bulunmaz. Hint Avrupa dillerinde bulunan *tren*, *global* gibi kelimelerdeki yan yana gelen sessizlerin benzeri bir uygulama dilimizde yoktur.

Sonuç olarak Türkçe binlerce yıllık geçmişi olan canlı bir dildir. Vaktiyle tüm dünyaya yayılan bu dil, bugün de Adriyatik'ten Çin seddine kadar yüz milyonlarca insan tarafından konuşulmaktadır. Düzeniyle, yaygınlığı ve canlılığıyla bu dil "Dünya Dili" olmaya aday dillerdendir. Yukarıda sıraladığımız özelliklerinden hareketle böyle bir sonuca varmak sanırız yanlış olmaz. Bükünlü olan Hint-Avrupa dillerinde oldukça karmaşık ve yorucu olan sebep-sonuç, etki-amaç ve tezat ifade eden yan cümleler

Türkçemizde basit ve kurallı bir biçimde oluşturulmaktadır. Biz bu çalışmamızda Türkçemizin bu cümle yapıları bağlantısı ile söz dizimsel üstünlüğünü sergilemeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL VE DİLBİLİM

1.1. DİL

Birçok tanımı yapılan dil, bir yaklaşıma göre, düşüncelerin sözcük haline getirilmiş sesler aracılığıyla anlatılmasıdır. Fakat dil, düşünce dışında kalan, bilinçsiz varlık alanlarını, duyguları, düşleri de kapsar. Çalışmamıza dilin genel bir tanımını yaparak başlayacağız. Pek çok farklı kaynakta, pek çok dilbilimci ve düşünür tarafından yapılan tanımlamaların ortak yönlerini belirleyerek genel bir tanım yapmaya çalışacağız. Biz insanoğlu açısından evrendeki yerimizi belirleyen dil, sadece dilbilimi değil bilim, sanat ve teknik gibi alanları oluşturan bir kurumdur. Dil, diğer insanlarla bütün ilişkilerimizde bize aracılık eden, sosyal bağlarımızı düzenleyen bir vasıta olarak hayatımızın her alanında vardır.

En genel tanımıyla dil, duygu, düşünce ve dileklerimizi anlatmaya yarayan, bu amaçla en fazla ses imgelerini kullanan ve yaradılışta var olan bir yetidir. Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir vasıtadır. Kendisine özgü kuralları olan ve ancak bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içsel bir kurumdur (Ergin, 1986: 3).

İnsanoğlunun dili, yalnız, onun konuşabilmesi, düşündüğünü başkalarına iletebilmesi demek değildir. Dil dediğimiz düzen insanın gözüdür, beynidir; düşüncesi, ruhudur. Ama insan beyninin nasıl gizli yönleri, bilinmeyen noktaları varsa, dilin de çözümlenemeyen, apaçık ortaya konamayan birçok yönü vardır, özellikle işleyişi, ruhla, mantıkla olan ilişkisi açısından. Beynin bu gizliliklerine karşın her dil, evreni, doğa olaylarını, duygu ve düşünceleri, insanlar arasındaki ilişkileri kendince, kendine yeterli bir biçimde anlatır; açığa vurmaya yarar (Aksan, 1986: 3).

İnsanı birlikte var olduğu evrende diğer yaratıklardan ayıran, insanı insan yapan dildir. Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan sesli ya da yazılı simgeler sistemidir. Dil simgelerine "gösterge" adı verilir. Bu göstergeler, saymaca bir nitelik taşır; anlamlar doğal bir bağlantıdan kaynaklanmayıp toplumsal bir anlaşmadan, bireyler arasında üstü

kapalı bir uzlaşmadan doğar. Bu tanıma göre dil, yalnızca insan toplumlarında bulunan bir yetenektir. Hayvan türleri de sesler ve beden hareketlerinin yardımıyla birbirleriyle iletişim kurar, ancak buna insan dillerinde tanımladığımız anlamı katmak pek mümkün değildir. Dolayısıyla yukarıdaki iki tanıma daha detaylı baktığımızda Doğan Aksan'ında dediği gibi dil sadece bir iletişim aracı değildir diyebiliriz.

Dili gereği gibi kullanabilme yetisine sahip olma bir insanın toplumdaki statüsünü belirler hatta kişiliğini bile değiştirebilir. İnsan hayatındaki bu kritik öneminden ötürü her geçen yıl artan bir sayıda psikologlar, antropologlar, sosyologlar, öğretmenler, bilgisayar uzmanları ve diğer bilim adamları ve çeşitli çalışma alanlarından uzmanlar dile daha derinden bakma ihtiyacı hissetmektedirler. Bu nedenle özellikle son yıllarda dilbilimin, yani dilin sistematik olarak incelenmesi, (The Systematic Study of Language) hızla gelişen ve çeşitli çalışma alanlarına ayrılan bir bilim haline gelmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Bugünkü dilbilim dilin düşünce ve ruh ile ilgisi, kaynağı, toplum ve kültürle olan ilişkisi, kökeni, sesleri ve dizimi gibi konularla ilgilenmektedir.

1.2. DİLBİLİM

Dilbilim, bütün dillerin genel ve özel niteliklerini, benzerliklerini ve farklılıklarını, dil olaylarını inceleyen, konuları bakımından birçok bilim dalıyla ilişkisi bulunan geniş kapsamlı bir bilim dalıdır. Dilbilim çok geniş kapsamlıdır ve bu alanlar arasındaki sınırların açıklanması oldukça güçtür (Aksan, 1986: 24).

Sunacağımız süreçte görüleceği gibi, insanının dil ile ilgili merakı modern bir alan değildir. Dil, birkaç bin yıldır dilbilimciler ve filozoflar tarafından incelenmiştir. Nitekim geriye dönüp baktığımızda, Eski Yunandan günümüze kadar geçen süre içinde dile dair konuların kaynakları üzerine dikkate değer bir literatür görmek mümkündür.

Dilbilimi, beşeri dilin bütün yönlerinin bilimsel olarak araştırılmasına dayalı bir bilim dalıdır. Tek bir dilin incelenmesi ya da bütün dillerin ortak özellikleriyle incelenmesi aşamasında dil her açıdan önemlidir ve pek çok sorunun ortaya çıkmasına

neden olur. Dilin kendine özgü yasaları, eğilimleri, sorunları olduğu gibi, bütün dilleri kapsayan ortak yasalar, eğilimler ve sorunlar da vardır (Aksan, 2003: 13).

Aksan'ın belirttiği gibi dilbilim**,** dili bir sistem olarak gören ve niteliğini, yapısını, birimlerini ve dönüşümlerini inceleyen bilim dalıdır. Dilbilim terimi, ilk kez 19. yüzyılda dil incelemelerindeki yeni bir yaklaşımı geleneksel filolojiden ayırt etmek için kullanılmıştır. Filoloji, öncelikle dilin yazılı metinlere yansıyan tarihsel gelişimiyle ilgilenir. Çalışma alanı kültür ve edebiyattır. Dilbilim de yazılı metinlerle ve dilin zaman içindeki değişimiyle ilgilenmekle birlikte, konuşulan dillere öncelik tanır, dilin belli bir tarihsel andaki yapısını çözümler. Felsefe, psikoloji, nöroloji ve hatta bilgisayar bilimlerinin güçlü bir şekilde birbirine karıştırılması ile ortaya çıkan dilbilimi farklı disiplinlerin bir paydasıdır: bilginin büyüleyici bir ağıdır.

Dilbilimciler, dilbilimin üç karşıtlık içinde incelenebileceğini belirtmişlerdir: Eşsüremli dilbilim-artsüremli dilbilim, kuramsal dilbilim-uygulamalı dilbilim, makro-dilbilim-mikrodilbilim. Eşsüremli (eşzamanlı) dilbilim, dili belli bir andaki durumuyla ele alır, evrim dışında ve zamandan bağımsız bir sistem olarak inceler; artsüremli (artzamanlı) çözümleme dilin evrimini inceler. Kuramsal dilbilimin amacı, dilin yapısıyla ilgili genel bir kuram oluşturmak ya da dillerin incelenmesi için genel bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır; uygulamalı dilbilim dil incelemelerinden çıkan sonuçları ve yöntemleri, dil öğretiminin geliştirilmesi gibi pratik disiplinlere ve konulara uygular. Makrodilbilim dilin biyolojik ve ruhsal boyutlarına, kültürel bağlamına eğilir (psikolojik dilbilim gibi bileşik disiplinler bu yaklaşımın ürünüdür); mikro-dilbilim, dillerin toplumsal işlevlerinden bağımsız başlı başına bir alan olarak incelenmesini öngörür.

1.3. DİLBİLİM TARİHİ

İlk dil çalışmalarının Çin'de ve Hindistan Yarımadasında, yazının standartlaştırılması ve zamanla anlaşılmaz olmuş eski kutsal metinlerin yorumlanması gibi pratik amaçlarla başladığı sanılmaktadır. Hindistan Yarımadasında, kutsal Veda metinlerinin yazılı olduğu Sanskrit dili üzerine en önemli yapıt, Hintli dilbilgisi uzmanı Panini'nin sütrelerinden (kısa ve özlü kural) oluşan dilbilgisi kitabıdır (İ.Ö. 5. yy).

Panini, tümceleri ve sözcükleri en küçük birimlerine ayırarak çözümlemiş, dilin derindeki yapısıyla yüzeydeki oluşumları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır (Aksan, 2003;13).

Yunanlılarda dil araştırmaları ilk filozoflarla birlikte, İ.Ö. 6. yüzyılda başladı. Eski Yunan filozoflarının en çok uğraştıkları konulardan biri de, doğal olanla toplumsal bir uzlaşmanın ürünleri arasındaki ayrım oldu. Dilin sözcükleri ile bunların gösterdiği nesneler ve kavramlar arasındaki ilişki doğal mıdır, yoksa insanlar tarafından mı yaratılmıştır? Sokrates diyaloglarında bu soruya değişik yanıtlar verildiği görülür. Aristoteles ise ilk kez dil araştırmalarını genel felsefeden ayırarak, bağımsız bir dilbilgisi kurmaya yöneldi, sözcükleri yapılarına göre sınıflandırdı. Stoacı filozoflara gelindiğinde, dilbilimin ana karşıtlıklarının açıkça tanımlandığı görülmektedir. Stoacılar "doğa-toplumsal uzlaşma" tartışmasında bir orta yol tutturdular, sözcüklerdeki sesler ile bunların gösterdiği nesneler ve kavramlar arasında doğuştan gelen bir bağ olmasa bile, çok eskilere gidip etimon denen köklere varıldığında böyle düzenli bir bağın bulunabileceğini savundular. Stoacılar böylece, sözcüklerin kökenlerini ve hangi evrelerden geçtiklerini araştıran etimoloji dalını da kurdular. Stoacıların bir başka önemli katkısı da dilsel göstergenin (sözcüklerin vb) bir biçim yanı, bir de içerik yanı bulunduğunu ortaya koymalarıdır. Bu ayrım, 19. yüzyıl sonunda Saussure'ün "gösteren" ve "gösterilen" kavramlarıyla birlikte çağdaş yapısal dilbilimin temeli haline getirilecektir (Aksan, 2003: 18).

Dilbilim tarihine bakıldığında "Doğa-uzlaşma" tartışması Helenistik dönemde "düzenlilik-aykırılık" karşıtlığı içinde devam ettiği görülür. Buna göre, insan dilinin işleyişinde belirli bir düzen vardır, dilin yapısı ve çalışma biçimi belirli kurallara bağlanabilir. Dilbilgisi çalışmalarının amacı, dildeki bu düzenliliği ortaya çıkarmak olmalıdır. İskenderiye okulunun öne sürdüğü bu görüşlere karşı, Bergama okulu, dildeki aykırılıklara, düzensizliklere ağırlık verdi. Bu tartışma "doğa-uzlaşma" tartışmasıyla birleşerek yeni karşıtlıklar yarattı. Bazı "düzenciler" dildeki düzenliliğin dilin insan yapısı olmasından kaynaklandığını öne sürerken, bazı "aykırıcılar" da toplumsal uzlaşma formülünü kendilerine mal ederek, dildeki düzensizliğin aslında dilin insan yapısı olmasından kaynaklandığını savundular. İskenderiye okuluna bağlı, dilbilgisi uzmanı Trakyalı Dionysios, Aristoteles'in ad, eylem ve bağlaç sınıflandırmasını daha da

geliştirerek, sözcükleri daha ayrıntılı bir biçimde sınıflandırdı ve böylece biçimbilimin temellerini attı. İ.S. 2. yüzyılda yaşayan Dyskolos ise, Yunanca'nın tümce yapısını inceleyerek bir sözdizimi kuramı oluşturdu. Roma döneminin en önemli dilbilgisi uzmanı, 6. yüzyılda yaşamış olan Priscianus'tur. Priscianus, Yunanca dilbilgisini Latince'ye uygularken, biçim ölçüsünü bıraktı ve bunun yerine anlam ölçüsünü benimsedi. Bu yaklaşım, yüzyıllar boyunca Avrupa dillerine ilişkin dilbilgisinin anlam temeline göre yazılmasına yol açtı (Aksan, 2003: 18).

"Doğa-uzlaşma" tartışması, felsefe alanında ortaçağda da adcılık (nominalizm) ile gerçekçilik arasında devam etti. Genel kavramların hiç bir varlıkları olmadığı ve birer addan ibaret bulunduğunu savunan öğreti on birinci yüzyılın sonlarına doğru, Compiegne papazı Roscelin tarafından ileri sürülmüştür. Roscelin'e göre genel kavramlar, birtakım seslerden birer isimdirler ve hiç bir gereklikleri yoktur.

Ortaçağda dil çalışmalarına önem veren bir başka grup da, 'modistae' adı verilen skolâstik düşünürlerdir. Bunlara göre gerek dilde, gerek evrende belli bir düzen vardır. Her ikisinde de belli sayıda birimler belirli kurallara göre birleşerek iş görür. Modistae grubundakiler dilin düzeni ile evrenin düzeni arasındaki ilişki üzerinde durarak, sözcüklerin ve tümcelerin evreni gösterme, anlamlandırma biçimlerini araştırdılar ve dilin yapısının çözümlenmesiyle evrenin yapısı üzerine bilgi edinilebileceğini savundular.

Rönesans'ta spekülatif dilbilgisi bir yana bırakılırken, Avrupa'nın yerel konuşma dillerinin ve o tarihlerde yeni yeni öğrenilen dünya dillerinin incelenmesi önem kazandı. 17. yüzyılda Fransa'da Port-Royal Manastırı'nda yetişen bir grup dilbilgisi uzmanı, bugün de etkinliğini sürdüren bir dilbilgisi kuramı geliştirdiler. Descartes'in felsefesinin etkisini taşıyan Port-Royal okuluna göre bütün dünya dilleri, dilbilgisi açısından evrensel insan aklının mantık düzenine uyabilir. Bu okula bağlı dilbilgisi uzmanları, evrensel bir dilbilgisine ulaşmak, ama bunu apriori temellere dayanmadan gerçekleştirmek istediler. Çalışmaları, günümüzdeki üretici-dönüşümsel dilbilimi etkilemiştir. (Aksan, 2003: 20)

18. ve 19. yüzyılların en önemli gelişmesi, dil araştırmalarında karşılaştırmalı yöntemin kuruluşudur. 18. yüzyılda Avrupalıların Sanskrit dilini öğrenmesi bu alanda önemli sonuçlar doğurdu. 1786'da Hindistan'daki İngiliz mahkemesinin başkanı Doğubilimci Sir William Jones, Sanskrit diliyle Yunanca ve Latince arasındaki benzerliğe işaret ederek bu üç dilin ortak bir kökenden türemiş olduğu tezini ortaya attı. Bundan sonra, 1816'da Franz Bopp, 1822'de Jacob Grimm, Hint-Avrupa dil ailesi tezini kanıtlayan yapıtlarını yayımladılar. Grimm, bu dillerdeki sözcüklerin sesleri arasında oldukça düzenli bir ilişki olduğunu gösterdi. Örneğin, bilinen en eski Germen dili olan Got dilindeki *"f"* sesinin yerini, Yunanca, Latince ve Sanskrit dilinde çoğu zaman *"p"* almaktadır. ("Ayak" sözcüğü Got dilinde fotus, Latince pedis, Yunanca podös, Sanskrit dilinde pedâs.) Grimm'e göre, bu farklılıklar, ortak Germencede gerçekleşen belirli bir "ses kayması" yasasının ürünüdür. Oldukça düzenli bir biçimde işleyen bu yasaya uygun olarak sözcük sesleri, zaman içinde düzenli bir döngü içinde değişmektedir. Örneğin "bh" gibi solukluların yerini "b" gibi soluksuz titreşimli sesler, *"b"* 'nin yerini de *"p"* gibi titreşimsiz sesler almıştır. Bu araştırmalar, sesbilgisinin kurulmasını da sağlamıştır (Aksan, 2003: 21).

19. yüzyılda, romantik tarih felsefesinden kaynaklanan ve 20. yüzyılda etkisini sürdürecek olan yeni bir dil kuramı da geliştirildi. Daha önceki bütün kuramlara göre, insanlar çevrelerindeki dünyayı ve evreni anlamlandırmak, tanımlamak için dili yaratmışlardır. Gerçeklik, dilin dışında, dilden önce vardır. J. G. von Herder ve Wilhelm Humboldt gibi tarihselci düşünürler bunun tam tersini savundular. Bir toplumda yaşayan insanlar dünyayı gerçekte olduğu gibi değil, dillerinin kendine sunduğu biçimde görmektedirler. Bu yüzden, tek ve aynı gerçekler dünyası, ayrı diller konuşan toplumlara farklı gözükecektir. Humboldt'a göre insanlar bu dünyada anadillerinin dünyayı kendilerine tanıttığı biçimde yaşamaktadırlar. Eski yaklaşıma göre dil; insanları nesnel gerçeğe götüren, tarafsız ve saydam bir araçken, tarihselci yaklaşıma göre, kendisi de belli bir dünya görüşü içeren, bu görüş doğrultusunda insanların gerçeğini biçimlendiren bir etmendir. Bu yaklaşım, 20. yüzyılda Sapir, Whorf, Levi Strauss gibi yapısalcı antropologlar tarafından geliştirilecek, yeni bir felsefeye kaynaklık edecektir (Aksan, 2003: 22).

Yapısalcılık, birbirinden oldukça farklı birkaç yaklaşım ya da yönelişin ortak adıdır. Avrupa'da yapısal dilbilim İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'ün ölümünden sonra **"Cours le linguistique ganimle"** (1916; Genel Dilbilim Dersleri, 1976-1978, 2 cilt) adıyla yayımlanan ders notlarından doğdu. Saussure'ün katkısı, dili birbirinden bağımsız birimlerin (örn. tek tek sözcüklerin) toplamı olarak değil, ancak birbirleriyle ilişki ve farklılıkları içinde değer kazanan birimlerden oluşmuş bir "sistem" ya da "yapı" olarak tanımlamasıdır. Bu yapıt birtakım ikili öbeklendirmelerle ya da karşıtlıklarla belirlenir. Töz-biçim ve dil (langue)-söz (parole) karşıtlıkları bunların en önemlilerindendir. Saussure dilsel göstergeyi de, gösteren ve gösterilen olarak iki yöne ayırmış ve dilbilimin asıl çalışma alanının gösterenlerin incelenmesi olduğunu savunmuştur (Aksan,2003: 21).

Saussure'ün görüşleri, daha sonra, Prag okulu ve Kopenhag okulu adıyla bilinen iki dilbilim çevresince geliştirildi. Başlıca temsilcileri N. S. Trubetskoy ve Roman Jakobson olan Prag okulu, Saussure'ün "dilde, farklılıklardan başka bir şey yoktur" sözünü kendine çıkış noktası alır ve dili bir karşıtlıklar sistemi olarak tanımlar. Örneğin Türkçedeki "can" "san", "tan" sözcükleri, bir karşıtlık ilişkisi içindedir. Bu sözcükleri birbirinden ayıran, sözcüklerin bütünü değil, yalnızca birinci sesler arasındaki farklılıktır. Sözcüklerin gösterenlerini ya da anlamlarını birbirinden ayıran da bu farklı sesler ya da ses birimleridir. Bütün dili böyle bir dizi karşıtlık halinde göstermek olanağı vardır. Prag okuluna göre, bu farklılıkları yaratan *"c", "s", "t"* sesleri, *"kan"* ve *"tan"* seslerini birbirinden ayırırken, belli bir ayırma işlevini yerine getirmiş olur. Dildeki birimleri, farklılık yaratıcı işlevlerine göre inceleyen Prag okulunun bir adı da İşlevselci okuldur. Trubetskoy, işlevselciliği sesbilgisi alanına da uygulamış, anlam ayırma işlevini yerine getiren en küçük ses birimlerine sesbirim (fonem) adını vermiştir. Çağdaş sesbilim bu çalışmaların ürünüdür (http://www.ansiklopedi.turkcebilgi.com).

Kopenhag Okulu da Saussure'ün şu iki sözünden yola çıkar: "Dil, göstergelerden kurulu bir sistemdir" ve "dil, bir töz değil, bir biçimdir." Kopenhag Okulu, Saussure' ün gösteren ve gösterilen terimlerini "anlatım" ve "içerik" olarak yeniden adlandırmıştır. Okulun önderi Louis Hjelmslev'e göre, bu düzlemlerin her ikisi de iki katmandan oluşur: Biçim ve töz. Töz, bir hammadde yığınıdır. İçerik düzlemindeki tözler, çeşitli kavramlar, düşünceler, anlamlardır. Anlatım düzlemindeki tözler, sesler oluşturur.

Biçim ise bu hammaddeleri düzenleyen, bunları dil haline getiren kurallardır. İçeriğin biçimi, çeşitli gösterilenler (kavramlar) arasındaki biçimsel ilişkilerdir. Anlatım biçimi ise bütün bu malzemeyi örgütleyerek dil sistemi haline getiren kurallardır ve dili dil yapan asıl etiketi de budur. Dili matematik, cebir gibi içeriksiz, soyut bir biçimler sistemi olarak ele alan Kopenhag okulunun geliştirdiği yaklaşım glosematik olarak da anılır (http://www.ansiklopedi.turkcebilgi.com).

Yapısalcılığın bir kanadı da, büyük ölçüde Saussure'dan bağımsız olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişti. Bununla birlikte Amerika birleşik Devletleri ve Avrupa'daki yapısalcı yaklaşımların ortak yönleri de vardır. Her ikisi de çeşitli dillerin yapısal benzersizliğini vurgulamış, her dilin kendi içinde tutarlı ve bütünsel bir sistem olarak incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Amerikan yapısalcılığı, 19. yüzyılda Kuzey Amerika'da yüzlerce yerli dilinin keşfedildiği bir ortamda doğdu. Bu koşullarda Franz Boas gibi antropolog dilbilimciler, genel bir insan dili kuramı oluşturmak yerine, bu bilinmeyen dillerin çözümlenmesi için güvenilir bir yöntem geliştirmeyi yeğlediler. Boas'ın öğrencisi olan ve onun gibi antropoloji alanında da çalışan Edward Sapir de Humboldt'un etkisi altında, her toplumun kabul ettiği sözde gerçekler dünyasının, o toplumdaki insanların haberi olmadan, gene toplumun dil alışkanlıkları tarafından yaratıldığını savundu. Sapir, çalışmaları sırasında Yerlilerin bazı sesleri yazıya geçirmekte güçlük çektiklerini de gördü, her dilin kendi özel "ses örgüsü" nün, o dilin olanaklarını ve sınırlarını belirlediğini belirtti. Bu yaklaşımı çeşitli dillerden ayrıntılı örneklerle destekleyerek geliştiren, Sapir'in öğrencisi B. L. Whorf tur. Whorf a göre, her toplum kendi yaşadığı düzenin koşullarına göre gerekli sözcükleri türetmektedir. Her dilin içinde gizli bir dünya modeli vardır. Anadilini öğrenen çocuk bu dünyayı da benimsemekte, dilin dünyası çocuğun düşüncelerini biçimlendirmektedir (http://www.dil sitesi.com).

Amerika'lı dilbilimcinin yerli dilleri karşısındaki ölçülü tutumu, dilbilimde davranışçı okulun ya da betimleyici yaklaşımın gelişmesini de sağladı. Bu dillerin yazılı metinleri olmadığı ve bu yüzden tarihsel gelişimleri incelenemediği için, yapılacak tek şey o andaki durumlarını olabildiğince nesnel ve ayrıntılı olarak gözlemlemek ve olduğu gibi betimlemektir. Bu görüşün en katı temsilcisi, 1933'te yayımladığı Language (Dil) adlı kitapla çok uzun bir süre Amerikan dilbilimine yön veren L. Bloomfield'dir.

Bloomfield de Saussure gibi dilbilimin bağımsız bir bilim dalı olması için çalıştı. Bunun için, dil olaylarının felsefe, psikoloji, toplumbilim gibi yardımcı dalların ışığında incelenmesinden vazgeçilmesi gerekmektedir. Bloomfield, dil araştırmalarında en büyük sorunun anlam öğesi olduğunu öne sürdü. Çeşitli sözcüklerin anlamı zamana, yere ve kişilere göre değiştiği için, bu kaygan taban yerine, ses ve biçim gibi daha kesin alanlar üzerinde çalışılması gerekmektedir. Böylece uzun bir süre Amerikan dilbiliminde anlambilim araştırmaları ihmal edilmiştir. Amerikan yapısalcılığını Avrupa'daki yapısalcı yaklaşımlardan ayıran önemli bir fark da, onun dilde yalnızca yüzeydeki oluşumlara, dışsal davranışlara, seslere ve bunların kullanılış ve algılanışına önem vermesidir. Oysa Saussure'ün dil-söz ya da Hjelmslev'in şema (sistem)-kural-kullanım gibi ayrımları, kullanımın ardında daha genel, soyut dilsel katmanların varlığına işaret etmektedir (http://www.dil sitesi.com).

Gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde, gerek Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısındaki dilbilim okulları genel olarak, eşsüremli dilbilimi artsüremli ya da tarihsel dilbilime, kuramsal dilbilimi uygulamalı dilbilime, mikro dilbilimi de makro dilbilime yeğlediler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu durumun değiştiği görülür. Avrupa'da Andre Martinet gibi dilbilimciler, tarihsel karşılaştırmalı dilbilim ile yapısal dilbilim arasındaki açıklığı kapayacak yeni bir tarihsel-yapısal dilbilim çalışmasına yöneldiler. Öte yandan dilde anlam boyutunun bir yana bırakılmasına bir tepki olarak Jost Trier ve Leo Weisberger gibi Alman dilbilimciler yeni bir yapısal anlambilim geliştirdiler. Her sözcüğün anlamını bağımsız olarak tanımlayan geleneksel yaklaşımın tersine, yapısal anlambilimciler, anlamların da kendi aralarında biçimlere benzer bir düzeni olduğunu savundular ve her anlamın ötekilerle karşılıklı bağlantılarından oluşan "dil alanı" kuramını geliştirdiler (http://www.dil sitesi.com).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dilbilim alanında en önemli gelişme, Amerika Birleşik Devletleri'nde Zelig S. Harris'in ve daha çok da Noam Chomsky'nin çalışmalarının ürünü olan üretici-dönüşümsel dilbilgisidir. Chomsky, dilde yalnızca gözlemlenebilir olgular (örn. sesler, biçimler) üzerinde duran Bloomfield okuluna karşı, konuşan insanların "zihinsel" yapılarını da dilbilim alanına çekti. Chomsky'ye göre dilde iki öğe ya da aşama vardır: Dilsel yetenek ve bunun somut söz eylemlerinde (konuşma, yazma) ortaya çıkan, gerçekleşen biçimi. Dilbilimci, bu gerçekleşen

biçimden çok, her insanın zihninde bilinçsiz olarak bulunan dilsel yetenek ya da "edinç" üzerinde durmalıdır. Kant'ın zihinsel kategoriler kuramını anımsatan bu yaklaşıma göre her insan, daha önce hiç söyleyip duymadığı sonsuz sayıda tümceyi anlayıp söylemesini sağlayan bir kurallar sistemiyle birlikte doğar. Bu sınırlı sayıdaki kuralın derin zihinsel yapıdan yüzey yapısına (kullanıma, edime) dönüşmesiyle sonsuz sayıda tümce üretilebilir. Chomsky, çeşitli dillerde bu kural ve dönüşümleri inceleyerek genel bir dönüşümsel dilbilgisinin oluşturulabileceğini savundu. Onu yapısalcılardan ayıran önemli bir farklılık da budur. Chomsky bütün dillerde evrensel düzenlerin, örüntülerin bulunduğunu öne sürmektedir (http://www.dilsitesi.com).

1960'ların bir başka yeniliği de, dilbilimle başka beşeri bilimler arasında ilişki kurma denemeleridir. Psikolojik dilbilim, bu çalışmaların sonucunda doğmuştur. İnsanların dilsel üretim, anlama, öğrenme, ezberleme, tanıma olgularını inceleyen bu bileşik disiplin daha çok, Chomsky'nin kuramından yola çıkarak, çocukların dil öğrenim süreçleri üzerinde durmuştur. Ama bugüne değin elde ettiği sonuçlar oldukça tartışmalıdır. Fransız psikanalist Jacques Lacan ise tam tersi bir yol izleyerek, psikolojiyi dilbilime uygulamak yerine, dilbiliminin verilerini psikanalize uyguladı ve bu alanda yeni bir okul (yapısal psikanaliz) yarattı. Sosyolojik dilbilim adı verilen bir başka bileşik disiplin ise, dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların etkileşimlerini, dilin toplumsal rollerin gelişimindeki payını ve dille sınıf, ırk, eğitim ve bilinç düzeyi arasındaki ilişkileri incelemiştir. Antropolojik dilbilim ve etnik dilbilimin dışında dilbilimle antropoloji, etnoloji, kültür kuramları, simgesel mantık arasındaki alışveriş de Claude Levi-Strauss'un, Roland Barthes'ın ve Algisdas Julien Greimas'ın yapıtlarıyla göstergebilim adı verilen yeni bir disiplinin doğmasına yol açmıştır (http://www.ansiklopedi.turkcebilgi.com).

Günümüzde, bilgisayar teknikleri de dil araştırmalarında kullanılmaktadır. Bilgi işlemli dilbilim olarak adlandırılan bu yöntem, bugün için daha çok en temel dilsel verilerin işlenmesinde, sözlüklerin oluşturulmasında, sözlü ve yazılı metinlerde çeşitli seslerin, vurguların, sözcüklerin ve dil birimlerinin sıklığının saptanmasında kullanılmaktadır (http://www.ansiklopedi.turkcebilgi.com).

1.4. TÜRK DİLBİLİM TARİHİ

Türkçe üzerine yapılan çalışmaların dilbilimsel bir nitelik kazanması Cumhuriyet döneminde oldu. Özellikle Atatürk'ün önderliğinde 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (sonradan Türk Dil Kurumu-TDK) Türk dilinin tarihsel kökeninin araştırılmasına yönelik çalışmaları (özellikle Güneş-Dil Teorisi) uygulama alanına geçirildi ve Türkçe'nin yabancı sözcükler ve dil kurallarından arındırılmasına ağırlık verildi (http://anadilim.org).

Daha sonraki yıllarda üniversitelerin dil ve edebiyat bölümlerinde (daha çok da yabancı dil ve edebiyat bölümlerinde) genel dilbilim, uygulamalı dilbilim ve karşılaştırmalı dilbilim gibi derslerin öğretim programına alınması, bilim adamlarının çeviri ve telif yayınları, dilbilim konusundaki yazılara yer veren Türk Dili, Dilbilim, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Genel Dilbilim Dergisi, İzlem, Baklam, Yazko Çeviri, Çağdaş Eleştiri gibi dergilerin yayımlanması, üniversitelerde bu konularda doktora çalışmaları yapılması, Türkiye'de dilbilimin gelişmesine büyük katkıda bulundu (http://anadilim.org).

Ünlü dilbilimcilerin yapıtlarının Türkçe'ye çevrilmesi, Türkiye'de dilbilim çalışmalarının önemli bir parçasını oluşturdu. Bunlar arasında Eugene'Albert Nida'dan "Dilbilim Üzerine Tartışmalar" (1973), Ferdinand de Saussure'den "Genel Dilbilim Dersleri" (1976-78, 2 cilt), John Lyons'dan "Kuramsal Dilbilime Giriş" (1985), Andre Martinet'den "İşlevsel Genel Dilbilim" (1985) sayılabilir. Ayrıca çeşitli kuramcılardan yapılan çevirileri içeren "Dilbilim Seçkisi" (1982), "XX. Yüzyıl Dilbilimi: Kuramcılardan Seçmeler" (1983) gibi yapıtlar da yayımlandı. Çağdaş dilbilim kuram ve yöntemlerinden yararlanan bazı araştırmacılar, Türkçe'nin yapısına ilişkin çözümleme ve betimleme denemelerine giriştiler. Bu tür yapıtlar arasında Muzaffer Tansu'nun "Durgun Genel Sesbilgisi ve Türkçe" (1963), Doğan Aksan, Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam, Neval Pirali'nin "Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilgisi" (1978), Nevin Selen'in "Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi" (1979), Ömer Demircan' in "Türkiye Türkçe'sinin Ses Düzeni ve Türkiye Türkçe'sinde Sesler" (1979) adlı kitapları sayılabilir. Özellikle 1940'lardan sonra, dilbilimi kuramsal çerçevesiyle,

ele alan yapıtlar da yayımlandı. Necip Üçok'un “Genel Dilbilim: Lengüistik” (1947), Özcan Başkan' in “Lengüistik Metodu” (1967), Agop Dilâçar'ın “Dil, Diller ve Dilcilik” (1968), Berke Vardar'ın “Dilbilim Sorunları” (1968), Süheyla Bayrav'ın “Yapısal Dilbilim” (1969), Doğan Aksan'ın “Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim” (1977-82, 3 cilt) adlı yapıtlarıyla TDK yayını olan “Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I” (1980), Mehmet Rifat'ın hazırladığı “Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları” (1983, temel metinlerin çevirisiyle birlikte), Hacettepe Üniversitesi yayını olan ye 1. Dilbilimi Sempozyumu bildirilerini içeren “Dilbiliminin Dünü, Bugünü, Yarını” (1987) bunlar arasındadır. Ayrıca dilbilim konusunda ortak yapıt olarak hazırlanmış terim sözlükleri de vardır: TDK'nın “Dilbilim Terimleri Sözlüğü” (1949), İstanbul Üniversitesi'nde yayımlanan “Başlıca Dilbilim Terimleri” (1978), TDK'nm “Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü” (1980) (http://anadilim.org).

İKİNCİ BÖLÜM

DİL AİLELERİ

2.1. DİL SINIFLAMASI

Dillerin birbirleriyle nasıl benzer veya farklı oldukları sorusu en az dilin kendisi kadar eskidir. Dillerin bazı özellikleri, insanların konuşma yeteneği kadar evrenselken bazı özellikleri tamamen farklıdır; bazı diller diğerlerinden daha sistematiktir ya da değildir. Dilbilim, doğası gereği dilleri "yoksul" ya da "ilkel dil" olarak nitelemez, fakat bir dili konuşan toplum günümüzün her türlü uygarlık gelişmelerinden uzak ise, onun dilinde insanoğlunun bugün tanıdığı, uygarlığa ilişkin kavramlar bulunamayacağı için dili de bir bakıma, gelişmemiş sayılabilir. Hele bu diller yalnızca "konuşulan dil" olarak kalmış, şiirler, destanlar, tarih kitapları, kısacası yazılı ürünler vererek bir kültür diline dönüşmemişse, elbette bu dilin yoksulluğundan söz edilebilir. Özellikle soyut kavramlar, düşünce ve ruha dayanan konuların karşılıkları açısından bu gibi dillerin zengin sayılmalarına olanak yoktur.

Binlerce dünya dilinin sınıflandırılması yapılırken dillerin tarihine (genetik yön), göstergesel işleyiş biçimlerine(tipolojik yön), veya yaygınlıklarına göre (alansal yön) öncelik verilebilir. Genetik dilbilim karşılaştırmalı bir yöntemle dilleri tarihini oluşturmaya çalışır. Dilsel evrimde kurallar çıkarmayı sağlayan benzeşim yasaları oluşturulmuştur: *pater-father-peder*, *mother-mader*, *frater-brother-birader* (baba, anne, erkek kardeş; Latince, İngilizce, Farsça). Ayrıca diller arasındaki sözlüksel yakınlığın zamanla kayboluşuna ilişkin çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin, Fransızca ve İspanyolcada bazı kelimeler aynı kökten gelmiştir: *main* ve *mano* (el), *doigt* ve *dedo* (parmak). Buna karşılık, *tete* ve *cebeza* (baş), *epaule* ve *hombro* (omuz) kelimelerini ele aldığımızda aynı köklerin değişik anlam yüklenip başka kelimelerde ortaya çıktığını gözlemleriz: Altay dil ailesinde de '*ben-sen'* kavramları Türkçe *ben, sen*; Moğolca *bi, çi*; Tunguzca *bi, şi*; Mançuca *bi, si* kelimeleriyle karşılanır.

Tiplendirici dilbilim, dil öğelerinin durumunu dil sistemi içinde inceler. Dil tipleri belirlenirken sesbilgisel, sözdizimsel, sözlüksel olgular göz önünde bulundurulur.

Ancak bunlar sadece birleşimsel biçimbilim açısından önemlidir. Alışılagelmiş tanımlama ölçütlerinden biride özne, yüklem, tümleç öğelerinin sıralanışıdır. Bu öğelerin altı değişik sıralanış biçimi benimsenmekle birlikte, ÖFN ve ÖNF sıralanışları dünya dillerinin üçte birinin belirgin özelliğidir.

Yeryüzünde öyle diller vardır ki, yüzyıllar boyu sanat, edebiyat, düşün ve teknik alanlarında pek çok ürün vermiş, bu alanlara büyük katkılarda bulunmuştur. Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Rusça gibi, bu niteliği taşıyan dillere bu nedenle "kültür dili" denmektedir.

Türkçe'ye gelince, geçmişi bu dillerden daha eskilere uzanan, VII. - VIII. yüzyıllara ait belgelerinde bile gelişmiş, sanatlı bir dil görünümü sunan, Asya'nın en kuzeyinden, Sibirya'nın Buz Denizi kıyılarından Avrupa içlerine kadar uzanan, bugün bile Asya ve Avrupa'da aşağı yukarı 200 milyon kişinin konuştuğu çeşitli lehçeleriyle eski, yaygın, güçlü bir dille karşılaşırız. Bu dilin Yakutça, Çuvaşça, Kazakça gibi çeşitli lehçeleri birer dil durumuna gelmiştir. (http://anadilim.org).

Her dil kullanıldığı toplumun her alandaki iletişimsel gereksinimlerini karşılayabilen bir dizgedir, dilin yapısı ve sözcük türetme olanakları ile dilin konuşulduğu toplumun gelişmişlik düzeyi arasında bir bağlantı bulunmaz. 19. yüzyılda ulusçuluk akımlarının da etkisiyle ve Hint-Avrupa dillerini üstün gösterme çabalarının bir ürünü olarak diller yapısal özelliklerine göre ilkel ve gelişmiş olarak sınıflandırılmıştır. Böyle bir sınıflandırma dilin doğasıyla ilgili bilgilerin yetersizliğinden başka bir şey değildir. Dillerin tarihi insanlık tarihinden ayrı düşünülemez. Dillerin yapıları nedensiz olarak ayrılık göstermektedir. Ne var ki, bir dilde anlatılan her türlü kavram bir başka dilde de anlatılabilir, değişik olan anlatım biçimidir. Her dilde yeni sözcük türetme yolları vardır, bu türetme olanakları birbirinden doğal olarak farklıdır. Türkçe için ileri sürülen gelişmemiş olduğu, bilimsel terim üretilemeyeceği görüşü dilbilimsel anlayışa tümüyle aykırıdır. Doğru yanlış, saf kirli, gelişmiş gelişmemiş gibi bilimsellikten uzak değer yargılarını yansıtan tartışmaların yerine Türk dilinin yapısıyla ilgili betimleyici çalışmaların yapılması gereklidir (König, 1998: 88).

Günümüzde dünyada yaklaşık beş bin dil konuşulmaktadır. Bu dillerin oldukça farklı oldukları görülür. Fakat bunlardan pek çoğu kelime düzeni gibi unsurlar bakımından benzer ilkelere sahiptirler. Meselâ İngilizce, Fransızca ve İtalyanca gibi dillerde cümledeki kelimelerde önce özne, sonra yüklem sonra ise nesne vardır. Bütün diller tarafından paylaşılan temel kavram ve kurallar vardır. İşte bu kavramlar genellemeler diye bilinmektedir. Bazı prensipler birkaç dil tarafından paylaşıldığı zaman, bazı dil tiplerinden söz edilir.

Dünya dillerinin sınıflandırılması konusunda çok eskiden beri denemelere gidilmiştir. Özellikle, bugün Hint-Avrupa dil ailesi içinde olduğunu kesinlikle bildiğimiz dillerin birbiriyle yakınlıklarının ilk fark edildiği XIV. yüzyıldan beri çeşitli sınıflamalar yapılmış ve dünyada konuşulan ve konuşulmuş olan dillerin genellikle biçim açısından ve kaynak bakımından olmak üzere iki yönden sınıflandırılması gelenek olmuştur (Aksan, 2003;103).

2.2. KAYNAK BAKIMINDAN SINIFLAMA

En doğru dil sınıflandırması olarak kabul gören kökene göre yapılan sınıflamada, aynı dil ailesine mensup dillerin, aynı kökenden, belki de aynı dilden türediği kabul edilir. Kaynak bakımından birbirine yakın olan diller bir aile teşkil ederler. Dünya dilleri bu şekilde çeşitli dil ailelerine ayrılırlar. Bir dil ailesi, tarihin bilinmeyen devirlerinde bir ana dilden çıkan dillerin oluşturduğu topluluktur. Bu diller arasındaki benzerlikler böyle bir varsayımı kuvvetlendirmektedir. Bir ana dilin yazılı belgeleri olmadığı halde birçok özelliklerini kendisinden türemiş bulunan ailedeki dilleri karşılaştırarak tespit etmek mümkün olabilmektedir.

Dil ailesi ifadesi, dillerin köken akrabalığını belirtmeye yarar. Bu terim, akraba dilleri konuşan milletlerin aynı soydan geldikleri anlamını taşımaz. Aynı soydan gelen ve dilleri akraba olan milletler bulunduğu gibi, ırk bakımından birbirleri ile hiçbir ilişkisi bulunmayan fakat aralarında kültür ilişkisi ve kültür bağı görülen milletler de vardır. Nitekim Hint – Avrupa dil ailesi içinde yer alan diller, birbirleri ile soy bağı bulunmayan birçok millet tarafından konuşulmaktadır. Bu diller herhangi bir soy ve ırk birliğine bağlı olmaksızın, temelde ortak bir ana dile dayanan, birbirinden türemiş; fakat

zaman içinde değişip başkalaşmış olan dillerdir. Dünyadaki başlıca dil aileleri şunlardır:

1. Hint-Avrupa dilleri ailesi:

A. Hint-İran Dilleri: İran, Afgan, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Nepal dilleri,

B. Slav Dilleri: Rusça, Bulgarca, Lehçe (Polonya), Çekçe, Slovakça, Baltık dilleri,

C. Roman Dilleri (Latince'den türetilmiş diller): İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Rumence...

Ç. Cermen Dilleri: İngilizce, Almanca, Felemenkçe, İsveççe, Norveççe...

2. Hami-Sami dilleri:

A. Hami Dilleri: Eski Mısır dili, Kuşi dili, Libya-Berber dili, Çad dili,

B. Sami Dilleri: Arapça, İbranice (Kenanca), Habeşçe, Akatça.
Bu ailenin yaşayan en önemli dilleri Arapça ve İbranicedir.

3. Bantu dilleri:
Bu aileye Afrika'nın büyük bir kısmında konuşulan Bantu dilleri girer.

4. Çin-Tibet dilleri:
Çince, Tibetçe, Vietnamca ve Korece bu gruba dâhildir.

5. Ural-Altay dilleri:
Ural ve Altay dilleri akrabalığı öteden beri tartışma konusu olmuştur. Ne var ki, genel görüşe göre, bu iki kol tek kaynaktan çıkmış, ancak zamanla akrabalık bağları çok zayıflamıştır.

Ural ve Altay dillerinin akrabalığı bugün için aşağıdaki benzerliklere dayanmaktadır:

- Her ikisi de eklemeli dildir. Yani her iki kolda da sözcük yapısı aynıdır.
- Bu dillerin tümce yapıları da birbirinin aynıdır.
- Bu dillerde ünlü uyumu da ortak özellik olarak kendini gösterir.
- Räsänen'e göre, ünlü bolluğu ve ünsüz seyrekliğiyle sözcük başında ünsüz yığılışmasının bulunmaması da Ural-Altay dillerinin ortak özelliğidir.
- Ural-Altay dillerinde bazı eklerin hem eylemlerde çekim eki hem de sözcük türetmede yapım eki gibi kullanılması da önemli bir benzerliktir.
- Bu diller arasında sözcük benzerliklerine ve eşliklerine de rastlanmaktadır.

Örneğin:

TÜRKÇE	**FİNCE**
Ben	Min
Sen	sin

Türkçe'nin de içinde bulunduğu "Altay Dil Grubu", Orta Asya'daki Altay Dağlarından daha da öteye uzanmaktadır. Kuzey Sibirya'da konuşulan Yakutça'yı bile kapsadığına göre ne denli geniş bir bölgede egemen olduğu ise hala araştırılmaktadır. Hemen hemen bütün dil uzmanları Moğolca ve Mançu dilini de bu gruba kattıkları halde, Korece ve Japonca'nın durumları tam olarak açıklanamamıştır. Bazı dilciler Korece ve Japonca'yı Altay Grubundan sayarken bazıları yalnızca Korece'yi bu gruba sokmakta; ötekilerse bunları ayırarak ailesi olmayan diller grubuna koymaktadırlar. (http://anadilim.org).

Asya'da yaklaşık kırk dili kapsayan ve Türkçe, Moğolca, Tunguzca olarak üç ana kola ayrılan Altay dil ailesi uzun zamandan beri tartışılmaktadır. Bu ailenin varlığını destekleyenlerin sayısı bazen artmış, bazen de azalmıştır. Bazı eleştirmenler merkezdeki Moğol gruplaşmasının Türkçe ve Tunguz dileriyle belirgin bir bağlantısının olduğunu belirtmişler bunun yanında Türkçe ve Tunguz dilleri arasındaki birkaç bağlantı ortak bir kökenden çok bir etkileşmenin sonucu olduğunu savunanlarda olmuştur.

2.3. BİÇİMSEL SINIFLAMA

Yukarıda belirttiğimiz gibi dillerin bilimsel çevrelerce benimsenen geleneksel iki tür sınıflamasının ikincisi biçim ve yapısaldır. Sözcük ve sözcük türlerinin yapım ve biçimsel görünümlerine göre sınıflandırılmaları dilbilim, yabancı dil öğretmen ve öğrencilerine söz konusu dili tanıma, yaklaşım, yöntem ve öteki ve kendi ana dilleriyle karşılaştırma: benzerlik ve farklılıklarını saptayarak bilinçli öğrenim ve öğretimi gerçekleştirme açılarından yarar sağlar. Bu tür sınıflandırmada dünya dilleri üçe ayrılır:

1. Tek heceli (ayrışkan / yalınlayan) diller.
2. Eklemeli ve Kaynaşık (bitişken / bağlantılı, kaynaştıran) diller.
3. Çekimli (bükümlü / bükünlü / bükümleyen) diller.

1. Yalınlayan diller (Ayrımlı diller): (Alm: Isolierende Sprachen; Fr: Langues Isolantes; İng: Isolating Languages): Bu dillerde her kelime tek heceden ibarettir. Kelimelerin çekimli şekilleri yoktur, yani daima kök durumundadır. Cümle çekimsiz kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşturulur. Cümlenin anlamı genellikle kelimelerin sıralanışından anlaşılır. Konuşmada ise birbirine çok benzeyen kelimeleri ayırt etmek üzere çok zengin bir vurgu sistemi oluşturulmuştur. Çin ve Tibet dilleri bu gruba girer. Bu diller, aynı zamanda, tek sesli diller (tek heceli diller) (Alm: Wurzelsprachen, Einsilbige Sprachen; Fr: Langues Monosyllabique, Langues Atomiques; İng: Monosyllabic Languages, Radical Languages) arasında yer almaktadır.

2. Çekimli diller (Bükümlü diller): (Alm: Flektierende Sprachen; Fr: Langues Flexionnelles; İng: Inflexional Languages)**:** Bu dillerde, çekim sırasında ve yeni kelimeler türetilirken kelime kökleri genellikle değişir ve tanınmayacak hale gelir. Ekler kelimenin önüne, ortasına veya sonuna gelebilir. Bazı dillerde ise kelime kökü ile yeni kelime veya kelime çekimi arasında daima açık bir bağ, ilgiyi gösteren bir iz vardır. Kelime kökündeki asıl sesler yeni kelimede veya kelime halinde hep aynı kalırlar. Sami dilleri, Hint-Avrupa dilleri bu gruba girerler.

3. Eklemeli diller (Bitişimli diller, bitişken, bağlantılı diller): (Alm: Aglutinierende Sprachen; Fr: Langues Agglutinantes; İng: Agglutinating Languages) Bu dillerde isim ve fiil çekimleri ile yeni kelimelerin teşkilinde kök değişmez. Kökün önüne veya

sonuna birtakım ekler getirilerek kelime yapımı veya çekimi gerçekleştirilir. Ural-Altay dilleri bu gruba girer. Türkçe'miz sondan eklemeli bir dildir:

göz-le-m-ci gel-ecek-ler-miş

Dilimiz Türkçe bunlardan Eklemeli (bitişken, bağlantılı, kaynaştıran) diller kümesinde yer alır. Çünkü *oldurganlık, ettirgenlik, edilgenlik* gibi çatı ekleriyle *zaman, olumsuzluk, yeterlik* ve *yetersizlik, soru, istek, koşul, çoğul, durum* gibi yapım ve çekim ekleri belirli sıralarla köke eklenir.

Sözcüğün değişmez ve çözümlenemez bir birim olduğu *"Vietnamca"* tek heceli dillerin belirgin örneğidir. Sözcükleri biçimlere düzgünce ayrılamayan, biçim-birim simgesiyle dilbilgisi sınıfı arasındaki ilişkisi karmaşık olan eski Yunanca, Latince ve o aileden gelen öteki Avrupa dilleri de "bükümlü" diller olarak sınıflanırlar.

Bunun yanında diller son bir üçüncü sistemde, bildirim (haber) kipli yalın cümlelerde ortaya çıkan özne *(Ö),* fiil (F) ve nesne *(N)* temel kurucuların sıralanışlarına göre sınıflanmaktadır: (Greenberg 1966). Bu sistem ilk olarak tüm dilleri üç ana sınıfa ayırmaktadır: *ÖFN, FÖN* ve *ÖNF* sıralı diller gibi. En önemli ayırımın *ÖFN* ile *FÖN* dilleri arasında olduğu görülür. Çünkü fiil ve nesne sıralanmasıyla öteki bazı söz dizimi özellikleri arasında yaygın bir ilişki olduğu iddia edilmektedir. Örneğin Japonca gibi bir dil temel olarak *NF* sırasını izliyorsa, bu dilde ilgeç ve sıfat gibi tamlayan durumlu ilgi tümceciği niteleyenlerinin bir addan önce geleceği kestirilebilir. *"Thai"* gibi örnek olarak verilen *FN* dillerinde ise, *iyelik, sıfat, tamlayan durumu* ve *öteki niteleyenler* addan sonra gelirler.

Bu son sınıflamada *Türkçe,* üçüncü olan *ÖNF* kümesinde yer alır. Dolayısıyla hem *Türkçe* hem de *Japonca NF* sırasını izlediklerine göre ortak sözdizimi özelliklerine sahiptirler. Bu demektir ki Japonca öğrenen bir Türk, ya da Türkçe öğrenen bir Japon bundan oldukça yararlanacaktır. Öğretmenlerin bunları önceden bilmeleri işlerini hayli kolaylaştıracak, olası sorunları yaşanmadan çözümleyebileceklerdir. Dilsel benzerlik ve ayrılıklar bütün diller için geçerli olmayabilir; ancak diller düzey, sistem ve kümeler olarak ele alındıklarında bu özellikler açığa çıkacaktır.

Bu özellikleri dikkate alınarak şöyle söylenebilir; yapı bakımından Türkçe'miz diğer dillerden, bitişken olması ile ayrılır ve bu nitelik dilimize türetme kolaylığı, düzen, zenginleşme yeteneği, kolay öğrenilebilme gibi özellikler kazandırmıştır. Sayıca fazla olan eklerimiz, anlam özellikleri göz önüne alınarak uygun bir köke getirilerek yeni kavram dile kavuşturulmuş olur. Çekimlerdeki eşsiz düzen, öğrenmeyi kolaylaştırdığı gibi birçok yabancı dil bilimciyi de kendine hayran bırakmıştır. Kök ile ekin kolayca ayırt edilebilmesi, sözcüğü saydamlaştırır. Kök değişmez, yapım ve çekim ekleri sözcüklerin sonlarına takılır. Bükünlü dillerin aksine, türemeler, çeşitlenmeler ve çekimler sondan alınan eklerle olur. Dilimizin en temel özelliklerinden biri de ünlülerin uyumudur. Anlatıma temel olan asıl öğeler sonra, tamamlayan öğeler önce gelir. Bu özellikleri ile bükünlü dillerden açıkça üstündür. Bükünlü dillerde çekim baştan, ortadan, sondan eklerle ve kökün gösterdiği değişikliklerle olur. Bu ekler ve değişimler bazen kökü tanınmaz hale getirebilir, hatta bu ekler ile ilgili bir mantık ve düzene de rastlanmaz (Gencan, 2001: 32).

2.4. TÜRKÇE'NİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

Türkçe yaklaşık otuz dil grubunu içine alır ve daha çok Orta ve Batı Asya ve Avrupa'nın küçük bir bölümünde konuşulur. Türkiye Türkçe'si bunların arasında en tanınmış olanıdır. Batı Çin bölgesinde konuşulan ve uzaktan ilişkili olan birkaç Türk dili dışında Türk dilleri birbirleriyle çok yakından bağlantılıdır ve bunların Orta Çağ'da Orta Asya'dan çıkarak büyük bir imparatorluk kuran küçük Türk topluluklarının özgün konuşmalarından ortaya çıktığı görülüyor. Zaman içinde Türk dilleri diğer dillerin yerini almış veya onların yok olmasına neden olmuştur. Bunların birçoğu Hint-Avrupa dillerindendir. Buna örnek olarak Toharca'yı söyleyebiliriz (Trask. R.L., 2000: 350).

Türkçe tarih boyunca değişmeler ve gelişmeler göstermiş en eski dillerden biridir. İslamiyet öncesinde, İslamiyet'ten sonra ve günümüz Türkçe'si olarak ayrı ayrı incelendiğinde kaydedilen aşama, gelişme ve değişme kolaylıkla anlaşılabilir. Cumhuriyet dönemi ile başlayan derleme, tarama, türeme ve birleştirme çalışmaları sonucunda dilimizde kökler ve eklerin sanıldığından daha fazla olduğu, bunun yanında türetme ve birleştirme bakımından oldukça işlek olduğu sonuçları ortaya çıkmıştır.

Türkler dünya üzerinde oldukça geniş alanlara yayıldıklarından kendisi ile menşe bakımından yakınlığı olan veya olmayan pek çok dille temasa geçmişlerdir. Bunun sonucunda Türkçe ile bu diller arasında karşılıklı alıntılamalar ve etkileşmeler olmuş, Türkçe temasta oldukları bu dillere kelimeler vermiş ve başka dillerden de kelimeler almıştır. Türkler tarih sahnesine çıktıkları dönemlerde bugünkü Moğol, Mançu ve Tunguzların atalarıyla, güneyde Çinlilerle, batıda Fin-Ugorlarla temas hâlinde bulunmuşlardır. Daha sonra batı ve güneybatıya yayılan Türkler Hint, İran ve Bizans medeniyetleri ile tanışmışlar ve İslâmiyet ile tanışmalarından sonra da Arap ve İran muhiti ile sıkı ilişki içine girmişlerdir. Arapça ve Farsça'dan birçok kelime Türk diline girmiştir. Ayrıca Çin, Sanskrit ve Slav dillerinden de Türkçe'ye birçok kelime girmiştir. Ancak tüm bu saydığımız dillerle Türkçe'nin yapıca ilişkisi yoktur. Bunun yanında Fin-Ugor, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dilleri için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Bu dillerin bazılarıyla Türk dilleri arasında önemli benzerlikler vardır. Özellikle Türkçe ve Moğolca arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Bu diller arasındaki benzerlikleri inceleyen Avrupalı dil bilginleri, söz konusu dilleri derin bir surette inceleyerek onların akrabalığı ve ortak menşei konusunda çeşitli teoriler ortaya atmışlar ve bu dilleri Ural-Altay ve Altay adları altında toplamışlardır.

Sözcük sayılarının çokluğunu üstünlük olarak gören özellikle Hint-Avrupa dilleri, anlam genişlemesi, anlatma yeteneği ve ifade gücü gibi dilimize özgü nitelikleri görmezden gelmektedirler. Oysa kullanılmayan on binlerce ölü sözcük ancak sözlükleri doldurarak sayısal bir üstünlük sağlamak için kullanılabilir. Daha öncede değindiğimiz gibi bizim iddiamız Türkçe'mizin çağdaş bilim ve sanat kavramlarını ve her yeni varlığı anlatmaya ve adlandırmaya yetenekli işlek ve kural şaşmaz bir dil olduğudur.

2.5. BÜKÜNLÜ HİNT AVRUPA DİLLERİNİN DÜNYA DİLLER ARASINDAKİ YERİ

Avrupa dillerinin çoğunluğu ve Asya dillerinin birçoğu Hint-Avrupa dil ailesinden gelirler. Ancak bu geniş aile içerisinde birçok değişik dal ya da alt-aileler vardır: Germen dilleri, Almanca, İngilizce, Hollanda dili, İsveç dili vb. kapsar; Romen dilleri (Latince'den türeyen diller için kullanılan bir terimdir) Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, vb. kapsar; Yunanca, Hint-İran dilleri, Sanskritçe (ortaçağ ve çağdaş

uzantıları ile birlikte) Farsça vb. kapsar; Kelt dilleri, Gal (İzlanda ve İskoç dili) Welsh, Breton vb. kapsar.

XVI. yüzyıldan sonra pek çok dilbilimci Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasındaki yakınlıklarla ilgilenmeye başlamıştır. Karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları gün geçtikçe ilgi çekmiş, Jones, Schlegel Rask gibi bilginler bu alanda çaba harcamışlardır. Franz Bopp, 1861'de yayımlanan ve onun karşılaştırmalı dilbilimin babası sayılmasını sağlayan kitabıyla Hint-Avrupa dil ailesinin varlığını kesin bir biçimde ispatlamıştır. Bopp bu yapıtında Sanskrit dilinin çekim dizgesini Yunan, Latin, Fars ve Germen dilleriyle karşılaştırmalı olarak incelemiş, daha sonra Sanskrit, Ermeni, Yunan, Latin, Litvanya, Eski İslav, Got ve Alman dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisini yazmıştır (Aksan, 2003: 111).

Rönesans Yunanca, Latince ve İbranca'nın daha yoğun biçimde incelenmesini özendirmesi yanında, Avrupa'nın çağdaş dillerine olan ilgiyi de arttırmıştı. 16. Yüzyıldan başlayarak kimi Ortadoğu, Uzakdoğu ve Amerikan dilleri de içinde olmak üzere giderek daha çok dili örnekleyen sözlükler ve seçkileri yayınlanmaya başlandı. Dilleri aileler biçiminde kümelemek için çeşitli girişimlerde bulunuldu; ancak bu çabaların çoğu, İbranca Eski Aht'in dili olduğundan, bütün dillerin çıkması gereken kaynak budur varsayımı nedeniyle yıprandılar (Lyons, 1983: 30, Çeviren: A. Kocaman).

18. yüzyılın sonunda, özellikle Almanya'da klasisizme ve daha önceki yüzyılın açıkça dile getirilen ulusçuluğuna bir tepki olarak gelişen romantizmin yeni ruhunun özel bir önemi vardır. Romantik akımın önderleri, yazınsal etkinlik yasalarının tüm zamanlar için klasik gelenek tarafından belirlenmiş olduğu görüşüne karşı çıktılar. Eski Alman yapıtlarına duydukları ilgi eski Alman dillerinin (Gotik, eski Yüksek Almanca, eski Norse) metin ve sözlükçelerinin incelenip yayınlanmasına yol açtı. Herder (1744-1803), dille ulusal karakter arasında yakın bir bağ olduğunu öne sürdü. Onun ardından devlet adamı ve çok yönlü birisi olan W. von Humboldt (1767-1835) her dilin, o dili kullanan insanların anlatım biçimlerini yansıtan ve koşullandıran, kendine özgü bir yapısı olduğunu söyleyerek bu teze daha kesin bir biçim verdi. Almanya'da kökleşen ulusal dil ve ulusal karakter arasındaki bağa ilişkin bu görüş daha sonra 'dil' ve 'ırk' kavramlarının özellikle 'Aryan' terimiyle ilgili olarak ayrılmaz biçimde birbirine

karıştırıldığı bir yığın aşırı, zararlı kurgulamaya yol açtı. Bu dönemde, yalnızca Alman dilinin ilk devrelerine ilgi uyandırmakla kalmadı, dil değişkesinin kendisine genel bir duyarlık yarattı ve tüm dilleri göz önüne almada hazır olmaya yol açtı. Bu nedenle Alman bilim adamlarının karşılaştırmalı dilbilimin kurucuları arasında en önde olmaları bir rastlantı değildir (Lyons,1983: 31, Çeviren: A. Kocaman).

18. yüzyıl sonlarında, Hindistan'ın eski, kutsal dili Sanskritçe'nin Latince, Yunanca ve öteki Avrupa dilleriyle ilişkili olduğu ortaya çıkarıldı. Bu buluş birkaç bilgin tarafından ayrı ayrı gerçekleştirilmişti fakat bunların en ünlüsü İngiliz doğa bilimcisi Sir William Jones (1786), bu diller arasındaki hem eylem köklerinde hem de dilbilgisi biçimlerindeki benzerliklerin, belki artık var olmayan bir kaynaktan çıktıklarını düşündürdüğünü ileri sürmüştür. Bu dönemde Yunanca ve Latince arasında var olan benzerlikler çoktandır biliniyordu. Ancak Yunanistan ve Roma'yı birbirine bağlayan güçlü, kalıcı, kültürel ve siyasal bağ bu iki dil arsındaki benzerliği açıklayabilirken Sanskritçe için aynı şey söz konusu bile değildi (Lyons, 1983: 32, Çeviren: A. Kocaman).

Avrupa'nın kuzey batısındaki İsveç ve Norveç'ten Akdeniz kıyılarına, kuzeyde Rusya'dan Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanan, Hindistan'dan Anadolu'yu da içine alarak Akdeniz'e ulaşan büyük bir coğrafi alanda konuşulan pek çok dilin içinde bulunduğu bu aile, yapılan araştırmalar sonucunda varsayımsal bir Hint-Avrupa kök diline dayandırılmaktadır. Fakat Hint-Avrupa kavimlerinin ana yurdunun neresi olduğu konusu aydınlatılamamıştır.

Hint-Avrupa dil ailesindeki diller, konuşuldukları kıtalar, yerler nedeniyle bu ad altında toplanmışlardır ve bir ırk birliğinden değil kültür birliğinden kaynaklanır. Günümüze kadar yeni buluşlarla çerçevesi genişleyen, üzerinde derinliğine incelemelere girişilen bu diller kesin bir akrabalık örneği gösterirler. Özellikle ailenin yeni bulunan üyelerine ağırlık verilmek üzere akademik araştırma konusu yapılmaktadır. Bu bakımdan Ural-Altay dil ailesine göre daha yoğun ve yaygın incelemeler gerçekleştirilmiştir. Fakat Asya ve Avrupa'da konuşulan pek çok ölü dili kapsadığını belirtmek gerekir.

Hint-Avrupa dil ailesinin varlığını ortaya koyan bağlar, çeşitli açılardan yapılan incelemelerle kesinleşmektedir. Ses dizgeleri, bir takım ses yasaları, biçim özellikleri, söz dizimi yakınlıkları ve özellikle söz varlığı yönünden koşutlukla bu bağı kuvvetlendirmektedir. August Schleicher, Hint-Avrupa ailesindeki dilleri tıpkı bir ağacın kollara, dallara ayrılmasında olduğu gibi bir kökten ayrılan dallara benzeterek göstermiştir. Bu dilleri konuşan kavimlerin değişik ülkelerde yayılıp yerleşmelerinden sonra, hem kendi aralarında hem de başka kavimlerle aralarında pek çok sözcük alışverişi gerçekleşmiştir. Ancak, aynı köke bağlanabileceği kesinlikle anlaşılan, bir Hint-Avrupa ortak öğesi olduğu belli bulunan pek çok ortak sözcük bugün de yaşamaktadır (Aksan, 2003: 132).

Dilbilimcilerin imgelemleri Hint-Avrupa dillerindeki buluşlarla devinime geçirildikten ve sürekli sağlam karşılaştırma ilkelerinin gelişimiyle güvence altına alındıktan sonra dikkatlerini, diğer dil ailelerinin belirlenmesine çevirdiler. Hint-Avrupa dillerinin birçoğunun binlerce yıl geriye uzanan çok eski yazılı kayıtları bulunması bu diller için özellikle tarihsel karşılaştırmalı dilbilim açısından büyük bir üstünlük sağlar. Ayrıca bu diller arasındaki sözcük alışverişi de oldukça etkilidir. Avrupa dillerinin söz varlıklarında çok sayıda Yunanca ve Latince kökenli sözcük bulunur. Bu durum Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi çağdaş Avrupa dilleri arasındaki sözcük benzerliklerini de açıklar (Lyons,1983: 33, Çeviren: A.Kocaman).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLİM

3. KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLİM

Karşılaştırma, iki ya da daha çok öğenin birbirlerine benzeyen-benzemeyen yönlerini ortaya koyma amacıyla değerlendirilmesidir (Hengirmen, 1999: 241). Karşılaştırmalı dilbilim ise, dilleri daha çok belirli bir tipoloji oluşturmak amacıyla incelemeyi temel alan çalışmaların ait olduğu dilbilim koludur (Hengirmen, 1999: 242).

Tarihsel dilbilimi çalışmalarının, Eski Hint'e ve Eski Yunan'a kadar uzandığı bilinmektedir. Rönesans'la birlikte daha çok yerel diller ve Hint-Avrupa dilleri üzerine çalışılmış ve 18. yüzyıldan sonra çalışmalar hızlanmış ve 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır. 20. yüzyılın ilk dönemlerinde Almanya eksenli çalışmalar Ferdinand de Saussure'ın çalışmalarıyla yön değiştirir. Bu dönemde Saussure ile birlikte tanımlayıcı dilbilimi gelişir ve tarihsel karşılaştırmalı dilbilim önemini yitirmeye başlar. Günümüzde ise tarihsel dilbilimi kendi içerisinde geliştirdiği teknik ve teorilerle güncelliğini ve geçerliliğini hem kendi içinde hem de dilbiliminin diğer kollarında korumaktadır.

Türk dili çalışmalarında da tarihsel dilbilimin yansımaları büyük olmuş, tarihsel dilbilimin yöntemleri özellikle sesbilim ve biçimbilim alanında geniş bir biçimde kullanılmıştır. Fakat bu bulgu ve metotlar Türkçe'nin söz dizimine uygulanmamıştır. Yeryüzünde dili ele alan çalışmaların Eski Hint'e, Eski Yunan'a kadar uzandığı bilinmektedir. Prof.Dr. Doğan Aksan'a göre dil konusuna ve dilin işlenmesine yönelmede başlıca iki etken rol oynamıştır. Bunlardan ilki, dindir. Aksan, dualara ve dinle ilgili metinlere gösterilen özenin dil çalışmalarını kamçıladığını söylemektedir. Kutsal kitapların, dine ilişkin metinlerin kuşaktan kuşağa doğru aktarılabilmesi için çaba harcanmaya başlanmış, birtakım yazım ve okuma kurallarının konmasına çalışılırken de dilbilgisi kavramları belirmiş, bunlar üzerinde durmak gerekmiştir. Diğer etken ise öteki dillerle karşılaşılmasıdır. Hem dilbilimin hem de karşılaştırmalı dilbilimin çıkış noktası bu öteki diller kavramının ortaya çıkışıdır diyebiliriz. XIX. yüzyıl, diller arasında, daha önceki yüzyıllarda ilgiyi çeken, farkına varılan yakınlıkların

sağlam temellere oturtulduğu, karşılaştırmalı dilbilimin Franz Bopp tarafından, dilbilimin bir dalı olarak ortaya konulduğu çağdır. Daha önceleri Sassetti, Scaliger, Leibniz gibi araştırıcıların gün ışığına çıkardıkları benzerlik ve yakınlıklar, dünyada birtakım dil ailelerinin varlığını belli etmiştir. Hindistan'dan İzlanda'ya kadar uzanan çok geniş bir alanda konuşulan pek çok dilin bağlı olduğu *Hint-Avrupa dil ailesi, XVIII*. yüzyıl sonlarında Hindistan'da Sanskritçe'yi inceleyen Jones gibi, Rask, Bopp, Grimm, Schleicher gibi araştırıcıların çabalarıyla kesinleşmiştir. Dilimizin İçinde bulunduğu *Altay dilleri* grubunun varlığı da bu yüzyılda belli olmuş, bu grupla *Ural dilleri* arasındaki yakınlıklar incelenmiştir (Aksan, 1995: 21).

İnsanlar tarafından oluşturulan her bilim bir ihtiyaçtan doğmuştur. Her ihtiyaç, insanları düzenleyici ve yaratıcı çalışmalara yöneltir. İnsanlar yeryüzünde yaşamaya başladıklarından beri kendisini diğer varlıklardan farklı ve üstün kılan dil, insanı biriktiren bir varlık haline getiren, tarih ve gelenek sahibi olmasını sağlayan, dilin kurallaşan kullanımlarını tespit etmek, tespit edilen kuralların işleyişini ve sürekliliğini sağlamak amacıyla bir araştırma konusu olmuştur. Diğer insanların farklı konuşuyor olmaları, doğal uzantımız saydığımız kendi dilimize bakış açımızı etkilemiş ve dili üzerinde düşünülmesi gereken bir araştırma konusu olarak görmemizi sağlamıştır. Herhangi bir araştırmanın ortaya çıkarılabilmesi için, araştırma nesnesi ile aramıza bir uzaklık koyabilmek, araştırma nesnesini olağanlığın ötesine bir koyabilmek gerekir. Bu, bilimsel bir işlemleme sürecidir ve bilimsel tutuma geçişin ilk adımıdır. Dil bu işlemlemenin en erken geliştiği, en yetkin alanlardan biridir.

Dili araştırma sırasında kullanılan malzeme, yine dilin kendisidir. Özellikle tek dil konuşulduğu ya da öyle sanılan dönemlerde, o dilin yapısına nesnel bir bakış açısıyla bakmak imkânsız hale gelmiştir. Öyle ki gelişkin antik kültürler, özellikle de Eski Yunan, kendi dilini en mükemmel, en yetkin, tek doğru ve dünyayı en iyi ifade eden dil olarak görmüş, dilbilim de yüzyıllar boyunca bu yaklaşımın etkisi altında kalmıştır. (http://www.gramerimiz.com/dilbilim_makaleleri)

Dilin bilimsel araştırma nesnesi olarak kabul edilmesi diğer dillerin var olduğunun kabul edilmesi ile başlar. M.Ö. III. Binde hazırlanmış Sümerce-Akadça sözlükler bulunmuştur ve M.Ö. 1600'lerden itibaren de çift dilli dilbilgisi metinleri

yazılmıştır. Bu dönemlerde dilbilgisi ile uğraşılmasının nedeni, büyük bir ihtimalle iki dilin farklı yapılara sahip olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim akraba dillerin dilbilgileri, yapıları birbirine benzediğinden o dönemlerde, öteki dili öğrenmek için belki de sözlük yeterli sayılmaktaydı. Oysa akraba olmayan diller arasında sözcükler, biçimbirimler, çekim ve söz dizimi açısından büyük farklılıklar vardır. İki akraba olmayan dilin yan yana varlığını sürdürmesi, sözlüklerin yeterli olmamasına, dilbilgisel sınıfların araştırılmasına yol açmıştır. Akadça, Sami dillerindendir, ünsüzlerle kavram kurar ve sözcük kökleri çok heceli olabilir. Oysa Sümerce tek heceli sözcük kökleriyle kurulan bitişken bir dil görünümü vardır. Dolayısıyla iki çok farklı dilin bir arada yaşama zorunluluğu, Babilllerin sözlük evresini aşıp, bir tür karşılaştırmalı dilbilgisi sayılacak metinlerin hazırlanmasına neden olmuştur. Eski Yunana kadar olan dönemde ilk sözlük ve dilbilgisi çalışmaları yanında, sesçil-yazının kuruluşu da farklı dillerin karşılaşmasından ve karşılaştırılmalarından kaynaklanmıştır. İki ya da daha fazla dilin karşılaştırılması bilimsel araştırmanın temeli olan uzaklık koyabilme tutumunun gerçekleştrilmesini sağlamış, dilin bilincine varılmasını, olağan dışı olduğunu ve üzerinde çalışılması gereken bir alan olarak görülmesini sağlamıştır.

Eski Mısır, Mezopotamya ve Hitit (Anadolu) kazılarından elde edilen bilgilere göre, bu uygarlıklar başka dillerin varlığını kabul etmişlerdir. Yoğun ticaret ilişkileri, savaşlar, iki değişik dil kullanan toplulukların bir arada yaşaması öteki dilin varlığını gündeme getirmenin yanında, yazının evrimi konusunda da etkili olmuştur. Eski Yunan'da ise üstün dil düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür. Her ne kadar Fenike yazısını benimsemişse de ve ticaret, komşuluk ilişkileri, savaşlar nedeniyle öteki dilleri fark etmelerine rağmen kendi dillerini üstün tutmuşlardır. Kendi kültürlerini diğer kültürlerden üstün görmeleri dilleri konusunda da aynı yargıya varmalarını sağlamıştır. Buna rağmen günümüzde bile hala kaynak sayılabilecek dilbilgisi bakımından önemli çalışmalar yapmışlardır. M.Ö. V. Yüzyılda Protagoras, adlarla cins ayrımını eril, dişil ve yansız; cümle türlerini dilek, soru, yanıt, emir olarak saptamıştır. Eflatun sözcükleri ad ve eylem olarak ayırmıştır. Aristo ise, ad ve eylem dışında kalan, dilbilgisel işlev taşıyan bağlaçlar ve fiilde zaman sorununu irdelemiştir.

M.Ö. VIII. Yüzyılda yaşadığı sanılan ünlü ozan Homer'in İlyada ve Odisea destanları zor anlaşılır olmuş ve bu durum Yunanlıları dil araştırmalarına iten bir başka

neden olmuştur. Bu eski metinleri anlaşılmazlıktan kurtarma isteği Yunanlıların başka bir dili değil de kendi dillerinde ortaya çıkan başkalık, dili araştırma konusu durumuna getirmişti. Fakat dillerindeki bu değişime, tarih açısından bakamadıklarından, değişimi durdurmaya, mükemmeli bulup mutlak kılmaya çalıştılar. Dilleri mükemmeldi ve böyle olduğuna, mantığı yansıttığına göre böyle de kalmalıydı. Dili kendi dışındaki bir dizgeye bağlamak, gözlemleyici, betimleyici yaklaşımı bir dereceye kadar engelledi, mutlak normlar, ölçütler getirilmesine yol açtı; dilin mantıksal ölçütlerle yani önyargılarla çözümlenmesi, başka dizgelere zorla uydurulmaya çalışılması gibi sonuçlar doğurdu. Bu yaklaşım, dili mükemmel kılıp dondurma isteği, daha sonraki yüzyıllar açısından da belirleyici oldu (http://www.turkcebilgi.com/Dilbilim).

Trakyalı Diyonisos M.Ö. II. yüzyılda artık sözcük türlerini bugünkü klasik dilbilgisi anlayışına uygun bir biçimde saptamıştı. Trakyalı Diyonisos'un "Dilbilgisi Sanatı" adlı yapıtı, tüm Roma İmparatorluğu ve Ortaçağlar boyunca Batı'da yol gösterici olmuştur. Yunanca'nın egemen kültür dili olmaktan çıkmasıyla, yerine Latince, daha sonra da Fransızca geçmiştir. Bu diller aslında dilbilgisel açıdan Yunanca'ya benzediklerinden (Hint-Avrupa dil ailesi) Yunan dilbilgisini bu dillere uyarlamak hiç de zor olmamıştır. Bu dillerde, Yunanca'nın mantığı arandı ve bulundu. Uzun bir süre, mantığa eşitlenmiş, mükemmel biçimini bulmuş, değişmemesi gereken tek ve üstün dil ilkesi benimsenmiş ve bu ilke Eski Yunan'dan başlayarak XVII. yüzyıla kadar, geçerliliğini korumuştur (http://www.dilbilimi.net/).

Hıristiyanlığın Avrupa'da yayılmaya başlamasıyla, kilise yerel toplulukların dillerinin önemini keşfetmiş ve İncil'in bu dillere çevrilmesinin din propagandası açısından çok yararlı olduğunu anlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun parçalanmaya başlamasıyla Avrupa'da ulusal diller yavaş yavaş belirginleşmeye başlamış ve öteki diller sorunu yeniden ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bu kez de, Hıristiyan kültürünün egemen olması ve kilisenin resmi dili olması nedeniyle üstün ve mükemmel olan dil Latince olarak kabul edilmeye başlandı. Fakat öteki diller önem kazanmaya devam etmiş ve Dante'nin İtalyanca yazdığı "İlahi Komedi" gibi Latince yazılmayan ulusal yazınlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Ayrıca, Dante bazı Latince kökenli diller arasındaki benzerlik ve ilişkilere dikkat çeken ve on dört İtalyan lehçesini örnekler vererek karşılaştırma çalışması da ortaya koymuştur.

Ortaçağ'da Avrupa içi ilişkiler yoğundu ve her topluluk öteki topluluğu dili ile birlikte algılıyordu. Latince Avrupa'da kültür diliydi ama ulusal yazınlar iyice zenginleşmiş ve İtalyanca, Fransızca, Almanca gibi diller kendilerini kabul ettirmişlerdi.

Rönesans ve reformlar, kiliseyle hesaplaşmaları gündeme getirmişti. Öte yandan dünyanın keşfi, denizaşırı ticaret ilişkilerinin gelişmesi ve sömürgeciliğin başlangıcı ile öteki dillerle karşılaşılıyordu. Bu durumda öteki dilleri bilmek bir zorunluluk durumuna gelmiş ve XVI. yy. birlikte yoğun bir sözlükçülük akımı başlamıştı. Bu sözlükler, bugünkü anlamda abecesel sırayla hazırlanmış sözlükler değildi. Sözcükler kullanım alanlarına göre kümeleniyorlardı. İlk örneklerden biri olan "Codex Comanicus" Almanca, Latince, Farsça açıklamalı bir Kıpçak Türk şivesi olan Kumanca için hazırlanan sözlük önce abecesel sırayla ve çekim özellikleri vererek 1560 sözcüğü inceler, ancak daha ilerde bu sözcükler anlamlarına göre kümelendirilir. Dine ait sözcükler kümesi ilk başta yer alır ve bunun yanında zaman, beş duyu, insanların iyi ve kötü nitelikleri, kumaş türleri gibi başlıklar altında toplanmış pek çok başka kümeler oluşturulmuştur.

Öğrenilen birçok yeni dil, bu kez de akrabalık düşüncesini gündeme getirmişti. Fakat gözlemci bir bakış açısı edinilememiş ve yeni öğrenilen bu dillerde Latince'nin dilbilgisel kategorisiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bazı bilim adamları daha değişik ve bilimsel yöntemler önermeye başlamış ve Alman düşünür Leibnz dillerin o zamanki durumlarıyla eski metinlerdeki durumlarını karşılaştırmayı önermiş, Job Ludolf akrabalık saptaması için yalnız ortak sözcüklerin yeterli olmadığını belirtmiş ve dilbilgisel yapıların da karşılaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat bu yaklaşımlar yeterince yankı bulamıyor ve XVIII: yy. ortalarına kadar, tüm dilleri ortak bir paydaya bağlama, aynı dilbilgisel yapıya indirgeme, dile gözlem yoluyla değil de önceden verilmiş kararların ışığında bakma eğilimi ağır basmaktaydı. Bu dönemin sonlarına doğru Fransa'da açılan Port Royal Okulu ve bu okul için hazırlanan dilbilgisi kitabı ile yine Eski Yunanda olduğu gibi bu kez de Fransızca'nın üstün dil olduğu düşünülmeye başlandı.

XVII. yy. Sanskritçenin keşfiyle bu dönem sona erdi. Eski Hintçe olan bu dil de kendini üstün dil olarak görüyordu. Bu dilin batı dilleri ile olan akrabalığının keşfi ile akrabalık sorunu daha bilimsel yöntemlerle araştırılamaya başlanmıştır. Bu alanda ilk ve en önemli çalışma F. Bopp'a aittir. Bopp 1816'da yayımladığı "Sanskrit dilinin fiil çekim dizgesi üzerine" isimli yapıtıyla İngiliz yargıç Jones'un ilk olarak ileri sürdüğü Sanskritçe'nin Yunanca, Latince ve Farsça'yla akraba olduğunu ispatlamıştır.

Müslümanlık ile birlikte Arapların kültür yaşamında hızlı bir gelişme başlar. Kûfe, Basra, Bağdat gibi Arap kentleri kültür odakları durumuna gelir. Hem bu kentlerin canlı ve gelişkin kültür ortamları hem de Kuran'ın Arapça oluşu, yeni Müslümanlaşan bölgelerde Arap kültürünün egemenliğine yol açar. Eski Yunanlı bilgelerin eserleri Arapça'ya çevrilir. Arapların dil ile ilgilenmeleri değişen Arapça karşısında Kuran dilini koruma çabaları ile başlar. Bu kurallar bulup ve uygulayarak dilin değişimini engellemek ve Batı'da gördüğümüz gibi, mükemmel olanı belirleyip her zaman için geçerli kılmak isteklerinden kaynaklanır.

Bu dönemlerde, biri Kûfe'de, biri Basra'da olmak üzere iki dil akımına rastlıyoruz. Basra Okulu daha çok Eski Yunanı anımsatır, dilin mantıkla açıklanmasına çalışırken Küfe okulu gözlemcidir. Batı'da daha sonra ortaya çıkacak olan ilk dil hangisi sorusuyla da ilgilinmişler ve elbette onlar da Arapça'yı ilk dil kabul ederek Arapça'nın dilbilgisi üzerine yetkin çalışmalar yapmışlar ve Arap dilbilgisini tüm dillere uyarlanabilecek bir yapı olarak görmüşlerdir. XIII. yüzyıla kadar süren Arap kültür egemenliği sırasında muhtelif sözlük ve karşılaştırma çalışmalarına rastlanmaktadır.

Araplar'ın siyasi egemenliklerinin gerilemesiyle Türkler ve Türkçe önem kazanmaya başlar. Yusuf Has Hacip ve Kaşgarlı Mahmut gibi Türk bilginleri Arapça'nın egemenliğine karşı direnmeye ve Türkçe'yi korumaya çalışırlar. Türkçe dilbilgisi çalışmalarının yanı sıra Türkçe-Arapça ve Türkçe-Farsça sözlükler de hazırlanır. Özellikle Kaşgarlı Mahmut'un yirmi altı Türk lehçesini gözlem yöntemi ile araştırması oldukça önemlidir.

Fakat Arapça'nın kültür dili olarak kalmasına engel olunamamış ve XII. Yüzyıldan itibaren Arap kültür merkezlerinin dağılması ile Batı yeniden önem kazanmış ve yeni görüş açıları Batı'da filizlenmeye başlamıştır. Pek çok dil ile ilgili bilgi toplanmış olması ve Sanskritçe'nin Batı dilleriyle akrabalığının ispatlanmış olması, artık bilimsel karşılaştırma çalışmalarının başlamasını sağlar. Bunun yanında eski yazın metinleriyle ilgilenilmeye başlanır ve bu çalışmalar dil çalışmalarıyla paralel yürür. Başlangıçta karşılaştırmadan kasıt Hint-Avrupa dil ailesindeki ilişkilerin belirlenmesidir. Bopp, Rask, Scheicher, Pott, Curtius, Grimm, Verner gibi bilim adamları bu alanda çalışmalar yürütürler ve XIX. Yüzyılda Ural-Altay dil ailesi gibi diğer dil ailelerinin incelenmesine geçilir.

Bu dönem biyolojinin önder bilim niteliği kazandığı bir dönemdir ve bu bilimin getirdiği bazı kavramlar dilcileri de etkiler. Dili canlı bir organizma gibi düşünen W. Humboldt'un ileri sürdükleri çağımızın değişik akımlarına kaynaklık etmiştir. Humboldt'a göre dil, insanın doğal bir uzantısıdır ve başlangıçtaki ağızlar bile bir bütün olarak ortaya çıkmıştır. Humboldt bir anlamda tek ve mükemmel dil ve dilbilgisi düşüncesi ile yansız, önyargısız, bilimsel bakış arasında bir köprü olmuştur.

Yirminci yüzyılın hemen başında Ferdinad de Saussure'ü dilbilimin öncüsü olarak görürüz. Karşılaştırmalı dilbilgisinin üniversitelerde yoğun olarak öğretildiği ve tarihsel bakışın geçerli olduğu bir dönemde yetişmiş olan Saussure, doktorasını Sanskritçe üzerine yapmış ve bu konularda uzunca bir süre ders vermişti. Dilbilgisi ile dilbilimi birbirinden ayırarak büyük bir yenilik gerçekleştirmiş ve tek tek dillerin dilbilgileri ile değil, genel olarak dil, dilin neye yaradığı ve ne olduğu ile ilgilenmiştir. Ölümünden sonra öğrencilerinin ders notlarından derlenerek basılan " **Genel Dilbilim Dersleri"** adlı eser günümüzün vazgeçilmez kaynaklarından biridir.

Saussure için dil bir bildirişim aracıydı ve bu yönüyle toplumsal bir olguydu. Tüm dillerin varlık nedeni bildirişimdi ve dili bir bildirişim aracı olarak incelemek de dilbilimcinin göreviydi. Dilbilimcilerin görevi her şeyden önce, tüm dillerin ortak paydası olan bildirişim işlevinin nasıl gerçekleştiğini araştırmaktı. Saussure, dilbilgisi ile dilbilimi ayırarak, insandaki genel ve ortak dil-yetisiyle tek tek dilleri de ayırmıştır. Dilin bir bildirişim dizgesi olduğu, eşzamanlı araştırılması gerektiği ve birimlerin

saptanmasının nesnel temellere oturtulması görüşleri, dilbilimin tüm dünyada hızla gelişmesini sağlamıştır.

Bu görüşlerle birlikte yabancı dil öğretiminde eğitim yöntemleri de tümüyle değişti. Saussure'e dayanan yapısalcı akım ile dil öğretiminde dilbilgisi dersleri büyük ölçüde kaldırıldı ve iletişim ile gerçek konuşma durumlarına dayalı, dinamik ders biçimleri yerini aldı.

XX. yüzyılın ilk yarısında, Amerikalı dilbilimcilerden Sapir ve Whorf yeni bir tez ortaya koydular ve bu tez pek çok yandaş kazandı. Onlara göre diller birbirine benzemiyordu, her dilin dünyayı sınıflandırması, kavraması apayrı bir biçimde gerçekleşiyordu. Yüzyıllar boyunca tek ve mükemmel dilin peşinden koşan dilciler bu dönemde tamamen zıt bir görüşü benimsediler.

Elbette Sapir ve Whorf'un bu yapısalcı yaklaşımlarına karşı görüşler de ortaya çıktı. XX. Yüzyılın ikinci yarısında yine Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky, geleneksel dilbilgisi anlayışından farklı olsa da dilbilgisini geri getirdi.

Chomsky, Humboldt'a dayanarak, tüm dillerin temelinde, insan beyninin ortak paydaları bulunduğunu savunmuştur. Her dilin yüzeysel yapısının farklı olduğunu, derin yapıdaki anlamların, çekirdek cümlelerin ortak olduğunu belirtmiş ve bunu ispatlamak için her dile uyarlayabileceği ağaç çizimlerini kullanarak ortak dilbilgisel şemalar geliştirmeyi denemiştir. Chomsky'i izleyen Durum Dilbilgisi Okulu kategoriler açısından bazı değişiklikler getirerek derin yapı ve yüzeysel yapı düzlemlerini çeşitlendirmişlerdir. Durum Dilbilgisi Okulu dillerin ortak bir dilbilgisel yapısı olduğunu savunmuş, bu yapıyı en derin yapıda aramıştır (http://www.dilbilimi.net/).

Cümle içi ilişkileri yine, uyum ve sıralı düzen açısından çözümlemeye çalışan Fransız dilbilimci L. Tesniere ise, Chomsky gibi her dile uyarlanabilecek ağaçlar çizmekle birlikte özne-yüklem gerilimine başka bir yaklaşım getirir. Tesniere, özellikle yabancı dil öğretiminde yararlı olabilecek, tüm dilleri cümle içi ilişkiler açısından açıklayabilecek bir yöntem geliştirmek istiyordu. Yine 1970'lerde Almanya'da başlayan Değerler Dilbilgisi, Tesniere'den esinlenerek yani cümleyi fiilin yönettiğini kabul

ederek Almanca'nın dilbilgisi yapısını yeniden betimlemiştir (http://www.humanity.ankara.edu.tr/dilbilim).

Özetle, XX. Yüzyılın ikinci yarısında ağır basan eğilim, diller arasında temel yapıda benzerlikler olduğu yönündedir. Asıl önemli olan temeldeki yapılanmadan yüzeye, yani dilbilgisine ve anlatıma geçişte ortaya çıkan farkların belirlenmesidir. Bir önemli yaklaşım da, dilbilgisine daha farklı bir gözle bakılması ve dilbilgisini bir bildirişim aracı olduğunu unutmadan yeniden kurmasıdır. Geleneksel dilbilgisi, kuralları birbirinden bağımsız tanımlar, oysa XX. Yüzyıl dilbilgisinde tek tek biçimsel kurallardan çok, bu kuralların bildirişimdeki görevleri ve bildirişimin kurulabilmesi için birbirleriyle kurdukları ilişkiler ön plandadır.

Agop Dilaçar'ın tanımladığı gibi karşılaştırmalı genel gramer (karşılaştırmalı genel dilbilim): aile ayırımı gözetmeden bütün doğal dilleri karşılaştırmak yoluyla gramerin genel ilkelerini, pankronik (panchronique), yani her yerde ve her çağda geçerli olan, kuralları meydana çıkarmaya çalışır. Konusu çok geniş, yöntemi de yetersiz olduğu için, bu çeşit gramer bir bilim sayılmamış ve karşılaştırmalı gramer belli doğal dil aileleriyle sınırlanmıştır.

Genel dilbilimin bir dalı olarak karşılaştırmalı dilbilim açıklayıcı bir bilimdir. Dillerin değiştiğine ve değişik dillerin değişik ölçülerde birbirleriyle ilişkili olduklarına ilişkin açık gerçeği açıklamaya çalışır. Dillerin geçirdikleri değişiklikler ve diller arasındaki değişik ölçülerdeki ilişkiler, yeni kanıtların bulunması ve kanıtlara bakmada ya da onları dizgeleştirmede yeni bir yöntemin benimsenmesi sonucu yeniden ele alınması gereken öteki bilimsel varsayımlar gibi, varsayımlar açısından açıklanabilir. Günümüzde daha açık bir biçimde, dil değişiminin sadece zamanın bir fonksiyonu olmadığını, toplum ve coğrafya koşullarının da bir fonksiyonu olduğunu anlayabiliyoruz. Dillerin kimi koşullarda, zaman içinde ayrıldıkları gibi birleştiklerini de kabul ediyoruz (Lyons, 1983: 33, Çeviren: A. Kocaman).

Karşılaştırmalı gramer (grammaire comparèe): dil ve lehçeleri ses, şekil, yapı ve söz dizimi bakımından kendi aileleri içinde birbirleriyle karşılaştırarak inceler, dil ailesi içinde ya da akraba sayılabilecek diller arasında benzerlik kurallarını, kronolojilerini

meydana çıkarır ve ortak ana öğeleri saymaca olarak saptar. Biz ise bu çalışmamızda iki farklı dil ailesine mensup, aynı zamanda yapı olarak da farklı bitişken, başka bir deyişle eklemeli bir dil olan Türkçe ve bükünlü, başka bir deyişle çekimli diller olan Hint-Avrupa dil ailesine mensup İngilizce, Almanca ve Fransızca ile karşılaştıracağız. Söz dizimsel bakımdan eklemeli bir dil olan Türkçe'nin sebep-sonuç, etki-amaç ve tezat ifade eden yan ya da tamamlayan cümleleri nasıl kolaylıkla sağladığını göstereceğiz. Hint-Avrupa dillerindeki karmaşa ve güçlüğü gözler önüne sererek Türkçe'nin bu dillere karşı üstünlüğünü ispatlamaya çalışacağız.

Dolayısıyla çalışmamız farklılıkları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. İki farklı köken ve yapıya sahip olan dillerin sözdizimsel farklılıklarını göstermeyi amaçlayan çalışmamızda (Contrast Analysis) farklılıkları irdeleyen bir yöntem kullanılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMALI DİLBİLİM

4. UYGULAMALI DİLBİLİM

Dilbilim teorilerine dayanarak belirli varsayımların, sayıtlıların, öngörülerin denendiği, sonuçlarının belirli bir alana, veriye, denek ortamına dayandığı çalışmaların ait olduğu dilbilim dalıdır. Uygulamalı dilbilimdeki çalışmalar, özellikle iki dillilik, anadili edinimi, yabancı dil öğretimi gibi alanlarda görülür.

İnsanoğlu için dil iki açıdan ilgi kaynağı olmuştur: Birincisi, öteki insanlarla anlaşmak için insan başka dilleri de öğrenmek zorundadır. Özellikle Rönesans'la hızlanan yabancı dil öğrenme etkinliği, bu temel gereksinimin dışavurumu sayılabilir. Öte yandan, kişi kimi zaman kendi dilinde de iletişimde zorlanabilir; kullanılan sözcükler benzer olsa da bu sözcük ve sözcelere yüklenen anlamlar değişik olabilir, ya da çoğul anlamlı bir söylem söz konusudur ve karşımızdaki konuşurun söylem evrenine giremeyiz. İşte en başta bu iki durum söz konusu olduğunda (yabancı dil öğrenirken ve anadilimizde iletişim aksadığında), başka bir anlatımla, bir dilsel iletişim sorunu ortaya çıktığında dille ilgilenmeye başlarız. Uygulamalı dilbilim de tam burada işimize yarar; gündelik iletişimde dille ilgili sorunların tartışılması için vardır uygulamalı dilbilim. (Kocaman, 1998: 101)

Uygulamalı dilbilimin ortaya çıkışında tarihsel dönemlerde de bu amaçlar belirleyici olmuştur. Dilbilim uygulamalarına yaklaşık aynı yıllarda (ABD'de 1940'larda, İngiltere'de 1950'lerin başında) ilgi duyulması, bir yandan kuramsal dilbilime somut bir uygulama alanı bulunması düşüncesinden, öte yandan kuramsal dilbilimin bulgularını temellendirme gereksinmesinden doğmuştur (Kocaman, 1998: 101).

Dilbilim ilkelerinin yararcıl bir anlayışla değerlendirilerek başta yabancı dil ve ana dili öğretimi olmak üzere çeşitli alanlarda yöntemli biçimde uygulamaya, kılgıya dönük bir açıdan ele alınması uygulamalı dilbilimin temelini oluşturmuş, dilbilim

dışında toplumbilim, insanbilim, ruhbilim, eğitbilim vb. birçok bilim dalının katkısı ile söz konusu etkinliğin günümüzde dallar arası bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Uygulamalı dilbilimde 'kullanılabilirlik', neredeyse dilbilimsel değerlendirme ve geçerlik ölçütleri arasına girmiş bulunuyor. Çeşitli kuramsal yaklaşımların uygulama düzleminde de karşılığını bulmak, bunları şu ya da bu yönden uygulamada sınamak artık olağan sayılıyor. Güncelliğini sürdüren, bazı yönleri acil çözümler bekleyen dil öğretimi dışında, dil düzenlemesi, çeviri ve terim çalışmalarının birçok açıdan söz konusu alanı yakından ilgilendiren konular arasında yer aldığı söylenebilir. Uygulayımbilimin sunduğu yeni olanaklar, türlü araç ve gereçlerden yararlanılmasını sağlayan elverişli koşullar çeşitli düzlemlerde hızlı bir gelişmeyi olanaklı kılan etkenler arasındadır. Dilbilimin değişik alanlarında ve diğer insanbilimlerinin çeşitli dallarında uzmanlaşmış araştırmacı ve uygulamacıların el ele vermesiyle, uygulamalı dilbilim giderek daha geçerli çözümlere ulaşmaktadır (Vardar, 1998: 3).

Dilbilimin ilke ve bulgularından yaralanarak değişik alanlarda bildirişimi daha elverişli koşullarda gerçekleştirmeye katkıda bulunmayı, çeşitli durumlarda kendini duyuran bildirişimsel gereksinimleri karşılamayı amaçlayan uygulamalı dilbilimin en belirgin konuları kuşkusuz dil öğretimine yönelik inceleme ve araştırmalarla dil düzenlemesi çalışmalarıdır. Dil düzenlemesi ile ilgili etkinliklerde, doğrudan doğruya dil dizgesine dönük yenileme, güncelleştirme, varsıllaştırma vb. çabalarının yanı sıra ikincil nitelikle bir dizge olarak görüleri yazıya ilişkin yaratım, uyarlama ya da ölçünleme girişimleri önde gelmektedir. Kimi terimsel ve terim bilimsel yaklaşımlar da birçok ülkede ve yurdumuzda dilbilimsel uygulamanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Dil öğretimi ise, hem ana diline, hem de yabancı dillere ilişkin olarak kime, neyin, nasıl ve niçin öğretileceğini belirlemeye yönelik çalışmalarla daha da güçlenmiş olarak atılımlarını sürdürmektedir (Vardar, 1998: 4).

Değinilen alanların tümünde de uygulamalı dilbilim sürekli biçimde bildirişimi kolaylaştırmayı ya da belli toplumsal ekinsel bağlamlarda ki bireylerce de edinilmesini sağlamayı, sonuca götüren yolu kısaltmayı amaçlayan, bir araç niteliği taşımaktadır. Ele alınan sorunlar doğal olarak son çözümlemede bildirişim olgusunda odaklaşmaktadır. Bir başka deyişle, işlevsel dilbilimin özenle vurguladığı dilin birincil işlevi olan bildirişime ağırlık verilmesi anlamına gelmektedir. Gerçektende dil her şeyden önce

bildirişim sağlayan bir yapıdır. Deneyimlerin çözümlenerek, dilden dile belli oranlarda değişen biçimlere bürünerek iletilmesini, bir başka deyişle dilin işlemesini sağlayan yapı, sesbirimlerle bunların çeşitli özelliklerinin sözlüksel ve dilbilgisel birimleri üretmesi, bunların da sözcelere dönüşerek belli bir durumda bildirişimin sağlanmasıyla özdeşleşen sürece, içerdiği birim ve kurallarla yön veren bir düzenek niteliği taşır. Her dil bu nitelikleri taşıdığından, yabancı dil öğretiminin de dilbilim genel ilkelerinden etkin biçimde yararlanması, izlencelerin bu özellikler göz önünde tutularak tasarlanması en gerçekçi yaklaşım sayılmıştır. Dilin sesbilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel alanlarında yeni yöntemlerin öngördüğü aşamalı öğretim, özellikle ilk düzeylere ilişkin uygulamalarda başarılı sonuçlar vermiştir (Vardar, 1998: 4).

Gerçekten, kuramsal ve uygulamalı dilbilim birbirini bütünleyici iki bilimsel etkinliktir. Kuramsal dilbilim özerk bir göstergeler dizgesi olarak dilin biçimsel yapısıyla ilgilidir, ancak bu dizgenin sağlamasını uygulamalı dilbilim yoluyla yapabilir. Başka bir anlatımla, kuramsal dilbilim nasıl uygulamalı dilbilim sorunlarının aydınlatılmasına bir dayanak oluşturuyorsa, uygulamalı dilbilim de kuramsal dilbilimin bulgularını, varsayımlarını doğrulamak ya da çürütmek için veri sağlar. Açıkçası kuramsal dilbilimle temellendirilmemiş bir uygulamalı dilbilimden söz etmek ne ölçüde yanlışsa, uygulamalı dilbilim bulgularıyla yüz yüze gelmemiş bir kuramsal dilbilimin en azından eksik kalacağı da hesaba katılmalıdır. Uygulamalı dilbilim konusunda Strevens ve Kaplan'in belirttiği iki önemli noktaya da dikkat çekmek gerekecektir (Kocaman, 1998: 101).

Birincisi, uygulamalı dilbilimin iki anlamından, dar ve geniş anlamından söz edilebilir. Dar anlamda uygulamalı dilbilim, dilbilim bulgularının, kuram ve betimlemelerinin dil öğretimine uygulanmasıdır. Açıkçası bu görüşe göre uygulamalı dilbilim dil öğretimi ile özdeştir. Bu anlayışın temelinde, uygulamalı dilbilimcilerin çoğunun özelikle yabancı dil öğretimi ile uğraşmış olmalarının ve bu alana çokça yatırım yapılmış olmasının etkisi vardır. Ancak bu anlayış günümüzde hemen hemen tamamen terkedilmiştir. Günümüzde uygulamalı dilbilim kavramıyla, dil öğretimini de içine alarak, neredeyse dil ile ilgili bütün sorunları ele alan bir etkinlik anlaşılmaktadır. Uygulamalı dilbilimciler bu yaklaşımda dört temel ilgi alanından söz etmektedirler: konuşma düzeltimi, dil iktidar ilişkisi, dil siyasası ve planlaması ve eğitimde dil

kullanımı. Uygulamalı dilbilimin bu şekilde dil öğretimi dışındaki alanlardaki dil sorunlarıyla ilgilenmesi, kuramsal dilbilimin kapsamını aşan konuların da göz önüne alınmasını gerektirmektedir. Örneğin, eğitimde dil kullanımı sorunları arsında iki dillilik, çok dillilik, çok kültürlülük gibi sorunlar ve bunlara bağlı olarak dil siyasası sorunları, konuyu dilbilimin boyutlarının çok ötesine taşıyacaktır. Bu durumda dil sorunları sadece dilbilimcinin değil, siyaset bilimcinin, eğitimcinin, bilgisayar bilimcinin, toplumbilimcinin de ilgi alanı içine girer (Kocaman, 1998: 102).

Gerçekten de uygulamalı dilbilim açık uçlu bir terimdir ve sınırlarının çizilmesi göründüğü kadar kolay değildir. Temel konu dil olduğundan dilbilim yine de bu bilimler arasında bir üst kavram, temel bilim durumundadır, eşgüdümü sağlayan bir kaynaştırıcı bilimdir. Fakat uygulamalı dilbilimin başarısı, bu kaynaştırıcı rolü öteki bilimlere de benimsetmesine, yabancı dil öğretiminde elde ettiği başarı çizgisini öteki çalışmalarda da göstermesine, kısacası dil sorunsalını öteki bilimler arasında oluşturacağı bir ortak paydaya oturtabilmesine bağlıdır (Kocaman, 1998: 102).

Richards, J. Platt ve Weber, H. Tarafından hazırlanan Longman Uygulamalı Dilbilim Sözlüğü adlı eserde uygulamalı dilbilim karşılığında iki tanım görülmektedir. Bunlardan birincisi: 'İkinci yabancı dil öğrenimi ve öğretiminin incelenmesi'; ikincisi ise: Dil ile dilbilimin, sözlükbilim, çeviri, konuşma bozuklukları vb. pratik sorunlarla ilişkisinin incelenmesi. Uygulamalı dilbilim kendi kuramsal dil ve kullanım modellerini geliştirmek için toplumbilim, ruhbilim, insanbilim ve bilişim kuramından bilgileri alır ve sonra bu bilgiyi ve kuramı izlence düzenleme, konuşma düzeltimi, dil planlaması, biçem bilgisi vb. uygulamalı alanlarda kullanır.' şeklindedir. Hem kuram hem de uygulama ile temellendirilmiş ve devingen olan uygulamalı dilbilim sadece dillerin öğrenilmesi ve öğretimi ile ilgili değildir. Ancak çalışmamamızın uygulamalı dilbilim ile ilgili bölümü bununla sınırlı kalacaktır. Çünkü günümüzde oldukça yaygın olan modern Hint-Avrupa dillerinin öğrenilmesi ve öğretilmesi bakımından çalışmamızın yararlı olacağını düşünüyoruz. Elbette uygulamaya dönük çalışmalara yer veremeyeceğiz ama eminiz ki bükünlü Hint-Avrupa dillerinin çekimli Türkçe ile sebep-sonuç, etki-amaç ve zıtlık ifade eden yan cümleler bakımından karşılaştırılması bu anlamda belirli yararlıklar sunacaktır. Ayrıca Türkçe'nin bu karmaşık yapıdaki cümle yapılarının incelenerek cümle yapısının ve söz dizim ilkelerinin saptanması, dilin işleyiş

sisteminin kavranması açısından yabancı dil ve Türkçe öğrenimine ve öğretimine yararlar sağlayacağına inanıyoruz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

5.1. SÖZ DİZİMİ NEDİR?

Dilbilimin bu dalı, söz dizimi, cümle bilgisi, sentaks, tümce bilim gibi ifadelerle karşılanmıştır. Türk Dil Kurumunca 1988'de yayımlanan Türkçe Sözlük'te de söz dizimi terimi benimsendiğinden biz de bu terimi kullanmayı uygun bulduk. Söz dizimi (sentaks), dilin cümle yapısını, cümle türlerini, kelimelerin birleşme usulleri ile kelime gruplarını inceleyen dilbilgisinin ve dilbilimin büyük ve önemli bir dalıdır. Nasıl ki, dili düşüncenin aynası olarak kabul ediyorsak, düşüncenin iletilmesinin tek yolu da, cümledir. Cümle, kesinlikle kelimelerin bir rastlantı sonucu sıralanmasıyla değil, onların belli kurallara göre birleşmesinden meydana gelen bir bütündür ve kelimeler, ancak cümle içinde anlam ve değer kazanır. Duygu ve düşüncelerimiz, kelimelere döküldüğünde belli bir hüküm taşıyan cümle meydana gelir. Duygu, düşünce, hüküm, cümle, aralarında sıkı bağ olan ve birbirlerinden ayrı düşünülemeyen kavramlardır.

Bir başka deyişle dil, seslendirilmiş düşünce; düşünce ise, sessiz bir dildir, diyebiliriz. Nasıl ki; cümleye söz dizimi diyorsak, söz dizimi de, dilin yapısı demektir. Yeryüzünde konuşulan bütün dillerin kendilerine has yapı özellikleri vardır. Bir dili diğer dillerden ayıran özellik, kelime varlığından ziyade cümledeki kelimelerin sıralanış düzenindeki farklılıklardır. Bu sebeple bir dili tanıyabilmek için yapı özelliklerini iyi bilmek gerekir. Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi, dünya üzerinde konuşulan diller yapıları bakımından tek heceli, eklemeli ve çekimli olmak üzere üç ayrı grupta incelenmektedir. Bu tasnifte esas olan şey, kelime türetme özellikleridir. Kelimenin yapısı ve türetme yolları da bir dilin temel yapısı içine girmekle birlikte dili meydana getiren asıl unsur, cümle yapısıdır.

İsimler ve fiiller, varlıkları ve hareketleri karşılayarak onların dildeki ifadeleri olmuşlardır. Bu kelimeler, varlıkları ve hareketleri tek tek karşılarlar. Oysa evrende varlıklar ve hareketler tek tek değil birbirleriyle ilişki içinde varolurlar. Yani, varlıklarla hareketlerin karşılıkları olan adlar ve fiiller tek tek kullanılmazlar. İsim, fiil veya edat

olsun bütün kelimeler, sürekli bir anlam ve anlatım örgüsü içinde kullanılırlar ve bu örgünün oluşması için, kelimeler arasında ilişkilerin kurulması zorunludur. Kelime grupları, bu ilişkilerden meydana gelen dil birlikleridir. (O.Göker, 2001, III. Cilt: 15)

Dilin en önemli işlevi olan 'anlaşma ve bildirişim' kelimeler arasında kurulan ilişkilerle ve bu ilişkiler sonucunda oluşan örgülerle gerçekleşir. Ayrıca, bütün varlıkları ve hareketleri tek tek kelime kökleriyle ve gövdeleriyle karşılamak da mümkün değildir. Tek bir kelime ile karşılanamayacak varlık ve hareketler vardır. Varlıkları ve hareketleri canlandıran, onları bir anlam ve anlatım birliği biçimine sokan, kelimelerin birbirleriyle olan ilgileridir. Bu ilgilerden daha geniş dil birlikleri doğar ve dil birimleri söz diziminin konusunu oluşturur.

Sözcükler yan yana gelerek bir bütün oluştururlarken meydana gelen bütünler, herhangi bir nesne veya durum hakkında tam ve eksiksiz bir bildirimde bulunabilirler ya da herhangi bir yargı taşımazlar. Söz örgüsünün hüküm ifade etmesi, herhangi bir olmayı veya yapmayı, şahsa ve zamana bağlayarak eksiksiz anlatması demektir ve bu örgü dilbilgisi terimiyle bir 'cümledir'. Tam ve eksik bir bildirim ifade etmeyen, birden fazla kelime ile oluşturulan, yapısında ve anlamında bir bütünlük bulunan dil birliğine kelime grubu denilir. Bunlar, belirtme gruplarıdırlar, bir yargıyı tam ve eksiksiz ifade edemedikleri için cümle sayılmazlar.

Dilbilim tarihine bakıldığında söz dizimi çalışmalarında, sözcüklerin cümle içindeki sıralanışları ve dillerin cümle yapılarının belirlenmesinin işlenen başlıca konulardan olduğu görülebilir. Bu alan günümüzde oldukça ön plandadır. Yapısal dilbilimin bir uzantısı olan dönüşümlü-üretimsel dilbilim, özellikle Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky'nin kuramı bunu sağlamıştır. Yapısal dilbilim dili bir dizge olarak kabul ettiği için dildeki sözcüklerin birbirleriyle hangi ilişkiler içinde bulundukları, nasıl sıralandıkları, bir dilde kurulması olanaklı bütün cümle tiplerinin saptanması, bu yeni akımın başlıca uğraşısı olmuştur. Dildeki söz örgüsünün aydınlatılması, aynı zamanda dili çevreleyen sırların da büyük ölçüde çözülmesi olarak görülmüştür (Aksan, 2003: 30).

Geçmişi oldukça eskilere dayanan söz dizimi XX. Yüzyılın başlarında Saussure'le başlayan dizge anlayışının dilbilim çalışmalarına egemen oluşu, söz dizim konusuna yeni bir önem kazandırmış, söz dizimi ile ilgili araştırmalar ve incelemeler, dilbilimin temel uğraşı alanlarından biri durumuna getirilmiş ve büyük bir ağırlık kazanmıştır.

En eski dil çalışmalarında cümle kavramıyla karşılaşılmaktadır. Aristo cümleyi, bağımsız, kesin bir anlamı olan ve her öğesi bir anlam taşıyan değişik ses bileşimlerinin bağlantısı olarak tanımlamıştır. Aristo'nun sözcük türleri arasından eylemin zaman kavramıyla olan ilişkisine işaret ettiğine, yüklem kavramını eylemden daha geniş bir kavram olarak gördüğüne tanık oluyoruz. Yüklem, düşünüre göre, özne üzerinde bilgi veren her şeyi kapsar. Günümüze kadar çeşitli dillerin dizim özellikleri üzerinde yapılan çalışmalar yanında cümle teriminin tanımlanması üzerine de pek çok denemeye gidilmiştir. Cümle tanımında geleneksel dilbilgisi ve dilbilimde, genellikle üzerinde birleşilen nokta, cümlenin bir düşüncenin, bir duygunun ya da bir yargının başlı başına anlatımına yarayan ve içindeki sözcüklerin sayısı sınırlı olmayan, dile ait bir birim oluşudur (Aksan; 2003: 121).

Dünya üzerinde varolmuş ve varolan bütün dillerde, birden fazla düşünce, duygu ve yargıyı içeren, birden çok hareketi gösteren karmaşık cümleler olabileceği gibi, tek sözcükten oluşan ve tek bir düşünce, duygu ya da yargıyı anlatan cümlelere de rastlanabilir. Geleneksel dilbilgisi ve dilbilimde bildiri cümlesi, tek öğeli cümleler, iki öğeli veya öznesiz cümleler, istek cümleleri, bağımsız cümle veya ana cümle ve yan cümle gibi cümle türlerine rastlanabilir. Çeşitli dillerde temel cümleyle yan cümlenin bağlanması söz dizimi alanının çalışma konularından biri olmuş ve bu çalışmalar neticesinde iki türlü bağlanma biçimi görülmüştür. Birincisinde, yan cümle temel cümleye bir takım bağlayıcı öğelerle, belirtme öğeleriyle eklenir. Hint-Avrupa dillerinin söz diziminde rastlanan bu bağlama biçiminde ilgi adılı adı verilen öğeler veya belirtme öğelerine yer verilir. İkinci biçimde ise, temel cümle ile yan cümle sıralanır, aralarındaki bağlantıyı ulaç ve ortaç adı verilen sözcük türleri sağlar. Özellikle Türkçe kolay ve kısa yoldan bir anlatıma bu yolla ulaşır.

Her sözcük anlamlıdır, fakat tek başına duygu, düşünce, istek ve yargıları tam olarak anlatmaya yetmez. Hem konuşma hem de yazı dilinde sözcük dizeleri kullanılır. Dolayısıyla, dil tek tek sözcüklerden değil; birbiriyle ilişkili öğelerden kurulmuş bir dizgedir ve dillerde bir sıralanış bağıntısı vardır; sözcükler zincirlenir. Öğelerin birbirini izlemesine en yakışan terim dizimdir. Her dizimde yer alan öğe, kullanılış değerini kendisinden önce ya da sonra gelenlerden, daha doğrusu birbirlerinden ve kullanıldığı yerden alır (Gencan, 2001: 99).

Yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlenin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlam özellikleri söz diziminin konusunu oluşturur. Cümlenin bağlanma şekilleri ile bağlanan cümleler arasındaki şekil ve anlam ilişkileri de söz diziminin konusudur. Bizim de çalışmamızda üzerinde duracağımız alan budur.

5.2. SÖZ DİZİMSEL KARŞILAŞTIRMA

Söz dizimsel analiz, söz dizimini (sentaks) veya cümleyi oluşturan morfolojik öğelerin hiyerarşik kurallara uyumunu karşılaştırarak ölçümlemektedir. Böylece söz dizimin anlamlı olup olmadığının ölçülebilmesi için düzenleyici bir süreç gerçekleşmiş olur.

Cümleler en genel şekliyle özne, nesne ve yüklem bileşenlerinden oluşur. Cümleye eklenmek istenen anlamlar arttıkça cümleler özne, yer tamlayıcısı, zarf tamlayıcısı, nesne ve yüklem gibi bileşenleri içerir. Ayrıca cümlenin anlamını kuvvetlendiren cümle dışı bileşenler de (bağlaç, edat, vb) cümlede bulunabilir. Kurallı cümlelerdeki bu diziliş söz dizimsel karşılaştırma yapılırken esas alınan göstergedir.

5.3. TÜRKÇE'NİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

Kelimelerin yan yana dizimi, yargı bildirerek cümleyi; varlık, kavram veya hareketleri karşılayarak kelime gruplarını meydana getirir. Elbette bu diziliş belirli kurallara dayalıdır ve bu kurallar diller arasında farklılıklar, benzerlikler ve ortaklıklar gösterebilir. Bu benzerlik, farklılık ve ortaklıklar diller arasındaki köken ilişkisine göre

değişir. Buna rağmen her dilin farklı bir dizim yapısına sahip olduğu söylenebilir (Karahan, 2005: 9).

Burada Türkçe'yi başka dillerden ayıran başlıca yapı özelliklerinden söz etmek yerinde olacaktır. Köken bakımından Ural-Altay dil ailesine giren Türkçe, yapı bakımından eklemeli diller arasında yer almaktadır. Dilimiz dünya dilleri arasında, eklemeli dillerin en özgün olanıdır. Daha çok eklerle işleyen bir dil olan Türkçe, Türk dilinin yapısını inceleyen Batılı bilginler dilbilgisi kurallarının son derece düzenli, istisnası az ve sabit oluşuna hayranlıklarını belirtmişlerdir. İngiliz dilbilimci Max Muller şöyle demiştir: "*Türkçe'nin gramer kitabını okumak, bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile gerçek bir zevktir. Türlü dilbilgisel şekillerin belirtilmesindeki ustalık, isim ve fiil sistemindeki düzenlilik ve bütün dil yapısındaki saydamlık ve kolayca anlaşılabilme özelliği, insan zekâsının dil aracı ile beliren üstün gücünü kavrayabilenlere hayranlık uyandırır."* (Gencan 1975: 29).

Bir başka batılı dil bilimci olan Jean Deny ise şöyle yazmıştır: "*Büyük bir oryantalist, Türk dili hakkında, insanın bu dili seçkin bilginler kurulunun danışma ve tartışmaları sonucunda meydana çıkmış olduğunu düşünebilir. Fakat Türkistan bozkırları ortasında kendi başına kalmış insan zekâsının doğuştan edindiği dil duygusu kanunlarıyla yarattığını hiçbir bilginler kurulunun yaratmasına imkân yoktur."* (Gencan 1975: 29).

Gerçekten de Türkçe'nin matematiğe dayalı yapı özelliği, söz dizimi (sentaks) üzerine çalışan gramer bilginlerinin araştırma konusu ve ilgi alanlarından olmuştur. Türkçe'mizde söz diziminin en belirgin özelliği, kelime gruplarında ve cümlede ana unsurun genellikle sonda bulunmasıdır. Bu özellik, onu birçok dilden, özellikle Hint-Avrupa dillerinden ayırır. Dilimizin özgün bir söz dizimi yapısı vardır. Kuralları kesin, açık ve sistemlidir. Dilimiz söz dizimi üstün ve özgün gücüyle geçmişte Arapça ve Farsça'nın etkilerine yüzyıllarca karşı koyabilmiş, günümüzde de Batı dillerinin etkilerine direnmeye devam etmektedir. Söz dizimindeki sistemlilik, kesinlik, açıklık, sadelik, Türk düşüncesindeki saydamlığın ve sadeliğin yansımasıdır (Göker, 1996: 5).

Fatma Özkan ve Bağdagül Musa'nın "**Yabancı Dillerin Türkçe'nin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi**" çalışmalarında haklı nedenlerle ifade ettikleri kaygılarını yok saymak elbette mümkün değildir. Fakat geçmişte uzun bir süre yazı dilimiz yabancı dillerin etkisinde kalmış olmasına ve günümüzde batı dillerinin olumsuz etkilerine maruz kalmasına rağmen, dilimizin söz dizimi yapısı bozulmamıştır. Türkçe'nin söz dizimi, duygu ve düşünce sistemimizi, mantığımızı yansıtan özelliği ve özgünlüğü ile sağlam kalmayı başarmıştır. Bu durum diller tarihinde çok az rastlanır.

Yazı dilimizin 1300 yıllık tarihinde yardımcı öğenin önde, temel öğenin sonda bulunması kuralı hiç değişmemiştir. Söz dizim sistemimiz bu kural üzerine kurulmuştur. İstisnasız bütün kelime gruplarında ve cümlede belirtilen, tamlanan, bağlı olunan asıl öğe daima sonda; belirten, tamlayan bağlı olan yardımcı öğe başta bulunur. Türkçe dilbilgisi alanında çalışma yapan bazı uzmanlar ***"Ki"*** bağlama edatı ile kurulan birleşik cümleleri bu kuralın istisnası olarak değerlendirmişlerdir. Fakat bu ek dilimize Farsça'dan girmiştir.

İsim ve fiil arasındaki ilişkide; yapım, işletme ve hal eklerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde; cümlede zaman sıralamasında; kelime gruplarına getirilen eklerin sıralanışında yukarıda açıkladığımız yardımcı öğenin başta, temel öğenin sonda olması kuralı değişmez. Ad yardımcı öğedir önce gelir ve fiil temel öğedir sonra gelir. Sıfatların adlardan, zarfların fiillerden önce gelmesi niteleyenin önce, nitelenenin sonra yer alması demektir.

Cümle kuruluşunda yalnız kelimeler değil; ekler de belirli bir sıraya göre dizilirler. Çokluk ve iyelik eklerinin işlevleri ya eklendikleri kelimenin içinde kalır veya geriye doğrudur ve kapsamları dardır. Hal eklerinin işlevi ise, eklendikleri kelimelerin ileriye doğru ilişkisini sağlamaktır. Bunların kapsamları geniştir; örneğin, bir hal eki yerine göre, bir kelime grubunu diğerine bağlar, bir bütün oluşturur. Eklerin dil birlikleri içinde sıralanışı, kapsamı dar olandan geniş olana doğrudur (Göker, 2001, III. Cilt: 19). Söz dizimi bakımından Türkçe'deki söz grupları kelime ve cümle grupları olmak üzere iki ana başlığa ayrılabilir. İsimlerle, fiillerle ve edatlarla kurulan kelime gruplarını ve cümleleri alt başlıklar olarak söyleyebiliriz.

Özetle, Türkçe söz dizimi bakımından incelendiğinde pek çok yönden kendine özgü nitelikleri kolaylıkla fark edilebilir. Yeryüzünde konuşulan diller arasında, öznenin başta, yüklemin sonda ve nesnenin ortada olduğu diller arsında bulunan Türkçe'miz ÖNF (SOV) tipindedir ve bu yönüyle Altay dillerine yakınlık gösterir. Ayrıca sıfatların daima adlardan önce gelmesi de Altay dilleri ile bir diğer ortak noktasıdır. Sayı sıfatların sonunda gelen isimlerin çoğul olmaması değinmemiz gereken bir başka özelliğidir. Bunun yanında cümlede öğelerin dizilişinde neredeyse hiçbir dilde görülmeyen bir esneklik vardır. Farklı kuruluş ve vurgularla farklı anlamlar yansıtılabilir. Dilimizi özellikle Hint-Avrupa dil ailesine mensup dillerden farklı kılan önemli bir başka özelliği de ek eylemlerdir. Fransızca'da '*etre'*, İngilizce'de '*to be'*, ve Almanca'da '*sein*' gibi ayrı eylemlerle yerine getirilen görev Türkçe'de sadece ek halinde kullanılan ek eylemle sağlanır.

Bu bölümde son olarak değineceğimiz özellik, bu çalışmanın da temelini oluşturan bileşik ve girişik tümcelerin yapısıdır. Türkçe kısa, anlaşılır ve kıvrak anlatım özelliği sağlayan ve dilin oldukça önemli ve ayrı bir niteliği olan, bileşik ve girişik tümcelerin yapısı Hint-Avrupa dillerinden tamamen farklıdır ve bu yönüyle bizce bu dillerden üstündür. Yan tümceler veya tümcecikler ana tümceye ilgi adılları yerine, ortaç (participle) ve ulaçlarla (gerund) bağlanır. Modern dilbilimde üzerinde çok fazla durulan adlaştırma (nominalization), sıfatlaştırma (adjectivalization) ve belirteçleştirme (adverbialization) diye adlandırılan işlemlerle oluşan tümceler rahatlıkla kurulur (Aksan, 1986: 13). Hint-Avrupa dillerinde ilgi adılları ile birlikte bağlaçlar kullanılarak oluşturulan tümceler dilimizde daha üstün bir anlatım gücü bulur ve kolaylıkla ifade edilebilir.

5.4. HİNT-AVRUPA DİLLERİNİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

Büküm, sözcüğün çekimsel ve türetimsel süreçlere girmesi sonucunda kökün ses yapısının kestirilebilecek veya kestirilemeyecek biçimde değişmesidir (Hengirmen, 1999: 84). Hint-Avrupa dilleri bükümlü veya çekimli dillerdir. Bükümlü dillerde çekim ve yeni bir sözcüğün türetimi sırasında kök değişikliğe uğrar. Bükümlü diller kendi aralarında kök bükümlü ve gövde bükümlü olmak üzere ikiye ayrılır. Hint-Avrupa dilleri içinde yer alan Germen dilleri, Romen dilleri gibi diller gövde bükümlüdür.

Almanca, Fransızca, İngilizce gibi diller ise gövde bükümlü dillerdendir. Bu dillerde eylemler çekime girdiklerinde eylem kökü değişikliklere uğrar.

Sanırız burada büküm terimi ile anlatılmak istenen nitelik üzerinde durmak yararlı olacaktır. Türkçe gibi bağlantılı dillerde hiçbir zaman görülmeyen eylem köründeki başkalaşma çekim sırasında, çoğul isimlerin biçimlerinde ve başka sözcüklerde de görülür. Değişik kavramların yansıtılması ve çeşitli ilişkilerin kurulması bu büküm ile sağlanır.

Bükümlü dillerde de çekimli dillerdeki gibi tek ve çok heceli kökler ve birtakım ekler vardır. Ancak çekimli dillerin aksine bu dillerde yeni kelime türetiminde ve çekimlerinde çoğunlukla köklerde değişiklik olur ve bu durum çekimli dillerle eklemeli diller arasındaki en belirgin farklılığı ortaya çıkarır. Bazen az sayıda ek kullanılsa da genellikle dilbilgisel ifadelerde kökün bir içten kırılma ile aldığı değişiklik çoğu zaman kökü tanınmaz hala getirir, yeni kelimede kökü hatırlatacak hiçbir iz, hiçbir ses benzerliği kalmaz (Ergin, 1984: 6).

Greenberg'in dilleri bildirim (haber) kipli yalın cümlelerde ortaya çıkan özne (Ö), fiil (F) ve nesne (N) temel kurucuların sıralanışlarına göre yaptığı sınıflanmaya göre Hint-Avrupa dilleri ÖFN *sıralı* diller grubundandır.

Ayrıca Hint-Avrupa dillerinde asıl unsur yardımcı unsurdan önce gelir. Bütün kelime grupları ve cümlede belirtilen, tamamlanan, tabi olunan, asıl unsur başta; belirten, tamamlayan, tabi olan, yardımcı unsur sonda bulunur.

ALTINCI BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

6. KARŞILAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Tek kelime ile karşılanabilen nesneleri ve hareketleri daha geniş olarak ifade etmek veya tek kelimenin karşıladığı nesnelerden ve hareketlerden daha geniş nesneleri ve hareketleri karşılamak için kelimeden daha geniş dil birlikleri olan kelime gruplarına başvurulur (Ergin, 1986: 374). Bu açıklamaya uygun olarak şöyle bir tanım yapabiliriz: Kelime grubu birden daha fazla kelimeyi kapsayan, yapısında ve anlamında bir bütünlük olan, dilde bir bütün olarak kabul edilen dil birliğidir. Anlam bakımından bütünlüğün yanında belirli bir düzenle kurulduğu için kelime grubunun yapısında da bir bütünlük vardır.

Kelime grupları nesneleri ve hareketleri daha geniş olarak ve daha geniş nesneleri ve hareketleri belirtmek için kullanıldıklarından birer belirtme grubudurlar. Tek bir nesneyi veya hareketi belirtmek için bu gruplar içinde yan yana gelen, birbirlerine bağlanan kelimeler, bir işbirliği yapar, birbirlerine yardım eder, birbirlerini tamamlarlar ve bu esas üzerine kurulan kelime gruplarında genel olarak belirten-belirtilen, tamamlayan-tamamlanan, tâbi olan-tâbi olunan, asıl-yardımcı olmak üzere iki unsur vardır. Türkçe'de yardımcı unsur asıl unsurdan önce gelir. Türkçe söz diziminin bütün yapısı bu ana kanun üzerine kurulmuştur. Bütün kelime grupları ve cümlede belirtilen, tamamlanan, tabi olunan, asıl unsur sonda; belirten, tamamlayan, tabi olan, yardımcı unsur başta bulunur. Sadece ***ki' li*** birleşik cümle yabancı asıllıdır ve bu anlamda Türkçe için daima yabancı kalmıştır ve bir istisna olarak kabul edilmesi anlamsızdır. Daha önce giriş bölümünde de söz ettiğimiz Türkçe'nin bu söz dizimsel kural şaşmazlığı ancak vezin, kafiye ve ahenk gerektiren durumlarda ve nazım şekillerinde geçici olarak değişebilir. Türkçe düşünüşün aynasıdır ve düşünme sırası ile kelime sırası birbirinden ayrılmaz. (Ergin, 1986: 375).

Türkçe'de kelime gruplarındaki bu sıra aynı zamanda bir zaman sırasıdır da. Gerçekten Türkçe'de kelimelerin sırası onların karşıladıkları nesnelerin ve hareketlerin zaman içindeki varoluş sıralarına uygundur. Bazı kelime gruplarında bu durum pek

belirgin olmasa da kelime gruplarının büyük bir kısmında bunu görmek mümkündür. Türkçe'nin ekler sistemi de tamamen bu kelime sırasına uygun, bu kelime sırasını destekler bir bünyeye sahiptir. Cümlenin ana unsuru fiildir ve cümlenin bütün yapısı onun üzerine kurulur. Diğer unsurlar ise fiilin etrafında toplanan, onu destekleyen ve tamamlayan unsurlardır. Fiil daima sondadır ve kendisinden önce gelen unsurların kesin bir sırası yoktur.

Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleri ile karşılanır. Cümle dilin en küçük anlatım birimidir. Anlamı bütün boyutlarıyla yansıtmada tek bir cümlenin yeterli olmadığı durumlarda, cümlelerden meydana gelen dil birliklerine başvurulur. Bu birlikler, çok boyutlu bir anlatım için yan yana gelen cümlelerin bağlama edatlarıyla, ortak cümle öğeleriyle, ortak kip/şahıs ekleriyle ya da çeşitli anlam ilişkilerinin birbirlerine bağlanmalarından oluşurlar (Karahan, 2005: 85).

Genel olarak bakıldığında tüm dillerde yapısal bakımdan cümle sınıflaması basit ve birleşik cümle olarak yapılmaktadır. Basit cümle sadece eylem veya bir eylem ve bir özneden oluşabildiği gibi sınırsız yan öğeler eklenerek de oluşturulabilir. Birleşik cümle ise, bir temel cümle ve bu temel cümleyi anlam bakımından tamamlayan ve ona bağlı bir veya birden fazla yan cümleden oluşan dil birliğidir. Örnekleyecek olursak:

Annen senin dün okula gitmediğini biliyor.
Your mother knows that you did not go to school yesterday.

Bu cümleler incelendiğinde yapı bakımından iki ayrı cümle biçimi görülür: biri özne ve eylemden (veya eylem öbeğinden) oluşan, bağımsız bir birim olan temel cümle; öteki ise temel cümlenin alt birimi olan ve onu anlam bakımından tamamlayan fakat bağımsız olmayan yan cümledir. Örneğimizde "*Annen biliyor"* temel cümle ve "*senin dün okula gitmediğini"* (sen dün okula gitmedin) yan cümle olarak kabul edilir. Elbette böyle bir ifadenin bağlaçsız olarak sağlanması Batı dilleri ile karşılaştırıldığında ilk göze çarpan özelliktir. Yan yargı, yan cümle, yan cümlecik ya da bağımlı cümlecik olarak adlandırılan yan cümleler, kuruluş bakımından bir cümle değerinde olmalarına rağmen, anlam bakımından temel cümleye bağlıdırlar. Bir yan cümle, bir temel

cümlenin öğesi olabildiği gibi, başka bir yan cümle içinde de bulunabilirler. Söz dizimsel işlevi olan bu cümleler daima ana cümleye bağlıdırlar ve temel cümledeki yargıyı güçlendirme, açıklama, bütünleme gibi görevler üstlenirler.

Türk dilbilimcilerin neredeyse tamamı ve Türkçe üzerine çalışmalar yapan pek çok dilbilimci Türkçe'de yapısına göre cümle türlerini basit, birleşik, bağlı veya sıralı olmak üzere üç ana gruba ayırmışlardır. Tek yüklemi olan ve tek yargı bildiren cümleler basit, içinde birden fazla yargı bulunan cümleler ise birleşik cümlelerdir. Birleşik cümlelerde esas yargıyı bulunduran bir temel veya ana cümle ve bu temel cümleyi çeşitli yönlerden tamamlayan yan cümleler bulunur. Bir başka deyişle yardımcı cümle veya yan cümle, temel cümle veya ana cümleyi çeşitli yönlerden tamamlayan cümlenin diğer unsurları gibi görevi olan cümle unsurudur. Türkçe'mizde şartlı birleşik cümle, ki'li birleşik cümle ve iç içe birleşik cümle olmak üzere üç çeşidi vardır. Bu bağlamda şartlı ve ki'li birleşik cümle üzerinde durmamız gerekecek nitekim her iki cümle türünde de sebep- sonuç, etki-amaç ve tezat ifade eden yan cümleler söz konusudur. Türkçe'de birleşik cümlenin unsurları, Hint-Avrupa dillerindeki aynı yapılardan farklı olarak bağlaçsız birleşebilme kabiliyetine sahiptir. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi Türkçe'de bağlaçsız olarak birleşebilen yapıların İngilizce ve diğer Hint-Avrupa dillerinde bağlaçsız kurulması dilbilgisel bakımdan hataya neden olur. Aşağıdaki İngilizce cümlelerde anlatım ve ifadeyi daha düzgün kılan unsurlar "*while*" ve "*but*" bağlaçlarıdır:

a) *The man was following her while she was going to her house.*
O evine giderken, adam onu izliyordu.

b) *I waited for a long time but she did not come.*
Uzun süre bekledim, o gelmedi.

Cümlenin yardımcı ve asıl unsurlarının birbirlerine herhangi bir bağlaç almadan bağlanması ve ana cümle ile yan cümlelerin diziliş bakımından gösterdiği farklılık bizce bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır ve dilimiz açısından üzerinde durulması gereken bir üstünlüktür. Bu tür yapılar aslında iki ayrı basit cümle olan birimlerin herhangi bir değişikliğe uğramadan sadece yan yana gelerek birleşmesinden önce sıralı cümle, daha

sonra da bağımlı cümleler olarak gelişmesinden meydana gelir. Bu gelişme süreci içerisinde de "tamlayan + tamlanan" yapısından dolayı yardımcı olan unsurun çekimli fiil olma kabiliyetini yitirerek fiilimsilere dönüşür ve Türkçe fiillerin özünde isim olduğu için bu çok kolay gerçekleşir.

Bununla birlikte bu tür cümleleri bağlamak için bağlaçlara ihtiyaç duymayan; yapı belirtileri ve fiillerin morfolojik şekilleri çok kolayca bağlaçların yerini tutabildiği halde, günümüzde Türkçe fiilimsiler yetersiz kalarak zıtlık ve netlik anlamının gelişmesinin bağlaçların ortaya çıkmasına yol açtığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum Türkçe'nin *"**ki**", "**da**"* gibi çok zengin pekiştirici edatları sayesinde gerçekleşmiş ve hatta daha sonra bununla da kalmayıp hem edatlarla hem de fiilin şekilleriyle yapılan birleşmeye doğru gidilmiştir. Burada yabancı dillerin etkisinden daha çok dilin kendi zemininin hazırladığı şartların çok büyük bir önem taşıdığını da dikkate almak gerekir (Özkan, 2004: 117).

Birleşik cümlede yer alan unsurları birbirine bağlamanın en verimli yollarından biri, yardımcı unsur yükleminin çekim ekleri almadan kullanılmasıdır. Türkçe'de başka dillerde olduğu gibi iki basit cümleyi birbirlerine bağlayan ve Türkçe'ye Arapça, Farsça gibi başka dillerden geçen bağlaçların yanında bağlaçların görevini üstlenen zarf-fiiller; sıfat-fiiller; şart kipi eki ve diğer fiil şekilleri vardır. Hint-Avrupa dillerinde yardımcı cümle ile bildirilen yargılar, Türkçe'nin zengin isim fiilleri ve zarf fiilleri ile yani çekimli fiil (verbum finitum) veya bildirici (predicatum) sayılamayacak unsurlarla karşılanır. Ancak yabancı dillerle kültür alış-verişine girdiği zamandan, yani Uygur devresinden itibaren birinci derecede dinî metinlerde aslına uygunluk isteği ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatlar girmiştir ve buna dayanarak Türkçenin aslında bağlama edatı tanımayan bir dil olduğu düşünülebilir.

Necmettin Hacıeminoğlu (1992: 112), Türkçe'de bağlama edatlarının teşekkülünün, Karahanlı devresinden itibaren kendini belli ettiğini; Eski Türkçe'de olmadığı halde, sonradan çok sayıda bağlama edatının başka dillerden alınması veya dilin kendi imkânları ile teşekkül etmesi hadisesinin, gramerciler tarafından yabancı dillerin tesiri ile özellikle Arapça ve Farsça'nın tesiri ile izah edildiğini (J. Deny, Stucture de Lanque Turque, Paris, 1950: 17-51); Batı Türkçe'sindeki bağlama

edatlarının büyük bir kısmının yabancı asıllı oluşunun, bahis konusu kanaati destekler mahiyette olduğunu; ancak diğer büyük bir kısmının da, Türkçe'nin kendi bünyesinden çıktığını; bazı isimler, fiil şekilleri, hatta kelime gruplarının kalıplaşarak "edatlaştığını"; onun için bağlama edatlarının teşekkülünü sadece yabancı dillerin tesiri ile izah etmenin doğru olmadığını; bunda geniş ölçüde Türkçe'nin gelişmiş ve işlenmiş bir dil olmasının da rolü olduğunu söyleyerek farklı bir görüş ortaya koymuştur.

Günümüzde eşitlik, sebep, sonuç, zıtlık anlamını veren birleşik yapılarla bağlaçların kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu durum özellikle edebî türler ve ilmî ve basın türlerinin gelişmesiyle hız kazanmış, ayrıca Hint-Avrupa dillerinden yapılan çevrilerin de bunda büyük payı olduğunu söyleyebiliriz. Bazı bilim adamlarının savunduğu gibi, ister dilin kendi şartları içinde meydana gelsin, ister Arapça, Farsça gibi dillerin etkisinden meydana gelsin, kökü çok eskilere dayanan ve gittikçe fiilimsilerin görevini sınırlamakta olan bağlaçlı birleşik cümleler günümüzde artık yaygınlaşmaktadır. Bağlaçlı kullanımlar artık o derece ilerlemiştir ki, bazı lehçelerde dilin yapısını Hint-Avrupa dillerinin yapısına yaklaştıracak kadar etkilemektedir (Özkan, 2004: 118).

Diğer dillerle temasta bulunmasının neticesinde Türkçe'ye çok sayıda bağlacın girdiği bir gerçektir. Fiilimsilerin görevleri zayıfladığı için hem bağlaçlar hem de fiilimsiler kullanılmaya başlanmış; çekim edatlarının görevlerini üstlenen bazı bağlaçların yabancı, özellikle Hint- Avrupa dillerinde olduğu gibi, yapının sonunda değil, başta yer alması yaygınlaşmıştır. Çekim edatlarının görevlerini üstlenen yabancı kökenli edatların başında (*madem(ki), meğer(ki), çünkü* v.s). Cümle başı edatları (bağlaçları) gelmektedir. Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Türkçe asıllı olmayan '*hem... hem, ya... ya*,' v.s. gibi çift bağlama edatları Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, bağladıkları unsurlardan sonra değil, önce gelir. Örneğin:

a) ***Değil*** *yazmağa, okumağa bile iktidarı yoktur.* (Hacıeminoğlu, 1992: 240)
. ***Neither he can write*** *nor read.*

b) ***Ya*** *bunu öğreneceksin* ***ya*** *bu diyardan gideceksin.*
Either *you must learn this* ***or*** *leave.*

Türkçe'de birleşik cümlelerin yardımcı unsurları, Türkçe'nin ana kanunu gereği asıl cümleden önce geldiğini daha önce de belirtmiştik. Türkiye Türkçe'sindeki *Kızıl havaları seyret ki/ akşam olmakta* örneklerinde olduğu gibi, bazı lehçelerde sık sık başvurulan *ki'*li birleşik cümlelerin çoğu, bu ana kurala aykırı bir yapı arz etmektedir. Türkçe'de birleşik cümle unsurlarının başka dillerdeki aynı yapılardan farklı olarak bağlaçsız birleşebilme kabiliyetine karşı fiilimsilerin görevini sınırlamakta olan bağlaçlı birleşik cümlelerin yaygınlaştığı bir gerçektir. Bunların başında yukarıda da belirtildiği gibi, ***ki'***li birleşik cümleler gelmektedir. Türkçe'de ister yabancı kökenli, ister Türkçe kökenli bağlaçlarla yapılan birleşik cümlelere rastlamak mümkündür. *Madem sevmiyorsun, niye okuyorsun o kitabı* örneklerinde görüldüğü gibi, çekim edatlarının görevini üstlenen yabancı kökenli veya Türkçe kökenli cümle başı edatlarıyla (bağlaçlarla) kurulan cümlelerde bağlaçlar, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, yapının başında yer almaktadır. Ayrıca son zamanlarda '*Korkarım ki..., Eminim ki..., Umarım ki,..., Üzgünüm ki..., İnanıyorum ki...'* kalıpları ve *Sizi burada bekliyor olacağız, Seni okuyor zannediyordum* gibi İngilizce'nin etkisinde gelişen yapılar çoğalmaktadır.

Dilin söz dizimi yapısı, dilin canlılığı ve devamı için çok büyük önem taşımaktadır. Söz dizimindeki herhangi bir değişiklik, dilin genel yapısını etkilediği için, kelime alış-verişi ile karşılaştırıldığında daha büyük tehlikedir. Küreselleşmenin söz konusu olduğu bu günlerde dildeki değişmeleri kültür alış verişi ile izah edenler olmakla birlikte, konu derinlemesine incelendiğinde bu alış-verişin karşılıklı değil, çoğunlukla tek taraflı olduğu görülür. Her ne kadar Türk lehçelerini inceleyen bilim adamları, Türkçe'nin söz diziminde meydana gelen değişikliklerin birçoğunun iddia ettiği gibi gelişmelerin, yabancı dillerin etkisinden daha çok dilin kendi şartları içerisinde gerçekleştiği veya söz dizimi açısından bozulmaya müsait olan konuşma dilinin etkisinin gittikçe artarak edebî dili etkilediğini ileri sürseler de Orhun Abidelerinden günümüze kadar o sabit yapısını koruyarak ulaşabilen Türkçe'nin, son yüzyıl içerisinde geride kalan bin üç yüz yıl boyunca göstermediği gelişmeyi kaydettiği bir gerçektir.

Biz çalışmamızda ister yabancı dillerden dilimize geçmiş olsun isterse dilimizin kendi bünyesinden çıktığı kabul görsün bağlama edatları veya bağlaçları ile İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi bükümlü dillerde kullanılan bağlaçlarla karşılaştıracağız ve

büyük bir olasılıkla benzerlikler ortaya koyacağız. Tamamen dilimize özgü fiilimsilerle yapılan yan cümlelerle bunların bükümlü Hint-Avrupa dillerinde nasıl oluşturulduklarını örnekleyerek farklılıkları ve elbette üstünlükleri sergileyeceğiz.

Karşılaştırmalı dilbilimin diller arasındaki farklılıkları, benzerlikleri ve güçlükleri ortaya koyarak çalışma yöntemleri doğrultusunda sebep-sonuç, etki-amaç ve tezat ifade eden yan cümlelerin temel olarak İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi bükümlü dillerde nasıl oluşturulduklarını ve buna karşılık eklemeli bir dil olan Türkçe'de nasıl oluşturulduklarını örnekleyerek hem karşılaştırmalı dilbilim açısından hem de dil öğretimi açısından sonuçlara varmaya çalışacağız.

YEDİNCİ BÖLÜM

UYGULAMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

7.1. UYGULAMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Doğan Aksan **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim** (2003) adlı eserinde Aristo'nun cümle tanımlamasına yer vermiş: *"bağımsız, kesin bir anlamı olan ve her öğesi bir anlam taşıyan değişik ses bileşimlerinin bağlantısı"* ve dilbilimcilerin genellikle üzerinde birleştikleri nokta olarak ifade ettiği şu tanımı yapmıştır : "*bir düşüncenin, bir duygunun ya da bir yargının başlı başına anlatımına yarayan ve içindeki sözcüklerin sayısı sınırlı olmayan, dile ait bir birim*." Aksan aynı eserinde tek öğeli cümleler, kişisiz cümleler (iki öğeli cümleler), bildiri cümlesi, istek cümlesi, seslenme cümlesi gibi cümle türlerine değinmiştir. Sanırız bu bağlamda Aksan'ın temel cümle ve yan cümle ile ilgili ilettikleri çalışmamız açısından yararlı ve gerekli olacaktır. Aksan'a göre bağımsız cümle, başka cümlelerle ilişkisi ve başka cümlelere gereksinmesi olmayan, kendi içinde parçalara ayrılamayan cümle tipidir. Buna karşılık dilde kullanılan birçok cümle çeşitli parçalardan kurulmuş, değişik yargıları ve açıklayıcı bölümleri olan karmaşık bir yapıya sahiptir diyerek bu yapıdaki cümlelerde asıl anlamı, asıl yargıyı taşıyan cümleyi ana cümle ve bu cümleyi çeşitli bakımlardan destekleyen cümleyi de yan cümle olarak tanımlamıştır.

Muharrem Ergin (1984) cümle'yi şöyle tanımlar: "*Bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir olayı tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubudur*. *Cümle bir hüküm grubudur*." Bu tanıma dayanarak cümlenin varlığı için bir çekimli fiilin tek başına yeterli olacağını, çekimli fiilin biri kapalı olmak üzere cümlenin iki temel unsuru olan fiil ve faili kapsadığını ifade etmektedir. Cümle unsurlarını fiil, fail, nesne, yer tamamlayıcısı ve zarf olarak sınıflandırmış ve her cümlede tek bir fiilin olabileceğini vurgulamıştır.

Ergin **Türk Dil Bilgisi** (1984) adlı eserinde cümle türlerini basit ve birleşik olmak üzere iki gruba; birleşik cümleleri de kendi içerisinde şartlı birleşik cümle, ***ki**'li* birleşik cümle iç içe birleşik cümle olarak üç gruba ayırmıştır. Mehmet Hengirmen ise

Türkçe Dilbilgisi (2005) eserinde cümleyi yalın, birleşik ve sıralı cümle olarak üç gruba ayırmıştır. Hengirmen birleşik cümleyi temel ve yan cümle diye ikiye; sıralı cümleleri de bağımlı sıralı cümleler ve bağımsız sıralı cümleler olarak ikiye ayırmıştır.

Tahir Nejat Gencan ise **Dilbilgisi** (2001) adlı eserinde yapılışlarına göre cümleleri yalınç, bağımsız önermelerden birleşmiş cümle ve bileşik cümle olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Başlı başına bir cümle olmasına karşın bir bağlaçla ya da virgül, noktalı virgül gibi bir imle bir cümleye bağlanan cümleler için bağımsız önerme adını kullanmış bu cümle türünü sıra önermeler ve bağlı önermeler olarak iki gruba ayırmıştır. Bileşik cümleyi ise şöyle tanımlamıştır: "tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizgesi" . Gencan "anlattıklarınızı yazmaya çalışıyorum" örnek cümlesini vererek Türkçe'nin bu kısa anlatım içerisinde üç edimi, işi, düşünceyi birleştirme gücüne vurgu yaparak hiçbir Avrupa dilinde böyle bir kolaylığın olmadığını vurgulamıştır.

<u>Anlattıklarınızı</u> <u>yazmaya çalışıyorum.</u>
Yan Cümle Ana Cümle

<u>I try to write</u> <u>that you told.</u>
Ana Cümle Yan Cümle

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi Türkçe'de ana cümle veya temel cümle kurallı cümlelerde hep sondadır ve yan cümlenin sayısı için herhangi bir sınırlama yoktur. Oysa yine örnekte görüldüğü üzere Hint Avrupa dillerinde ana cümle önce gelir ve yan cümle onu takip eder. Yan cümlelerin sayısı kesinlikle sınırlıdır. Elbette asıl sorun bu örnekte de gördüğümüz isim-fiilin yan cümle olarak kabul edilip edilmemesidir. Görüldüğü üzere batı dillerinde bu ifade bir ana cümle ve onu tamamlayan bir yan cümle ile aktarılır. Oysa Türkçe'de bu anlatım tek bir cümle içerisinde bir isim-fiil yardımıyla sağlanmaktadır. Bizce "Anlattıklarınızı" isim-fiilini bir yan cümle olarak kabul etmek daha önce yapılan sınıflandırma hatalarını sürdürmek olacaktır. Bu nedenle biz asıl olarak, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin cümle içerisindeki işlevini göz önünde bulundurarak değerlendirmelerimizi yapmaya çalışacağız.

Cümle, tümce, cümlecik, yan cümle, birleşik cümle, girişik cümle, yardımcı cümle, iç içe birleşik cümle, yalınç tümce, bileşik tümce, yalın cümle, sıralı cümle, bağlı cümle, edat, ilgeç, bağlama edatı, vb. terimler bizim çalışmamız süresince karşılaştığımız farklı terimlerdir. Çalışmamızda cümle, ana cümle, yan cümle, birleşik ve girişik cümle terimlerini tercih edeceğiz. Dilbilim terimlerindeki karışıklığın Türkçe dilbilgisinin önemli sorunlarından biri olduğu Zeynep Korkmaz ve Berke Vardar gibi pek çok dilbilimci tarafından dile getirilmiştir. Dilbilgisi terimlerindeki farklılıklar uzun yıllardır sürmekte ve karışıklığa neden olmaktadır. Bu sorunu gidermek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmış ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan **Gramer Terimleri Sözlüğü** de bu soruna çözüm olmak amacıyla kaleme alınmıştır. Buna rağmen günümüzde dilbilgisi terimleri açısından tam bir fikir birliği sağlanamamıştır.

Zeynep Korkmaz'ın "***Türkiye Türkçesi Üzerine Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu***" adlı çalışmasında da değindiği gibi Türkiye Türkçesi'nin dil malzemesi eski alışkanlıklar ile yine Arap grameri ve Fransız dolayısıyla batı gramerleri kalıplarına sokulmuş ve konuların sınıflandırılmasında ve adlandırılmasında bu yönteme dayanılmıştır.

Bunun yanında yine Batı dillerinin dilbilgisi kalıplarından etkilenen önemli bir konu da ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf fiil ile kurulan kelime gruplarının yer aldığı cümlelerin birleşik veya girişik cümle olarak gösterilmiş olmasıdır. Örneğin, Tahsin Banguoğlu "**Türkçe'nin Grameri**" adlı eserinin "Karmaşık Birleşik Cümle" (s. 562-575) bölümünde sıraladığı "Toplantıya katılmanız bizi çok sevindirdi"; (s. 563); "Arkadaşlar bu sırada işten ayrılmamı uygun bulmadılar" (s. 565); "Oturduğumuz evin odaları genişti"; "Doktor bana nezleyi önleyici ilaçlar verdi" (s. 568); "Onun bunu beğeneceğini sanmıyorum"; "Yorulduğumdan devam edemedik" (s. 571); "Ben anlattıkça o heyecanlanıyordu" gibi cümlelerdeki fiilden kurulup da ad-fiil, sıfat-fiil ve zarffiil durumundaki gramer şekillerinin yer aldığı kelime grupları birer girişik cümlenin, yardımcı cümleleri olarak gösterilmiştir. Durum J. Deny'nin (s. 744-820); K. Bilgegil'in (s. 73); H. Ediskun'un (s. 378); N. Koç'un (s. 444) adı geçen gramerleri ile öteki gramerlerde de genellikle öyledir. Oysa burada söz konusu olan ad-fiiller, fiile ad veya özne görevi, sıfat-fiiller bir ada sıfat görevi; zarf-fiiller de fiile birer zarf görevi ile bağlanmışlardır. Bunların hiçbirisinde bir yargı yoktur ki, birer yardımcı cümle niteliği kazanabilsinler ve asıl cümleler de birer girişik cümle yapısına girebilmiş olsunlar.

Durumu basit bir örnekle açıklamak gerekirse, "Soğuk insanı iyice uyuşturuyor" ve "Üşümek insanı iyice uyuşturuyor" cümlelerindeki soğuk adı ile fiilden yapılmış üşümek adı arasında hiç bir fark yoktur. Üşümek gramerce bir ad-fiildir ve cümlede özne görevi yüklenmiştir. Ad-fiil olarak herhangi bir yargı taşımamaktadır. Aynı şekilde sıfat-fiil ve zarf-fiil olan sözler de birer yargı taşımazlar. Bu nedenle, bu türlü şekillerin yer aldığı cümleler, Türkçe'nin cümle yapısında birer birleşik cümle değil, basit cümle durumundadırlar. Buradaki yanılma, batı dillerindeki bu türlü anlatımların birer yardımcı cümle ile karşılanmış olmasından kaynaklanmıştır. "Dün gelen kitapları yarın size göndereceğiz." gibi bir cümleyi bir Alman, bir Fransız veya bir İngiliz: "Kitapları size göndereceğiz (ki) o kitaplar bize dün geldi" biçiminde bir temel cümle ile ona ki (ki o) zamiri ile bağlanmış bir yardımcı cümle kalıbına sokarlar. Böylece, yardımcı cümle de temel cümle gibi bir yargı bildirir. Türkçe'de ise gelen sıfat-fiili, kitapların hangi kitaplar olduğunu belirleyen bir sıfattan ibarettir. Bu ve benzeri yanlışları göz önünde bulundurarak, değerlendirme sırasında, gramer öğelerini yalnız şekil yönünden değil, aynı zamanda işlev yönünden de değerlendirmek gerekir (Korkmaz, 1996: 8).

Sınıflandırmada işlevin ihmal edilmemesi gereği şöyle bir örnekle de açıklanabilir: "*Buraya emanet olarak bırakılan kitapları alıp götürdüler*." cümlesindeki *alıp* zarf-fiili, her ne kadar görünüşte, kalıp olarak bir zarf-fiil yapısında ise de işlev bakımından götürdüler fiilinin zarfı değildir. Aksine, yalnız başına yargı bildiren bir çekimli fiil durumundadır. Cümle, işlevce gelen kitapları aldılar ve götürdüler anlamında olduğu için, bütünü ile sıralı bir birleşik cümle durumundadır. Türkçe'de, zarf-fiillerin birbiri ardınca yapılan işleri bildirme görevinde çok örnek vardır (Korkmaz, 1996: 9).

Zeynep Korkmaz'ın vurguladığı bu önemli noktayı ihmal etmeyerek biz de çalışmamızda isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil kavramlarını tamamıyla dilimize özgü kullanımlar olduğu için esas alacağız ve bunların ancak bükümlü dillerde birleşik cümlelerle karşılanabildikleri üzerinde yoğunlaşacağız. Çünkü bu dilimizin üstünlüğü ve güzelliğidir.

Benzer bir biçimde Doğan Aksan da, temel cümle ile yan cümlenin bağlanma biçimlerini açıklarken üzerinde durduğumuz bu konuya net bir açıklama getirmiştir. Aksan, "**Her Yönüyle Dil Ana Çizgileri İle Dilbilim"** (2003) adlı eserinde ana cümle

ile yan cümlenin bağlanması ile ilgili şunları söyler: çeşitli dillerde temel cümleyle yan cümlenin bağlanma biçimi, günümüzde söz dizim çalışmalarında çokça söz konusu edilen bir konudur. Bu bağlanma iki şekilde gerçekleşir:

1. Yan cümle, temel cümleye birtakım bağlayıcı öğelerle, belirtme öğeleriyle eklenir. Bu şekilde bağlanma Hint Avrupa dillerinin bağlama biçimidir ve bu bağlama biçiminde ilgi adılı (pronom relatif, relative pronoun, relativpronomen) adı verilen öğeler ya da belirtme öğelerine yer verilir.

   Bana ödünç verdiğin kalemi kaybettim.
   I lost the pen ***which*** *you lent me.*

2. Temel cümleyle yan cümle sıralanır; aralarındaki bağlantıyı ulaç (gerendium) ve ortaç (participium) adı verilen sözcük türleri sağlar. Türkçe'miz kısa ve kıvrak yoldan anlatımı bu yöntemle sağlar.

   Bana anlattığın hikâye çok ilginçti.
   The story ***that*** *you told me was very interesting.*

Leyla Karahan **Türkçe'de Söz Dizimi** (2005) adlı eserinde, "anlamı bütün boyutlarıyla yansıtmada tek bir cümlenin yeterli olmadığı durumlarda, cümlelerden meydana gelen dil birliklerine başvurulduğunu ve bu birliklerin çok boyutlu bir anlatım için yan yana gelen cümlelerin bağlama edatlarıyla, ortak cümle öğeleriyle, ortak kip/şahıs ekleriyle ya da çeşitli anlam ilişkileriyle birbirlerine bağlanmalarından oluşur" diyerek Türk dilinin yapısına daha uygun bir açıklama getirmiştir. Karahan'a göre cümlelerin bağlanma biçimleri dört şekilde gerçekleşir:

1. Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler
2. Ortak Cümle Öğeleriyle Bağlanan Cümleler
3. Ortak Kip / şahıs Ekleriyle Bağlanan Cümleler
4. Anlam İlişkisiyle Bağlanan Cümleler

Sanırız burada yan veya yardımcı cümlenin bir tanımının yapılması yararlı olacaktır. Yan cümle, kuruluş bakımından bir cümle değerinde olmasına rağmen, anlamca temel cümleye bağlı olan, dilbilgisel bakımdan bağımsız olmayan cümledir. Yan tümcelerden dilek ya da koşul kipine dayalı olanlar ve eylemsilerle kurulanlar bağımsız yargı bildirmezler. Bir yan cümle, temel cümlenin bir öğesi olabildiği gibi, başka bir yan cümle içinde de bulunabilir. Yan cümleler yer aldıkları cümleler içinde çeşitli sözdizimsel işlev üstlenen hep bir üst cümleye bağlı birimlerdir. Kısaca, yan cümle temel cümledeki yargıyı güçlendiren, açıklayan, bütünleyen ve türlü yollarla temel cümleye bağlanan cümledir.

Türkçe'de yan cümleler, öncelikle eylemlerine göre çekimli eylemli yan cümleler ve çekimsiz eylemli yan cümleler olmak üzere ikiye ayrılır. Dilek-koşul cümleleri, ***ki***'li cümleler, çeşitli bağlama edatı ve yinelemelerle kurulan yan cümleler eylemi çekimli olan yan cümleleri oluşturur. Bunlar tam donanımlı yan cümleler olarak da adlandırılır, Türkçe'de oldukça sınırlı sayıdadır. Türkçe'de asıl yan cümleleri oluşturan yapılar eylemi çekimsiz olan yapılardır. Bu tür yan cümleler, cümlede hem ad hem de eylem işlevi gören eylemsilerle (adeylem, sıfateylem, bağeylem) kurulur. Bunlar tam donanımlı olmayan yan cümlelerdir. İşlev bakımından yan cümleler, cümle içinde bir ad gibi sıfat, özne, tümleç ve belirteç işlevi üstlenirler.

Şartlı birleşik cümle, içinde şart kipi bulunan cümledir. Muharrem Ergin'e göre başlangıçtan beri Türkçe'de varolan bu cümle türü Türkçe'nin asli birleşik cümlesidir. Şart kipi, diğer fiil çekimlerinden farklı olarak bitmiş bir hareket göstermez, bir yargı ifade etmez. Ancak istek ve temenni ifade ettiği zaman bitimli bir hareket ve hüküm belirtebilir. Bu sebeple şart kipiyle bağımsız bir cümle yapılamaz. Bu yapıdaki cümlede şart kipini taşıyan yardımcı cümle önce, temel cümle sonra gelir. Bu özelliği ile Ergin'in ifade ettiği asli birleşme unsuru olma durumu açıklığa kavuşmaktadır. Şart cümlesi temel cümleyi genellikle şart, zaman, sebep, benzetme gibi anlamlarla tamamlar ve temel cümlenin zarfı olur:

Derslerine düzenli çalışırsan sınıfını kolaylıkla geçebilirsin.

If you study regularly, you can easily pass your class.

Ki'li birleşik cümle**,** Farsça'dan dilimize giren *ki* bağlama edatıyla yapılan birleşik cümledir. Türkçe'de bağlama edatları ile kurulan yardımcı cümleler, ilk olarak Uygurlar döneminde Soğud ve Tohar gibi İran kavimlerinin dillerinde kullandıkları yardımcı cümleyi temel cümleye bağlayan bağlama edatlarının taklit edilerek kim, ne, kaçan, kanyu gibi kelimelerle bağlama edatı görevi yüklenmesiyle kullanılmaya başlanmıştır. (Tekin, 1992: 69). ***Ki*** edatı, çekimli bir fiilden sonra gelince bağlama edatı olur. Bu cümlelerde *ki* edatına kadar olan kısım asıl unsur *ki* edatından sonraki unsur yardımcı unsurdur. Bu sıralanış Türkçe'ye aykırıdır. ***Ki*** edatı çıkarılınca cümle Türkçe'deki sıralanışa uyar:

Duydum ki *unutmuşsun gözlerimin rengini. (Gözlerimin rengini unuttuğunu duydum.)*

I heard ***that*** *you forgot the colour of my eyes.*

Ki bağlama edatı, cümleler arasında bağlantıyı sağlayan edatların en işlek olanlarından biridir ve bir cümleler veya cümle toplulukları arasında sebep, sonuç, amaç, açıklama, sıralama, karşılaştırma gibi anlamlar çerçevesinde ilişkiler kurar. ***Ki***'den önceki unsurun isim olması hâlinde *ki,* yardımcı cümleyi asıl cümleye bağlamaz, asıl cümlenin yüklemini onun isim unsuruna bağlar. Böyle cümlelerde söylenmese de anlamda bir değişiklik olmaz:

Limon ki *bol vitaminli bir meyvedir, kışın yetişir. (Limon bol vitaminli bir meyvedir, kışın yetişir. / Bol vitaminli bir meyve olan limon kışın yetişir.)*

Lemon, ***that (which)*** *has lots of vitamins, grows in winter.*

Batı dillerinde de yapılarına göre benzer bir cümle sınıflandırması söz konusudur: basit, birleşik, girişik, birleşik girişik. Basit ve birleşik cümle kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için cümlecik (clause) teriminin anlaşılması gerekir. Cümlecik, bir öznesi ve yüklemi bulunan sözcük grubudur. Yine bir öznesi ve yüklemi bulunan, anlamsal açıdan başka bir yapıya gereksinimi olmayan, tam bir düşünceyi anlatan ve tek başına kullanıldığında basit cümle olarak tanımlanan cümle bağımsız veya ana cümledir (main clause / independent clause). Yan veya bağımlı cümle ise, (subordinate /

dependent clause) öznesi ve yüklemi bulunan fakat tek başına tam bir düşünceyi ifade edemeyen, anlamsal bakımdan bir ana cümleye gereksinimi olan cümledir.

The officer blew his whistle and the cars stopped. (Birleşik cümle)

Polis memuru düdüğünü çaldı ve arabalar durdu.

The officer blew his whistle. (Bağımsız ve basit cümle)

Polis memuru düdüğünü çaldı.

The cars stopped. (Bağımsız ve basit cümle)

Arabalar durdu.

Bu iki basit ve bağımsız cümle "*and*" bağlacı ile tek bir cümlede birleşmiş ve ilgili bağlaç iki cümleye de ait değildir.

The cars stopped when the officer blew his whistle. (Girişik cümle)

Polis memuru düdüğünü çaldığında arabalar durdu.

Bu cümlede ise bir ana cümle ve bir yan cümle vardır ve *when* (relative pronoun) birleştirici olarak kullanılmıştır. Yan cümle olan *when the officer blew his whistle* cümlesi bir özne ve yüklemi olmasına karşın bağımlı bir cümledir, çünkü tek başına bir düşünceyi tam olarak anlatamaz. Üç türlü yan veya bağımlı cümle çeşidi ardır: zarf cümlecikleri, sıfat cümlecikleri ve isim cümlecikleri (The New Lexicon Webster's Dictionary, II. Cilt, 1993: 29-33).

Elbette çalışmamızın konusu itibarıyla bizi asıl ilgilendiren zarf cümlecikleridir. Zarf cümlecikleri (adverbial clauses), birleşik cümlelerde bir zarf gibi görev alan, eylemin nasıl, nerede, ne zaman ve ne amaçla yapıldığını anlatan yan cümlelerdir. Zarflar gibi zarf cümlecikleri de sıklıkla eylemleri, sıfatları ve zarfları nitelerler. Zarf cümlecikleri genellikle bir birleştirici bağlaç (subordinate conjunction) ile oluşturulurlar ve ana cümle ile bu bağlaç sayesinde ilişki kurarlar:

We listened to the radio because we wanted to hear the news.

Radyoyu dinledik çünkü haberleri duymak istedik.

Yukarıdaki örnekte zarf cümleciği olan "*because we wanted to hear the news*" ana cümledeki dinlemek (listened) eyleminin amacını açıklar. "Because" birleştirici bağlacı kaldırıldığında peş peşe sıralanan sözcüklerin anlam bütünlüğü yok olur. Bu nedenle birleştirici bağlaçlar için zarf cümleciklerinin anahtarı diyebiliriz. Bu birleştirici bağlaçların yanında ana cümle ve yan cümleleri bağlamak için bir başka kelime grubu kullanılır. Bunlar özünde bağlaç olmayan, iki cümleyi bağlayan, bir düşünceden diğer bir düşünceye geçiş sağlayan kelimelerdir. Bazılarının bağlayıcı gücü belirgin olmasına rağmen tamamı yan cümleye bağlıdır ve daima virgül ile ana cümleden ayrılırlar. Bir başka deyişle cümle bağlaçlarıdırlar. Şimdi sebep-sonuç, etki-amaç ve tezat ifade eden zarf cümleciklerine birer örnek vererek, bu yan cümlelerin söz dizimsel özelliğine bakacağız.

Ted practiced every day so that he might win the contest. (amaç)

Yarışmayı kazanabilsin diye Ted her gün uygulama yaptı.

The salesman was so persuasive that I finally bought the car. (sonuç)

Satıcı o kadar ikna ediciydi ki sonunda arabayı satın aldım.

Gerald read the book because I recommended it. (sebep-etki)

Gerald kitabı okudu çünkü onu ben tavsiye ettim.

I missed the first boat; however, I arrived on time.(tezat)

İlk vapuru kaçırdım yine de zamanında vardım.

Tüm örneklerde görüldüğü gibi zarf cümleciği veya yan cümle ana cümleden sonra gelmektedir. Sadece birleşik cümle içerisinde vurgulanmak istenen bilgi yan cümledeki bilgi olduğunda yan cümle ana cümleden önce gelebilir, bu durumda da kendisinden sonra virgül kullanılması ve bazı durumlarda da isim ve zamirin yer değiştirmesi gerekir.

As it was getting late, I decided I should go home.

I decided I should go home as it was getting late.

Geç olmaya başladığından eve gitmem gerektiğine karar verdim.

Because I recommended the book, Gerald read it.

Kitabı ben tavsiye ettiğim için Gerald onu okudu.

Türkçe'de cümleler arasında bağlantıyı sağlayan çok sayıda bağlama edatı vardır. Bu edatlar yardımıyla aralarında anlam ilişkisi olan iki veya daha fazla cümleyi birbirine bağlamak mümkündür. Edatların görevi, sıralama, karşılaştırma, benzetme, açıklama, sebep, sonuç, amaç, karşıtlık, eşitlik, beraberlik vb. anlamlarla cümleleri birbirine bağlamak, aralarında ki ilişkiyi vurgulamak ve ilişkinin yönünü belirlemektir. Bağlantıyı, başka unsurlar da destekler, pekiştirir (Karahan, 2005: 85).

Biz daha öncede belirttiğimiz gibi sadece sebep-sonuç, etki-amaç ve tezat ifade eden bağlama edatlarını ele alıp, bunların Hint-Avrupa dillerindeki karşılıkları ile ilgileneceğiz. Bu aşamada Özellikle Leyla Karahan'ın ***Türkçe'nin Söz Dizimi*** adlı eserinden hem örnekleme hem de açıklama bakımından yaralanacağız. Bunun yanında Muharrem Ergin'in ***Türk Dil Bilgisi***, Tahir Nejat Gencan'ın ***Dilbilgisi***, Mehmet Hengirmen'in ***Türkçe Dilbilgisi*** ve Doğan Aksan'ın ***Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*** **ve** ***Türkçe'nin Gücü***, Necmettin Hacıeminoğlu'nun ***Türk Dilinde Edatlar*** adlı eserlerinden yararlanacağız. Seçtiğimiz Türkçe cümlelerin Hint-Avrupa dillerinde nasıl karşılandıklarını belirterek sonuca varmaya çalışacağız.

Ayrıca bu bölümde edatın bir tanımının yapılamasının yararlı olacağını düşünerek çeşitli kaynaklardan tanımlamaları çalışmamıza ekledik. Ergin (1988: 328) edatları, anlamları olmayan, yalnızca dilbilgisel işlevleri olan sözcükler olarak tanımlamakta ve ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları, sona gelen edatlar diye dörde ayırmaktadır. Ediskun (1985: 284) da edatların başlı başına anlamları olmadığından, ancak tümceye girdiklerinde anlam ilgileri kurup anlamlarını sezdirdiklerinden söz etmekte ve bu tanıma dayanarak durum ekleri ile *(-e, -de, -den*) belirteç türeten *–den* ve *–siz* eklerini bu ulamda incelemektedir. Kahraman (1986: 93),

Deny (1941: 560) gibi edatları ilgeç, bağlaç ve ünlem diye üçe ayırmakta; Helbig (1990: 19-21) edatın karşılığı olan Almanca *Partikel* teriminin dört ayrı anlamda kullanıldığını söylemektedir; yani aynı terim bulanıklığı Batı dillerinde de vardır. B. Vardar yönetiminde hazırlanan 'Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü' 'nde ise *edat* ve Alm. *Partikel*'in karşılığı olarak *ilgeç* verilmekte, ilgeçten de *ile, için, üzere dolayı, gibi* gibi sözlüksel biçimbirimler anlaşılmaktadır. Edatın karşılığı olarak *ilgeç* terimini kullanan Atabay/Kutluk/Özel (1983) bu terimin birden çok kavramı içerecek biçimde kullanıldığına ve bu kavramın sınırlarının çizilmesi gerektiğine değinmektedir. Erişek'in de (1998) edatları Türkçe'de ayırt edilmeyen / tanımlanmayan bir sözcük türü olarak ifade ettiği görülmektedir. Necmettin Hacıeminoğlu ise **Türk Dilinde Edatlar** adlı eserinde edatları tek başlarına anlamları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan alet sözlerdir şeklinde tanımlamıştır.

Buna göre *ilgeç* teriminin de anlamı açık değildir; zaman zaman genel anlamda *edat*ın yerine, bazen dar anlamda yalnız sona gelen edatlar karşılığı olarak kullanılmaktadır. Fakat edatları anlamları olamayan, sadece dilbilgisel görevleri bulunan kelimeler olarak kabul etmeyi uygun bulduk. Tek başlarına anlamları olmayan edatlar, hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat anlamlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları destekler ve dilbilgisel bir görev üstlenirler. Edatların bir kısmı tek başına da bir ifadeye sahip olabilir. Fakat bu ifadenin anlaşılabilmesi için de diğer kelime, kelime grupları ve cümlelere bağlanması gerekir. Diğer bir kısmı ise birlikte kullanıldıkları unsurlardan ayrı bir şey ifade etmez, ifade bakımından sıkı sıkıya onlara bağlıdırlar. Edatlar dilin destekleyici, yardımcı kelimeleridir. Ünlem edatları, bağlama edatları, çekim edatları, soru edatları, karşılaştırma, cevap vb. gruplara ayrılmıştır. Bu ayrım Türk dilbilimine hizmet etmiş pek çok dilbilimci tarafından farklı şekillerde yapılmış; kimi üç temel gruba ayırmış; Necmettin Hacıeminoğlu gibi daha detaylı on gruba ayıranlar da olmuştur. Elbette bu ayrım ve tanımlar yapılırken veya bağlaç, ilgeç son çekim edatı gibi kavramlar bizi bu bağlamda Batı dillerinin etkisini düşünmeye itmiştir.

Gramerimizin önemli sorunlarından birisi olarak kabul ettiğimiz gramer terimlerindeki farklılıklar nedeniyle uzun yıllardır bu alanda bir terim karışıklığı süregelmiştir. Türkçe dilbilgisinin ana konularının sınıflandırılmasında bazı dilciler

edat, bağlaç ünlem, gibi konuları genel olarak edat başlığı altında toplayıp, bunları bağlama edatları, ünlem edatları, çekim edatları gibi alt bölümlere ayırdıkları halde, bazı dilciler bu sınıflamaya uymayıp, her birini ayrı birer konu olarak kabul etmişlerdir. Elbette çalışmamızda bu ciddi ve irdelenmesi zorunlu konu üzerinde durmayıp sadece dilimize uygun olduğunu düşündüğümüz ve konumuz itibariyle bizi asıl ilgilendiren bağlama edatlarına değineceğiz. Bunlar kelimeden küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil ve mana bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında ilişki kuran edatlardır. Bir başka deyişle bağlama, cümleleri veya cümle içinde kelimeleri ve kelime gruplarını ya anlam ya da şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlerdir. Türkçe cümle kuruluşunda yeri ve önemi oldukça değerli olan bu kelime grubu dilimizde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Edatlar çekime gelmeyen, kalıplaşmış sözlerdir. Bu yönleriyle isim çekim eklerinin üstlendiği görevleri yüklenirler fakat isim çekim eklerinden daha gerekli ve daha zengin çeşitliliği olan kelimelerdir. Oysa İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi Hint-Avrupa dillerinde edatlar aynı zamanda isim çekim eki durumundadır. Bu dillerde ayrıca isim çekim ekleri yoktur. Türkçe'de ise hem bu dillerdeki edatlara karşılık gelen hal ekleri, hem de onlara ilaveten edatlar vardır. Tek başlarına anlam taşımayan ve çekime girmeyen bu kelime grubu Hint-Avrupa dilleri temel alınarak yapılan karşılaştırma ve Türk dilinin kelime gruplarının incelenmesi gibi çalışmalarda içinde, dışında, karşısında gibi çekim eki alan kelimeler de edat sayılmıştır (N. Hacıeminoğlu, 1992: 4)

Bükümlü Hint-Avrupa dillerine bakıldığında cümlelerin bağlanma biçimi, bazı durumlarda bağlaç kullanımına gerek kalmasa da, tek tiptir. Bağlaçlar (conjunctions), benzer dilbilgisel yapıları, sözcük ya da söz öbeklerini ve cümleleri bağlayan sözcükler oldukça önemlidir. Tek bir sözcükten oluşabilecekleri gibi birden fazla sözcükten oluşan bir söz öbeği de olabilirler. Bunun yanında sadece cümleleri birbirine bağlayan bir bağlaç grubu daha vardır. Aynı dilbilgisi yapısında olan sözcükleri ya da cümleleri bağlamak için kullanılanlar (coordinating conjunctions), ikili olarak kullanılıp iki özne, nesne, sıfat, zarf ve fiili, sözcük öbeğini ya da cümleciği birbirine bağlamak için kullanılanlar (Correlative conjunctions) ve bir yan cümleyi temel cümleye bağlayan bağlaçlar (subordinating conjunctions) olarak üçe ayrılırlar.

She ran to the corner, but she missed the bus.
(Coordinate Conjunction- Birbirine eşit iki cümleciğin birleştirilmesi)

Köşeye kadar koştu fakat otobüsü kaçırdı.

Either she will go, or she will stay.
(Correlative Conjunction- İki eşit cümlecik, söz öbeği ya da ifadenin birleştirilmesi)

Ya gidecek ya kalacak.

Although she has a lot of money, she buys few luxuries.
(Subordinate Conjunction- Birbirine eşit dilbigisel yapının birleştirilmesi)

Çok parası olmasına rağmen çok az lüks şey alır.

Bir yan cümleyi temel cümleye bağlayan bağlaçlar, İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi Hint-Avrupa dillerinde zarf cümleciği (adverbial clause) olarak adlandırılır ve bağlacın bulunduğu bu yan cümle ana cümleden önce veya sonra gelebilir. Bazı durumlarda, yan cümle önde ise iki cümle arasında virgül kullanılır. Türkçe'de olduğu gibi belirten-belirtilen, tamamlayan-tamamlanan, tabi olan-tabi olunan, yardımcı-asıl şeklindeki sıralamaya bu dillerde rastlanmaz. Elbette dilimize yine bükümlü bir dil olan Farsça'dan giren "***ki***" bağlacı ile ilgili durumu yukarıda açıklamıştık. Ana cümle veya cümlelerin başta, yardımcı cümle veya cümlelerin sonda bulunduğu yapılar Türkçe'nin söz dizimi kurallarına uygun değildir.

Because she was tired, she went straight to bed.
She went straight to bed because she was tired.
Yorgun olduğundan dosdoğru yatağa gitti.
Dosdoğru yatağa gitti, çünkü yorgundu.

*"*Çünkü" bağlama edatı ile oluşturulan Türkçe cümlede ana cümle başta, yardımcı cümle sondadır. Bu örnekte de "***ki"*** bağlama edatı ile ilgili durum geçerlidir. Zira *"çünkü"* bağlama edatı da Farsça asıllıdır. Ayrıca "olduğundan" zarf-fiili yardımıyla oluşturulan cümle tamamıyla Türkçe söz dizimine uygun biçimde oluşur.

Almanca, İngilizce, Fransızca gibi Hint-Avrupa dillerinde, aslında birer yan cümle olan sebep-sonuç, etki-amaç ve zıtlık-tezat ifade eden cümle çeşitlerinin oluşturulmasında esas rolün bağlaçlarda olduğunu görmekteyiz. Fakat Aygün'ün de "Temporale Konjunktionen im Deutschen und Ihre Äquivalenze im Türkischen" (2001) başlıklı makalesinde belirttiği gibi, adı geçen dillerde edatlar gibi başka kelime çeşitlerinin hatta isim, fiil, sıfat ve zarfların da bazı edat ve zamirlerle birleşerek bağlaç görevi üstlendiğini de görmekteyiz.

Çalışmamızda, karşılaştırmak üzere seçtiğimiz cümle çeşitlerinin isimlerinden de anlaşılacağı üzere bağlaçlar, sıralama, geliştirme, karşılaştırma, tarz, amaç, şart, sebep, sonuç gibi çeşitli durumlar ifade edebilmekte ve böylece yan cümle kurma görevi üstlenmektedirler. Ancak Türkçe'de Almanca, İngilizce, Fransızca'da olduğu gibi yan cümle olayı olmadığından, bu dillerdeki bağlaçların karşılıklarının Türkçe'de değişik dilbilgisi yapılarıyla verildiği karşılaştırılan cümle örneklerinde de görülecektir.

İlk olarak Bükümlü diller grubuna ait İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinden sebep-sonuç ilişkisi bildiren bağlaçları örneklerle inceleyeceğiz ve bunların hem bağlama edatlarıyla hem de oluşturulabiliyorsa zarf-fiil, sıfat-fiil veya isim fiiller yardımıyla Türkçe karşılıklarını vererek örnekler üzerinden karşılaştırmaya devam edeceğiz.

7.2. SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ BİLDİREN YAN CÜMLELER

Sebep sonuç ifade eden cümleler bağlaçlarla veya kendilerinden sonra isim, zamir ya da isim-fiil alan bazı yapılarla da oluşturulabilir. Bağlaçlarla oluşturulan cümlelerde bağlaç, nedeni ifade eden cümlenin başında kullanılır. Temel cümle ise sonucu ifade eden cümledir. Yan veya yardımcı cümle ana cümleden önce veya sonra gelebilir.

I was ill. (sebep)
I did not go to work. (sonuç)

1. *Because I was ill, I did not go to work.* (yan cümle + ana cümle)
I did not go to work because I was ill. (ana cümle+ yan cümle)
Ich bin nicht zur Arbeit gegangen, weil ich krank war. (ana cümle+ yan cümle)
Weil ich krank war, bin ich nicht zur Arbeit gegangen. (yan cümle + ana cümle)
Ich bin nicht zur Arbeit gegangen, denn ich war krank. (ana cümle+ yan cümle)
Da ich krank war, bin ich nicht zur Arbeit gegangen. (yan cümle + ana cümle)
Je ne suis pas allé au travail, car j'étais malade. (ana cümle+ yan cümle)
Du fait que j'étais malade, je ne suis pas allé au travail. (yan cümle + ana cümle)
Hasta olduğumdan işe gitmedim. (zarf fiil ile)
İşe gitmedim, çünkü hastaydım. (çünkü bağlama edatı ile)
Hasta olduğum için işe gitmedim. (için bağlama edatı ile)

2. *Since you are here, you can give me a hand.*
Da du hier bist, kannst du mir helfen.
Tu peux m'aider puisque tu es là
Burada olduğuna göre bana yardım edebilirsin.

3. *As it was too dark to go on, we camped there.*
Da (Weil) es sehr dunkel zum Weiterfahren war, haben wir dort gecampt.
Wir haben dort gecampt, weil / da es sehr dunkel zum Weiterfahren war.
Du fait qu'il était trop obscure pour continuer à la route, nous y avons campé.
Yola devam etmek için çok karanlık olduğundan orada kamp yaptık.

4. *The snow fell so fast that our footsteps were soon covered up.*
Es schneite so stark, dass unsere Fussspuren nach kurzer Zeit verschwanden.
Il neigeait tant vitement que les traces de nos pas se recouvraient tout de suite.
Kar öylesine hızlı yağıyordu ki ayak izlerimiz kısa süre sonra kapanıyordu.

5. *He spoke so long time people began to sleep.*

Er hat so lange gesprochen, dass die Menschen zu schlafen begonnen haben.
Il a si longtemps parlé que des gens se sont mis à dormir.
Öyle uzun süre konuştu ki insanlar uyumaya başladılar.

6. *So terrible was the storm that all roofs were ripped off.*
Der Sturm war so stark, dass alle Dächer in die Luft flogen.
La tempete était si violente que les toits se sont envolés.
Fırtına öyle şiddetliydi ki tüm çatılar uçtu.

7. *Seeing that the traffic was rather heavy, we decided to take the back roads to work.*
Als wir sahen, dass der Verkehr sehr dicht war, beschlossen wir die hinteren Strassen zu verwenden, um zur Arbeit zu gehen.
Voyant que la circulation était assez intense, nous avons décidé d'aller au travail par les routes secondaires.
Trafiğin oldukça yoğun olduğunu görünce işe arka yolları kullanarak gitmeye karar verdik.

8. *Seeing as you have got lots of money, you can pay for the drinks.*
Da (Weil) du viel Geld hast, kannst du die Kosten der Getränke bezahlen.
Puisque tu as beaucoup d'argent, tu peux bien payer les boissons.
Çok paran olduğuna göre içkilerin parasını sen ödeyebilirsin

9. *Because of her illness, she could not go to school.*
Wegen ihrer Krankheit konnte sie nicht in die Schule gehen.
Weil sie krank war, konnte sie nicht in die Schule gehen.
En raison de sa maladie, il n!a pas pu allé à l'école.
Hastalığından ötürü okula gidemedi.

10. *As prices are rising dramatically, it is difficult to make ends meet.*
Owing to dramatically rising prices, it is difficult make ends meet.
Da die Preise dramatisch steigen, ist es zu schwer, bis Monatsende auszukommen.
Es ist zu schwer, bis Monatsende auszukommen, da die Preise

dramatisch steigen.

Il est bien difficile d'arriver à la fin du mois à cause de l'augmentation dramatique des prix.

Fiyatlar dramatik bir biçimde arttığından ay sonunu getirmek çok zor.

11. *Since employment is limited in rural areas, many people are moving to big cities.*

Due to the limited employment in rural areas, many people are moving to big cities.

Sehr viele Menschen ziehen nach grossen Städte, da die Arbeitsmöglichkeiten auf dem Lande knapp sind.

Wegen der knappen Arbeitsmöglichkeiten auf dem Lande ziehen sehr viele Menschen nach grossen Städte.

Comme l'emploi est limité dans les régions rurales, beaucoup de personnes bougent à de grandes villes.

Kırsal kesimlerde iş imkânlarının sınırlı olması nedeniyle pek çok insan büyük şehirlere göç ediyor.

12. *Because of her coming late, we missed the bus.*

Wir haben den Bus verpasst, weil/da sie sich verspätet hat.

Wegen ihrer Verspätung haben wir den Bus verpasst.

A cause de son retard, nous avons manqué l'autobus.

Onun gecikmesi yüzünden otobüsü kaçırdık.

13. *He finished his meal quickly, for he had not eaten anything since morning.*

Er hat sein Essen sofort ausgegessen, weil er seit Morgen nichts gegessen hat.

Du fiat que il na rien mangé depuis le matin, il a rapidement terminer son repas.

Sabahtan beri hiçbir şey yemediği için yemeğini çabucak bitirdi.

14. *Now that he has left, there is nothing more to do.*

Da er sich getrennt hat, gibt es nichts zu tun.

Il n'y a rien à faire puisqu'il s'est séparé.

Ayrıldığına göre yapılacak bir şey yok.

15. *Violent on television may influence crime because there is so much violent behaviour on TV.*
Die Heftigkeit im Fernsehen kann auf die Deliktsrate wirken, da/weil es im Fernsehen viele Verhalten gibt, welche die Heftigkeit beinhalten.
La violence dans la TV peut provoquer le niveau de crime, parce qu'il y a tant de contenus criminels à la TV .
Televizyondaki şiddet suç oranını etkileyebilir çünkü televizyonda çok fazla şiddet içeren davranış var.

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi, Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi dillerde, temel ve yan cümleler birbirlerine *because, because of, as,for, since, so, so…that, due to,* (İng.), *weil, da denn, so, so…dass, als, wegen* (Alm.), *car, du fait que, puisque, en raison de,a canse de, comme* (Fr.) gibi bağlaç veya edatlarla bağlanırken, Türkçe'de bu unsurların yerini *çünkü, -dığı için, -dığından (dolayı), -e karşı/göre, -ince, -mek için, öyle…ki* gibi dilbilgisi unsurlarının aldığını görmekteyiz. Sözdizim açısından ise, İngilizce, Almanca ve Fransızca örneklerde genelde "özne + yüklem + nesne/tümleç" dizimi görülürken, Türkçe'de bu dizim "özne + nesne/tümleç + yüklem" şeklindedir.

7.3. ETKİ-AMAÇ İFADE EDEN YAN CÜMLELER

Etki-amaç ifade eden cümleler bağlaçlarla veya kendilerinden sonra isim, zamir ya da isim-fiil alan bazı yapılarla da oluşturulabilir. Bağlaçlarla oluşturulan cümlelerde bağlaç, amacı ifade eden cümlenin başında kullanılır. Temel cümle ise etkiyi ifade eden cümledir.

1. *I turned off the television in order to enable my roommate to study in peace and quiet.*
Ich habe das Fernsehen ausgeschaltet, damit mein Zimmerkommiliton in Ruhe arbeiten kann.
Damit mein Zimmerkommiliton in Ruhe arbeiten kann, habe ich das Fernsehen ausgeschaltet.

J'ai fermé la télé pour que mon camarade de chambre puisse travailler en quiétude.
Oda arkadaşım huzur içinde çalışabilsin diye televizyonu kapattım.
Oda arkadaşımın huzur içinde çalışabilmesi için televizyonu kapattım.

2. *I turned off the television so (that) my roommate could study in peace and quiet.*
Ich habe das Fernsehen ausgeschaltet, so konnte mein Zimmerkommiliton in Ruhe arbeiten.
J'ai fermé la télé donc mon camarade de chambre a pu travailler en quiétude.
Oda arkadaşım huzur içinde çalışabilsin diye televizyonu kapattım.

3. *Others seem to live in order that they may eat.*
Manche sehen so aus, dass sie zum Essen leben.
Certains ont l'air de vivre pour manger.
Bazıları da yemek için yaşıyor görünüyorlar.

4. *The teacher is telling you this rule for fear that you should make a mistake.*
Der Lehrer erklärt diese Regel, damit sie keinen Fehler machen.
Le professeur explique cette régle de peur que vous y échouiez.
Öğretmen bu kuralı yanlış yapabilirsiniz korkusuyla söylüyor.

5. *It is a good idea to carry an umbrella in Britain in case you get wet.*
Es ist eine gute Idee, einen Regenschirm gegen die Möglichkeit in England im Regen nass zu werden zu tragen.
C'est une bonne idée de porter une parapluie en Angleterre dans le cas oû il sera pluvieux.
İngiltere'de yağmurda ıslanma olasılığına karşı şemsiye taşımak iyi bir fikir.

6. *Man hunts whales in large numbers; therefore they face extinction.*
Die Wale sind gegen die Gefahr auszusterben, da die Menschen so viel jagen.
Etant pêché en grands nombres par les hommes, les baleines sont en face du danger de se disparaitre.
İnsanlar çok sayıda balinayı avladığından yok olma tehlikesi ile karşı karşıyalar.

7. *Because of his many hours of practice every day, he is now quite good at skiing.*
Weil er jeden Tag einige Stunden Praxis gemacht hat, ist er jetzt im Ski sehr gut.
Ayant pratiqué tous les jours quelques heures d'exercices, il est trés fort en sky.
Her gün uzun saatler uygulama yaptğı için şimdi kayakta oldukça iyi.

8. *She started to play the piano at a very early age, so she is an accomplished pianist now.*
Zur Zeit ist sie eine hoch begabte Pianistin, da sie in sehr jungen Jahren Klavier zu spilen begonnen hat.
Ayant commençé à jouer du piano en bas age, il est maintenant un pianist bien accompli.
Çok erken yaşlarda piyano çalmaya başladığından şu anda oldukça yetenekli bir piyanist.

9. *Due to the huge crowd waiting to see the President, the police took very strict security measures in the square.*
Die Polizei hat auf dem Boulevard strenge Massnahmen getroffen, da es eine grosse Menschenmenge, die den Präsidenten sehen wollte, da war.
En raison de l'énorme foule pour voir le Président, la police a pris des mesures de sécurité très strictes dans le carré.
Başkanı görmek için öyle büyük bir kalabalık vardı ki polis bulvarda sıkı tedbirler aldı.

10. *All her attempts to convince her father to let her go on holiday alone resulted in failure.*
Seine alle Überzeugungsversuche zu seinem Vater, alleine in Urlaub zu gehen, sind erfolglos zu Ende gegangen.
Toutes ses tentatives de convaincre son père à partir seul en vacances ont abouti à un échec.
Tek başına tatile gitmesine izin vermesi için babasına yaptığı tüm ikna girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.

11. *The country suffered a serious economic crisis a few months ago; therefore there has been considerable unemployment ever since.*

Da das Land vor einigen Monaten ein ernsthaft Krize nach sich hatte, herrscht seit damals eine beachtenswerte Arbeitslosigkeit.

Du fait que le pays a souffert d'une grave crise économique il ya quelques mois, donc il y a eu un chômage considérable depuis.

Ülke, birkaç ay önce ciddi bir ekonomik kriz atlattığından o zamandan beri süren dikkate değer bir işsizlik var.

12. *As the weather has been favourable since the beginning of the season, the villagers are expecting good crops.*

Die Bauern warten auf fruchtbare Ernte, weil es seit Anfang der Jahreszeit gutes Wetter war.

Les conditions météorologiques ayant été favorables depuis le début de la saison, les villageois attendent de bonnes récoltes.

Hava mevsim başından beri iyi gittiğinden köylüler iyi hasat bekliyorlar.

13. *She rejected the job, not because the pay was low, but because the working hours were very long.*

Nicht wegen sein niedriges Monatsgehalt, sondern wegen der langen Arbeitsstunden hat die Arbeit nicht angenommen.

Elle a rejeté le travail, non parce que le salaire était bas, mais parce que les heures de travail étaient très longues.

Düşük maaşı nedeniyle değil çalışma saatlerinin uzun olmadığından işi kabul etmedi.

14. *According to the statistics, a grat percentage of traffic accidents result from speeding.*

Nach den Statistiken findet eie grosses Prozent der Verkehrsunfälle wegen der Geschwindigkeit statt.

Selon les statistiques, un grand pourcentage des accidents de la circulation résultent de la vitesse.

İstatistiklere göre trafik kazalarını büyük bir yüzdesi aşırı hızdan kaynaklanıyor.

15. *She went to her husband's office for the purpose of seeing him.*

Sie ging ins Büro ihres Mannes, um ihn sehen zu können.
Elle est allée au bureau de son mari dans le but de le voir.
Kocasını görmek amacıyla onun ofisine gitti.

Bu grup cümlelerde de önceki gruba benzer dilbilgisi yapıları cümlelerin sözdizimini tamamlamaktadır. Bu grupta da bağlama fonksiyonunu İngilizce'de, '*in order to, so, so…that, in order that, in case, therefore, because of, as, not…but, according to, for the purpose',* Almanca'da, *'damit, so, so…dass, gegen, da, weil, nicht…sondern, nach, um…zu',* Fransızca'da, *'pou que, donc, pour, de pour que, dans le cas oû, etant pẽché, ayant pratiqué, ayant commencé, en raison de, ayant été, dans le but de, á'* gibi bağlaç ve edat olan kelimeler üstlenirken, bunların karşılıkları Türkçe'de '*-mesi/-ması için, -sın/-sin diye, -mek/-mak için, -(me/ma)sin/sın diye, -e karşı, -den dolayı, -dığı için'* şeklinde yapı bakımından anılan dillerden tamamen farklı bir tarzda verilmektedir. Bu grupta da cümlelerin yine aynı sözdizimsel yapıda oldukları görülmektedir.

7.4. ZITLIK-TEZAT İFADE EDEN YAN CÜMLELER

Zıtlık veya tezat ifade eden yan cümlelerde bağlaçlar yardımıyla birbirinin aksi iki durum veya şaşırtıcı bir sonuç gösteren durumlar söz konusudur. Bükünlü dillerde temel ve yan cümlecikte zıt sözcüklerin kullanılması ile, temel cümlede olumlu fiil ve yan cümle de olumsuz fiil kullanımı ya da bunun tam tersi ile ve anlamsal zıtlık belirterek oluşturulabilirler. Her ne şekilde olursa olsun bağlaç kullanımı oldukça önemlidir. Oysa Türkçe'de bağlaç kullanılmadan da bu zıt durumlar ifade edilebilir.

1. *Even though the weather was cold, I went swimming.*
Obwohl das Wetter sehr kalt war, bin ich schwimmen gegangen.
Wegen des sehr kalten Wetter bin ich schwimmen gegangen.
Das Wetter war sehr kalt, trotzdem bin ich schwimmen gegangen.
Bien que le temps était froid, je suis allé nager.
Hava çok soğuk olmasına rağmen yüzmeye gittim.

2. *Although I worked hard all my life, I never saved up enough money to buy a car.*
Obwohl ich lebenslang gearbeitet habe, konnte ich nicht soviel Geld sparen, ein auto zu kaufen.
Ich habe eine Lebenszeit gearbeitet, trotzdem konnte ich nicht soviel Geld sparen, ein Auto zu kaufen.
Bien que j'ai travaillé durant toute ma vie, je n'ai jamais épargné assez d'argent pour acheter une voiture
Bütün ömrümce çok çalıştığım halde araba alacak para biriktiremedim.

3. *Though I was in the same class as Sezen for four years, I never knew her well.*
Obwohl ich mit Sezen vier Jahre in gleicher Klasse war, konnte ich sie nicht gut kennenlernen.
Ich war mit Sezen vier Jahre in gleicher Klasse, trotzdem konnte ich sie nicht gut kennenlernen.
Bien que j'étais dans la même classe que Sezen pour quatre ans, je ne l'ai jamais connue assez bien.
Sezen'le dört yıl aynı sınıfta olduğum halde onu iyi tanıyamadım.

4. *He is never tired, whereas I always am.*
Obwohl er niemals müde ist, bin ich immer müde.
Il n'est jamais fatigué, alors que je suis toujours.
Onun hiç yorulmamasına karşın ben her zaman yorgunum.

5. *However hard-working he is, he will never be top of this class.*
Egal wie fleissig er ist, er wird nie der beste der Klasse sein.
Peu importe combien il est dur, il ne sera jamais le meilleur de la classe.
Ne kadar çalışkan olursa olsun kesinlikle sınıfın birincisi olamayacak.

6. *He is coming today in spite of the fact that I distinctly told him I didn't want him*
Obwohl ich ihm gesagt habe, dass ich ihn nicht will, kommt er heute wieder.
Wenn auch ich ihm gesagt habe, dass ich ihn nicht will, kommt er heute wieder.
Ich habe ihm gesagt, dass ich ihn nicht will, trotzdem kommt er heute wieder.

Il vient encore aujourd'hui, en dépit du fait que je lui ai dit distinctement que je ne le voulais pas.
Ona kesinlikle kendisini istemediğimi söylememe karşın bugün geliyor.

7. *In spite of the rain, they went on a picnic.*
Trotz des Regens sind sie zum Picknick gegangen.
En dépit de la pluie, ils sont allés en pique-nique.
Yağmura rağmen pikniğe gittiler.

8. *I believe television has many beneficial advantages despite the claims that it diminishes creativity.*
Trotz der Behauptungen, dass das Fernsehen die Kreartivität verhindert, glaube ich, dass es sehr viele nützliche Seiten hat.
Je crois que la télévision a de nombreux avantages bénéfiques, malgré les affirmations selon lesquelles elle réduit la créativité.
Yaratıcılığı yok ettiği iddialarına rağmen, televizyonun pek çok faydalı yönleri olduğuna inanıyorum.

9. *Much as I like sports, I dislike football.*
Obwohl ich den Sport sehr liebe, mag ich den Fussball nicht.
Ich liebe den Sport sehr, trotzdem mag ich den Fussball nicht.
Bien que j'aime beaucoup les sports, je n'aime pas le football.
Sporu çok sevsemde futbolu sevmem. veya
Sporu çok sevmeme karşın futbolu sevmem.

10. *Most of the students couldn't understand the subject very well despite the teacher's clear explanations.*
Trotz der verständlichen Erklärungen des Lehrers konnten die meisten Schüler das Thema nicht verstehen.
La plupart des étudiants ne pouvaient pas comprendre très bien le sujet malgré les explications claires du professeur.
Öğretmenin anlaşılır açıklamalarına rağmen öğrencilerin çoğu konuyu iyi anlayamadılar.

11. *Daniel goes water-skiing every day despite the long journey to the nearest beach.*

Trotz der langen Reise nach die nähesten Küste geht Daniel jeden Tag Wasser-ski fahren.

Daniel va au ski chaque jour, malgré la longue distance à la plage la plus proche.

En yakın sahile olan uzun yolculuğa rağmen Daniel her gün su kayağına gider.

12. *Despite her old age, she still takes long walks every day.*

Trotz seines Alters macht er jeden Tag lange Spaziergänge.

En dépit de son grand âge, elle fait encore de longues promenades tous les jours.

İlerlemiş yaşına rağmen her gün uzun yürüyüşler yapar.

13. *Despite the fact that she is old, she still takes long walks every day.*

Trotz der Wirklichkeit ihres Alters macht sie jeden Tag lange Spaziergänge.

Malgré le fait qu'elle soit vieille, elle fait encore de longues promenades tous les jours.

Yaşlı olması gerçeğine karşın her gün uzun yürüyüşler yapar.

14. *She failed to give up smoking though she attempted repeatedly.*

Obwohl sie oftmals versucht hat, konnte sie nicht mit Rauchen aufhören.

Bien qu'elle a essayé à maintes reprises, elle n'a pas réussi à arreter de fumer.

Defalarca denemesine rağmen sigarayı bırakmayı başaramadı.

15. *Even though the food we were offered at the party looked wonderful, it tasted awful.*

Obwohl die Proviante, die während der Party uns angeboten waren, wundervoll aussahen, schmeckten sie schlecht.

Bien que la nourriture nous offerte lors de la fête paraisse merveilleuse, son goût était terrible.

Partide bize ikram edilen yiyecekler harika görünmelerine karşın tatları berbattı.

Bu gruptaki cümleler ise İngilizce'de '*though, although, even though, whereas, in spite of, despite, despite the fact that, much as',* Almanca'da '*obwohl, trotzdem*, *trotz, wegen,* Fransızca'da *bien que, alors que, malgré, en dépit de, du fait que'* gibi bağlaç veya edatlarla verilirken, Türkçe'deki karşılıklarının '*-e karşı, -e rağmen, -dığı halde, -mesine rağmen'* şeklindeki dilbilgisel yapılarla verildiği görülmektedir. İlk iki gruptaki sözdizim şekli burada da kendini göstermektedir.

F. Erkman-Akerson'a göre, Türkçe'de yan cümleler genellikle sözdizimsel özellikleri ve cümle içerisindeki işlevlerine göre sıfat işlevli yan cümleler, özne/tümleç işlevli yan cümleler ve belirteç yan cümleleri olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaktadır. Yan cümleler için bir başka temel ayrım da, yan cümlelerin aldıkları çekim eklerine göre yapılan sınıflamadır. Bu ayrıma göre, eylemleri yüklem ekleri gibi çekimlenen yan cümleler ve eylemleri çekimsiz olan yan cümleler olarak iki gruba ayrılır (Akerson ve Ozil, 1998: 332).

Türkçe'deki yan cümleleri, eylem yapılarına göre çekimli ve çekimsiz eylemli yan cümleler; işlevlerine göre ise sıfat, özne, tümleç ve belirteç işlevli yan cümleler şeklinde bir ayırıma gidilmesine karşın ulaç veya bağ fiillerle, ortaç veya sıfat- fiillerle, isim fiillerle oluşturulan yapıların bir yan cümle olarak kabul edilmesi bizce doğru değildir. Bizce bu şekilde bir sınıflandırma, sadece dilimizi bükünlü Hint-Avrupa dillerinin kalıplarına sokma şeklinde yorumlanabilir.

Türkçe'de sebep-sonuç, etki-amaç ve tezat ifade eden bağlama edatları, çoğunluğu dilimize yabancı dillerden girmiştir, bu şekilde bir sınıflandırmaya uyabilir. Fakat ulaç veya bağ fiil ya da zarf fiillerin bu şekilde değerlendirilmesi önemli bir hataya neden olacaktır.

Sebep, sonuç ve amaç bildiren dair, dolayı, için, ötürü, rağmen, zira, çünkü, madem, mademki, üzere; tezat bildiren nazaran, göre, nispetle, ama, fakat, lakin, ancak, yalnız, oysa vb. bağlama edatları ile oluşturulan yan cümlelerle –dığından veya –maktan nedenlik ulaçları ile birlikte değerlendirmek, aynı kefeye koymak Türkçe dilbilgisi açısından önemli bir hataya neden olmaktadır. Diller arasındaki yapı ve işleyiş ayrılıklarını inkâr etmemek gerekir. Cümle içerisinde bazı unsurlara yargı yüklemek ve

bunları yan cümle kabul etmek, cümle adını verdiğimiz bütünü ve bütün içindeki unsurların görevlerini ve yüklemle bağlantılarını kavramayı zorlaştırmaktadır. Tek yargılı her cümle basit cümledir. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin diğer isim, sıfat ve zarflardan görev bakımından hiçbir farkları yoktur ve bu kelimelerin varlığı basit cümlenin yapısını etkilemez (Karahan, 1995:).

Kararını verdiğinden tekrar konuşmak istemedi. (nedenlik ulacı)
Kararını verdiği için tekrar konuşmak istemedi. (için bağlama edatı)

He didn't want to talk again, because he decided.

Nedenlik ulacı bir başka deyişle zarf fiille oluşturulan Türkçe cümle, İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi bükünlü Hint-Avrupa dillerinde aynı ifadeyi sağlayan bağlaçların kullanımı yanında birleşik cümlenin iki ayrı bağımsız cümleye bölünebilme özelliği bakımından da farklıdır. Bağlaç kaldırılarak, "*He didn't want to talk again."* ve "*He decided."* şeklinde iki farklı cümleye ayırmak mümkündür.

SONUÇ

Ural-Altay dil ailesinin Altay kolundan, sondan eklemeli bir dil olan Türkçe, sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil gibi fiilimsilerle kurulan yapılar açısından oldukça zengin bir dildir. Bükümlü Hint-Avrupa dilleri olan İngilizce, Fransızca ve Almanca'da bu tür yapıdaki fiiller çekimli (verbum finitum) iken dilimizde çekimsizdir. Fiilimsilerle yapılan cümlelerin yan, yardımcı veya bağımlı cümle olup olmadığı süregelen bir tartışma konusudur. Dilimiz üzerine çalışmalar yapan bazı dilbilimciler bunları birleşik cümlenin yan cümlesi olarak kabul ederken, bazıları da basit cümlenin bir öğesi olarak kabul ederler. Bu görüşlerin bir kısmına çalışmamızda yer verebildik ve çalışmamızın asıl amacından uzaklaşmamak için bu tartışmanın içine girmemeye dikkat ettik. Ancak, cümlenin genişlemiş öğeleri olarak da adlandırılan bu yapılar Hint-Avrupa dillerindeki yan cümlelerden tamamen farklıdır ve bu yapıların Hint-Avrupa dillerindeki karşılıkları çekimli fiillerdir.

Dilimizde yan cümle, bağımlı cümle, yardımcı cümle ya da yan yargı olarak adlandırılan yan cümleler, yapı bakımından bir cümle değerinde olmalarına karşın, anlamca temel veya ana cümleye bağlıdırlar. Dilek-koşul kipine dayalı olanlar ve fiilimsilerle kurulanlar bağımsız yargı bildirmezler. Bir yan cümle, bir ana cümlenin öğesi olduğu gibi, başka bir yan cümle içinde de bulunabilir. Yan cümleler yer aldıkları birleşik cümleler içinde çeşitli söz dizimsel işlev üstlenen ve sürekli üst cümleye bağlı birimlerdir, ana cümledeki yargıyı güçlendiren, açıklayan, bütünleyen ve türlü yollarla cümleye bağlanan cümledir.

Yaptığımız karşılaştırmalarda Türkçe'nin yardımcı unsur- asıl unsur ya da yan cümle- ana cümle biçimindeki söz dizimsel sıralamanın ve yan unsurda ya da yan cümlede zaman ve şahıs gibi çekim eklerinin kullanılmaması Hint-Avrupa dilleri ile arsındaki farklılığı belirginleştirdiğini ortaya koymaya çalıştık. Bunun yanında yabancı dillerin etkisi ile ***ki***'li birleşik cümlelerde olduğu gibi, Hint-Avrupa dillerine özgü söz dizimsel özelliğin dilimizde yaygın olarak kullanıldığı ve bu kullanımların fiilimsilerin işlev ve kullanımlarının azalmasına neden olduğu da bir gerçektir.

Dilimizde, Hint-Avrupa dillerinin aksine, birleşik cümle unsurlarının bağlaçsız birleşebilme özelliği çalışmamız sonucunda ortaya konulması gereken bir başka önemli konudur. Örneklerimizde de açıkladığımız gibi Türkçe'de bağlaçsız oluşturulabilen dilbilgisel yapıların İngilizce, Fransızca ve Almanca'da bağlaçsız kurulması bu dillerde dilbilgisel hata olarak ortaya çıkar. Bükümlü Hint-Avrupa dillerinde, bazı durumlarda mümkün olabilse de (Infinitive/Gerund – mastar ve isim-fiil yapılarıyla oluşturulanlar), birleşik cümlelerde bağlaçların bulunması şarttır. Özünde isim olan Türkçe fiillerin fiilimsilere dönüşerek çekimli fiil özelliğinden uzaklaşıp bu şekilde kıvrak ve kolay ifadeler sağlaması mümkün olmaktadır. Dilimizin yapı belirtileri ve fiillerinin biçimsel şekilleri kolaylıkla bağlaçların yerini tutabilmelerini sağlamaktadır. Ancak, dilimizin oldukça zengin bağlama edatlarının da kullanımının yaygın olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Yabancı dillerle kültür alışverişine girmemizle birlikte ve özellikle çevirilerin aslına uygun olması niyeti çeşitli yardımcı cümle ve bunları ana cümleye bağlayan edatların dilimize girmesine neden olmuştur. Elbette dilimize yabancı dillerden giren bağlama edatlarının yanında dilimizin kendi bünyesinden çıkan bazı isimler, fiil biçimleri ve kelime gruplarının edatlaştığı ve bağlama edatlarının varlığının sadece yabancı dillerin etkisine bağlanması yanlış olabilir. Bağlaçlı birleşik cümlelerin Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinin etkisiyle oluşması veya dilimizin kendi şartları içinde meydana geldiği bu durum ile ilgili ortaya atılan iki farklı görüş açısıdır. Asıl önemli olan bu tür yapıların dilimizin söz dizimi üzerine yaptığı etkidir.

Yüklemin cümlenin sonunda bulunması, vurgulanmak istenen kavramı taşıyan öğenin yükleme yakın olması, tamlayanın tamlanandan önce gelmesi, ***özne+tümleç+yüklem*** biçimindeki öğe dizilişi söz dizim bakımından dilimizin en temel özellikleri olarak söylenebilir. Fiilimsilerin görevlerinin zayıflaması, hem bağlaçların hem de fiilimsilerin kullanılması, yabancı dillerin etkisi ile artan bağlaçların çekim edatlarının görevlerini üstlenmeleri, bağlaçların yapının başında bulunması gibi durumlar yukarıda sıraladığımız söz dizim özelliklerine aykırı durumlardır. Sonuç olarak, fiilimsilerle yapılan cümlelerin yüklemleri ister basit cümlenin bir öğesi olsun, ister birleşik cümlede yan/yardımcı cümlenin bir unsuru olarak kabul edilsin veya basit ve birleşik cümleler arasında yer alan genişlemiş cümleler olarak kabul edilsin söz dizimi bakımından dilimizden tamamen farklı bir yapıya sahip olan Hint-Avrupa dillerinden çekimli olmaması bakımından farklıdır.

Türkçe'de yan veya yardımcı cümleler, bağımsız bir cümlenin, özne ve yüklemden başka, bütün öğelerini taşıyabilirler. Anlama ve işleve göre nesne, dolaylı tümleç ve belirteç alabilirler (Göğüş, 1969: 91). Yan cümlelerin nesneleri, dolaylı tümleçleri ve belirteçleri bir bağımsız cümle içindeki yapılarını korurken, asıl değişikliğe uğrayan her zaman temel cümleye bağlı olan eylemdir. Yan cümlelerin eylemleri temel cümlelerin eylemlerine göre bir takım farklılıklar gösterir (Aydın, 2004: 32). Oysa Hint-Avrupa dillerinde yan cümlelerin neredeyse tüm öğeleri farklılaşır.

Bu özellikleri dikkate alınarak şöyle söylenebilir; yapı bakımından Türkçe'miz diğer dillerden, bitişken olması ile ayrılır ve bu nitelik dilimize türetme kolaylığı, düzen, zenginleşme yeteneği, kolay öğrenilebilme gibi özellikler kazandırmıştır. Sayıca fazla olan eklerimiz, anlam özellikleri göz önüne alınarak uygun bir köke getirilerek yeni kavram dile kavuşturulmuş olur. Çekimlerdeki eşsiz düzen, öğrenmeyi kolaylaştırdığı gibi birçok yabancı dil bilimciyi de kendine hayran bırakmıştır. Kök ile ekin kolayca ayırt edilebilmesi, sözcüğü saydamlaştırır. Kök değişmez, yapım ve çekim ekleri sözcüklerin sonlarına takılır. Bükünlü dillerin aksine, türemeler, çeşitlenmeler ve çekimler sondan alınan eklerle olur. Dilimizin en temel özelliklerinden biri de ünlülerin uyumudur. Anlatıma temel olan asıl öğeler sonra, tamamlayan öğeler önce gelir. Bu özellikleri ile bükünlü dillerden açıkça üstündür. Bükünlü dillerde çekim baştan, ortadan, sondan eklerle ve kökün gösterdiği değişikliklerle olur. Bu ekler ve değişimler bazen kökü tanınmaz hale getirebilir, hatta bu ekler ile ilgili bir mantık ve düzene de rastlanmaz (Gencan, 2001: 32).

Gerçekten de Türkçe'nin matematiğe dayalı yapı özelliği, söz dizimi (sentaks) üzerine çalışan gramer bilginlerinin araştırma konusu ve ilgi alanlarından olmuştur. Türkçe'mizde söz diziminin en belirgin özelliği, kelime gruplarında ve cümlede ana unsurun genellikle sonda bulunmasıdır. Bu özellik, onu birçok dilden, özellikle Hint-Avrupa dillerinden ayırır. Dilimizin özgün bir söz dizimi yapısı vardır. Kuralları kesin, açık ve sistemlidir. Dilimiz söz dizimi üstün ve özgün gücüyle geçmişte Arapça ve Farsça'nın etkilerine yüzyıllarca karşı koyabilmiş, günümüzde de Batı dillerinin etkilerine direnmeye devam etmektedir. Söz dizimindeki sistemlilik, kesinlik, açıklık, sadelik, Türk düşüncesindeki saydamlığın ve sadeliğin yansımasıdır (Göker, 1996: 5).

Bükünlü Hint-Avrupa dillerinin çekimli Türkçe ile sebep-sonuç, etki-amaç ve zıtlık ifade eden yan cümleler bakımından karşılaştırılması belirli yararlıklar sunmuştur. Türkçenin bu karmaşık yapıdaki cümle yapılarının incelenmesi cümle yapısının ve söz dizim ilkelerinin saptanması, dilin işleyiş sisteminin kavranması açısından yabancı dil ve Türkçe öğrenimine ve öğretimine ve karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarına yararlar sağlayacağına inanıyoruz.

Özellikle dilimizde sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fillerle oluşturulan dilbilgisel yapıların yan cümle olarak kabul edilmemesi gereği, bağlama edatlarının büyük bir kısmının dilimize yabancı dillerden girdiği, bağlaçların kullanımının yaygınlaşmasının dilimiz söz dizimi üzerindeki etkileri detaylı olarak incelenmesi gereken konulardır. Bu konuların araştırılması Türk dilinin krounmasına sınırsız yarar sağlayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

Aksan, D., Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yay., Ankara, 2003, s3-439.

Aksan, D., Türkçe'nin Gücü, Bilgi Yayıncılık, İstanbul, 2005, s35-44.

Atabay, N., Kutluk, İ., Özel, S., Sözcük Türleri. TDK Yayınları, Ankara, 1983, s65.

Aydın, İ., "Türkçe'de Yan Cümle Türleri ve İşlevleri", Dil Dergisi, 2004, s126.

Aygün, M., "Temporale Konjunktionen im Deutschen und Ihre Äquivalenze im Türkischen", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:18, Sayı: 2, 2001.

Banguoğlu, T., Türkçe'nin Grameri, İstanbul, 1974, s562-575.

Barutçu-Özönder, Sema, "Türkçede Edat Kavramı." , Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993). TDK Yayınları: 600, Ankara, 1995, s73-74.

Başkan, Ö., Yabancı Dilin Ana Dile Etkisi, Türk Dili, XXXVI, 1977, s315.

Corder, S.Pit, Introducing Applied Linguistics, Penguin Books, England, 1973, s79-81.

Deny, J. Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi). Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s17-51

Dilaçar, A., "Gramer Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", TDAY Belleten 1971, TDK, 1989, Ankara, 2. bas., s83-142.

Ediskun, H. Türk Dilbilgisi. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s284-378.

Ercilasun, Ahmet Bican, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK, Ankara 1995.

Erenoğlu, D. "Gramer-Dil Bilgisi", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s139.

Ergin, M., Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 12. bas., 1984, s3-375.

Erkman-Akerson, F. ve Ş. Ozil, Türkçede niteleme, sıfat işlevli yan tümceler, İstanbul, 1998, 332.

Gencan, T., N., *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2001, s13-99.

Göker, O., Uygulamalı Türkçe Bilgileri 1.2.3. Ciltler, MEB Ankara, 2001, s15.

Hacıeminoğlu, N., Türk Dilinde Edatlar, İstanbul, 1992, s112-240.

Hengirmen, M., Türkçe Dilbilgisi, Engin Yayınevi, Ankara, 2005, s341-361.

Hengirmen, M., Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yayınevi, Ankara, 1999, s241-242.

Hewings, M., Advanced Grammar in Use, Cambridge University Pres, 1999, s192-196.

Karahan, L., Türkçe'de Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, 9.bas. Ankara, 2005, s5-85.

Kocaman A., *"*Uygulamalı Dilbilim Hacettepe Üniversitesi" Dilbilim Araştırmaları, 1998, s101-102.

Korkmaz, Z., "Batı Dilleri ve Türk Dili Grameri Üzerindeki Etkileri" TDAY Belleten, Dilimizin Dünkü ve Bugünkü Sorunları ve Çözüm Yolları, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 1. Cilt, 1997, s49-54

Korkmaz, Zeynep, Türk Gramerinin Sorunları 1 (Ankara TDK 1993), II (Ankara TDK 1999 "Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu" V. Türk Kültürü Kongresi, Cilt I, 2005 (Dil), 17-21 Aralık 2002, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.11.

König, G., "Dile Bilimsel Bakış" Açısı Hacettepe Üniversiresi Edebiyat Fakultesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1995, s87.

Kurudayıoğlu, Mehmet, "Türk Gramerinin Sorunları" Anafilya Türkçe Edebiyat, Kültür ve Sanat Sitesi http://www.anafilya.org/, 2006.

Lyons, J., Kuramsal Dilbilime Giriş (Türkçesi: Ahmet Kocaman) Ankara, 1983, s30-33.

Özsoy S., ve Taylan E. , "Türkçe'nin Neden Gösteren İlgeç Yantümceleri" Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 1998. s. 116 – 125.

Özkan, F. ve Musa, B. "Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi" ***bilig****,* Yaz / 2004, sayı 30, s117.

Tekin, Talat, "Dilbilim İlke ve Yöntemleri Işığında Türkiye'de Türk Dilbilimi", VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996, Ankara, s69.

The New Lexicon Webster's Dictionary II. Cilt, Lexicon Publications, 1993, s29-33

Thompson and Martinet, A Practical English Grammar, Oxford University Pres, 4. Bas., 1986, s288-293.

Trask R.L., The Dictionary of Historical and Comparartive Linguistics, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2000, 628-630.

Vardar, B., Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. ABC Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul / Ankara / İzmir, 1998, s3-4.

http://www.ansiklopedi.turkcebilgi.com

http://www.Dil Sitesi.com

http://www.anadilim.org

http://www.gramerimiz.com/dilbilim_makaleleri

http://www.turkcebilgi.com/Dilbilim

http://www.dilbilimi.net/

http://www.humanity.ankara.edu.tr/dilbilim

ÖZGEÇMİŞ

1976 Elazığ doğumlu Servet BALIKÇI, ilk ve ortaöğretimini Elazığ'da tamamladı. 1998 yılında Anadolu üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü İngilizce Öğretmenliği Programı'ndan mezun oldu. 1998 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı çeşitli okullarda İngilizce Öğretmeni olarak görev yaptı. Halen Elazığ Bilim ve Sanat Merkezinde İngilizce Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.